

SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR

**FEJEZETEK
AZ AKADÉMIAI KÖNYV-
ÉS FOLYÓIRATKIADÁS
TÖRTÉNETÉBŐL**

BUDAPEST · 1983

**FEJEZETEK
AZ AKADEMAIAI KÖNYV-
ÉS FOLYÓIRATKIADÁS
TÖRTÉNETÉBŐL**

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRANAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

11(86)

ÚJ SOROZAT

**SOROZATSZERKESZTŐ:
REJTŐ ISTVÁN**

SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR

**FEJEZETEK
AZ AKADÉMIAI KÖNYV-
ÉS FOLYÓIRATKIADÁS
TÖRTÉNETÉBŐL**

BUDAPEST • 1983

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Lektorálták: Vörös Antal

Tóth Ede

Fráter Jánosné

ISSN 0133 — 8862

ISBN 963 7301 34 8

I.

**KÖZMÜVELŐDÉS ÉS KÖNYVKIADÁS
A RÉGI AKADÉMIÁN**

A tudományos ismereteknek a közműveltségbe való áttemelése alapításától napjainkig ott szerepel a Magyar Tudományos Akadémia legfontosabb feladatai között. Sőt, legújabban a "közművelődés-kutatásnak" mint a művelődés-történet rokondományának a meghatározására is kísérletek történtek.[1] "Mikor, kikhez, milyen formában jutottak és jutnak el a tudomány és kultúra eredményei?" — ma ezeket a kérdéseket tekinthetjük a vizsgálatok fő céljának, többek között aktuális közművelődési feladatok elősegítése és gyorsítása érdekében. Lépések történtek az e téren folyó alapkutatásokat végző szervezetek koordinálására és hatékonyabb elvi irányítására.[2] 1976. óta pedig törvényben is megfogalmazódtak a szocialista társadalom közművelődési tennivalói.[3] Mindez jelzi, hogy századunk utolsó harmadában is változatlanul égetően fontos, igen összetett és szerteágazó, csak történetileg megközelíthető kérdéskörrel van szó, melyen belül megkülönböztetett figyelmet igényel és érdemel a tudományos publikáció és közművelődés kapcsolata is.

A századforduló táján — főleg a nagy, tőkés könyvkiadó vállalatok megrendelésére — készült néhány, e vállalatok "regényét" bemutató, de tudományos értékkel csak ritkán rendelkező írás. Ezek célja elsősorban a megbízó reklámozása volt. A kiadók "boszorkánykonyháinak" műhelytitkai, üzleti tevékenységük fortélyai, az olvasó manipulálására felhasznált eszközeik jórészt ismeretlenek; a kiadók közötti verseny jellegzetességeiről is keveset tudunk, pedig ez a világ a mindenkori szellemi élet tükréeként is sokat mondhat.

Az 1950-es évek elején felmerült egy a hazai polgári könyvkiadást bemutató monográfia terve, ám ilyen munka azóta sem született. Tudomásunk szerint elkészült a Franklin-Társulatot bemutató tanulmány, jelen kötetünk pedig — noha a teljesség igénye nélkül — a Magyar Tudományos Akadémia publikációs tevékenysége legfőbb jellegzetességeinek bemutatására vállalkozik.

E munka nem bibliográfia, nem is tárgya a publikációk tartalmi-könyvészeti ismertetése, hiszen az erre vonatkozó információk lelőhelyei közismertek. Azzal a céllal készült, hogy az intézményesített tudományos könyvkiadás mechanizmusát, folyamatát, módszereit, illetve az Akadémia ezzel kapcsolatos elvi és operatív tevékenységét ismertesse.

Az első részben elsősorban a dualizmus-kori Akadémia könyvkiadásának történetét vizsgáljuk. Ebben az ország politikai, gazdasági, társadalmi viszonyaiba alapvető változásokat hozó időszakban született meg és bontakozott ki a szervezett és rendszeres hazai tudományos könyv- és folyóiratkiadás. Az időszakot megelőző és követő periódus akadémiai publikációjának rövid, igen vázlatos bemutatásával igyekeztünk megőrizni a történeti folytonosságot, noha e hosszú korszakok kiadványozásának részletes feldolgozása külön tanulmányokat is megérdemelne. Terjedelmi

korlátok miatt tartalmi megfontolások alapján felállított sorompók alkalmazása azonban szükségszerű volt. Ezek kijelölésénél elsődleges szempontunk az Akadémia tudománypolitikai elmélete — gyakorlata és a hazai közművelődés közötti viszony minél pontosabb rekonstruálása volt. Ezért kellett eltekintenünk az egyes tudományos osztályok ilyenirányú tevékenységének bemutatásától is, hiszen az szigorúan tudományos jellege folytán csak szűkkörű, szakmabeli közönséghez szólt. Vagyis, a tudományos kiadói tevékenység — színvonalát tekintve — legmagasabb fórumain megszülető munkák, s így ezek politikuma is csak többszörös áttételeken keresztül és fáziskéséssel érvényesülhettek a korszak közművelődésében. Témaválasztásunkkal így azt a fajta publikációt vontuk vizsgálat alá, amely viszonylag közvetlen vetülete volt a hivatalos művelődéspolitikai elképzeléseknek, akár illeszkedett hozzájuk, akár ütközött azokkal. További célunk volt egyrészt annak bemutatása, hogy hogyan kísérelte meg az Akadémia a tudományos műveltségre igényt tartó és azt befogadni képes olvasóközönség megteremtését és nevelését a gyorsan kapitalizálódó Magyarországon. Másrészt, hogyan született meg, működött és végül hogyan sorvadt el az a mechanizmus, amely a központi akadémiai kiadványok gondozásával mintegy hidat képezett a lassan olvasóvá váló széles közönség és a magyar tudomány legrangosabb műhelye között.

Munkánk második fő része már az államosított magyar könyvkiadás korszakában vizsgálja az Akadémia ezirányú erőfeszítéseit. Igyekeztünk bemutatni azt, hogy a gazdaságilag-társadalmilag ismét átalakuló ország és átszervezett Akadémiája miért és hogyan formálta át az öröklődött és csaknem teljesen elpusztult könyvkiadói szerveit. Felelünk arra a kérdésre is, hogy vajon teljesültek-e és mennyiben a szocializmus tudománypolitikai elvárásai ezen a területen.

A KÖZÖNSÉG

Az akadémiai kiadványok közönségének vizsgálatához megbízható forrásanyag, megfelelő statisztikák nem állnak rendelkezésre. Azonban részben más jellegű adatokból, részben pedig az általános olvasói viszonyokból mégis többé-kevésbé hiteles képet kaphatunk az akadémiai kiadványok olvasóiról.

Az 1880-ban végrehajtott népszámlálás szerint a hazai szórakoztató ipar 80 erőművésszel rendelkezett. Ezzel szemben az egész országban mindössze 55 fő foglalkozott betűöntéssel. [4] "Írásból" ekkoriban 715-en éltek. A statisztikus [5] közéjük sorolja a lapszerkesztőket, lapírókat, tudósítókat, naptárkészítőket stb. Nincs jó véleményem a kor "írójáról", akiknek zöme "ma politikai vezércikket habar, holnap novellát gyúr vagy regényen farag, harmadnap meg a tudományba kontárkodik". [6] Jellemző, hogy az írók egymást már kezük írásáról is felismerték. (Ezért volt pl. az Akadémián szükséges az a szabály, hogy a pályázatok "idegen kéz" írásával adassanak be.) Ez a kis létszámú alkotógárda magyarázza a megjelenő művek rendkívül kicsi mennyiségét, amely azonban még mindig több volt, mint amennyit a közönség igényelt. Az akadémiai székház építésének támogatása vagy éppen kiadványának vásárlása egyfajta hazafias demonstráció volt. Volt rá eset, hogy a könyveket írástudatlan is megvette, de a betűvetésben jártasak vásárlását is inkább a nagylelkű mecénás szerepének eljátszása motiválta, mint a szellemi táplálék utáni csillapíthatatlan étvágy kielégítése. Az Akadémia iránt megmutatkozó széles körű érdeklődés korántsem jelentette egyszersmind a tudomány iránti érdeklődést, 1867 után — miután a buzgó hazafiság látványos megnyilvánulásaira többé nem volt szükség, a könyvvásárló-olvasók száma egyszeriben visszaesett. [7] Magyarország könyvfogyasztása arányaiban alig volt nagyobb a kulturális elmaradottságáról közismert Oroszországnál. [8] Beksics szerint az általa kimutatott 128 000 főnyi értelmiségnek mindössze 20-30%-a tekinthető olvasónak. Az értelmiség szellemi szükségletét évi 1 könyv megvételében és 1 hírlap járatásában tételezi fel, majd így tépelődik: ha ez az értelmiség valóban "gondolkodnék, eszmélne s volnának szellemi szükségéi, akkor lenne magyar tudomány és irodalom is. Akkor egy-egy magyar lapnak lehetne 20 ezer előfizetője. Egy-egy tudományos könyv elkelhetne 10-20 ezer példányban... Vagyis, ha azok, akiket a magyar intelligencia sorába számítunk, mind valóban intelligens emberek volnának, akkor 128 ezer előfizetőjük volna az összes könyveknek, szépirodalmi, politikai, tudományos műveknek és hírlapoknak. De minderről szó sincs". Megállapítja, hogy "nálunk nincs tudományos irodalom", "csak poétáink és szónokaink vannak" és bár egy-egy kiemelkedő alkotóval rendelkezünk, valójában... "kevés bűvár van, aki a mélységekbe leszáll". [9] Keleti Károly statisztikájában kitér arra is, hogy az iro-

dalom pártolásának és olvasásának hátterében legtöbbször a divat, a hazafiság és sznobizmussal vegyülő hiúság állt. [10] "A könyv ma az életszükségletek közé tartozik": hirdette az 1882-ben az Akadémia és a VKM támogatásával megrendezett első magyar könyvkiállítás alkalmi kiadványa. [11] De a fejlődés még korántsem érte el ezt a szintet. Jókait kötetenként maximum 2000 példányban adták ki, és kb. 1000 fogyott el belőle a kiadást követő 1-2 évben. Az akadémiai kiadványok átlagban 4-600 példányban jelentek meg, és kevés kivétellel csak évtizedek alatt keltek el. [12] Tegyük hozzá: rendszerint többszörös árleszállítás vagy árukapcsolás segítségével.

A dualizmus-kori lapalapítások számának állandó emelkedése [13] nem jelentette az olvasók ugyanilyen mértékű növekedését. A hazai, rendkívül konzervatív olvasói szokások következtében új lap csak egy korábbi lap olvasóközönségének elhódításával tehetett szert olvasókra. Főleg közületek, kaszinók, olvasóköri fi-zettek elő egyszerűen egynél több lapra, de még az e kereteken belüli olvasók is ra-gaszkodtak megszokott lapjukhoz.

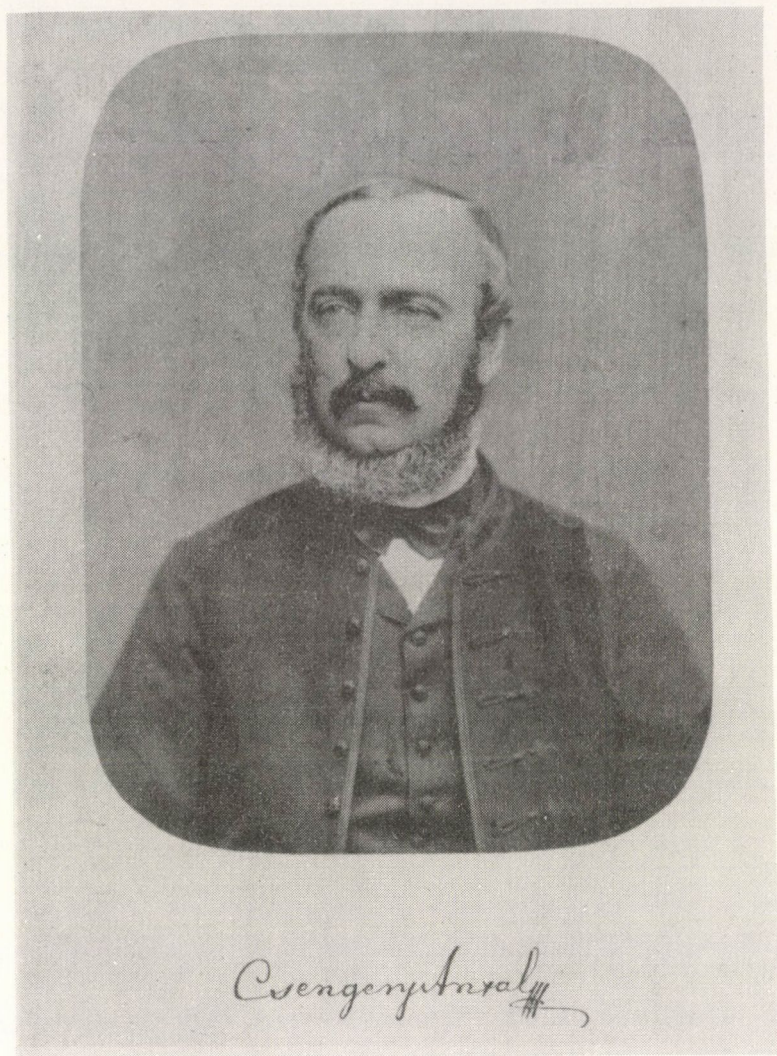
Csengery Antal, tapasztalt és gyakorlatias észjárású "fröemberként" kb. ezer főre becsülte azt az előfizetői létszámot, amelyre támaszkodva megindíthatná Bu-dapesti Szemlét. [14] 1200 előfizetővel a már megindított lap "eléledgelt", míg 2000 előfizető a szerkesztőnek "tisztességes megélhetést biztosított". [15] Ezek az ország írástudó lakosságához képest sem túlméretezett előfizető-kalkulációk azon-ban a lapalapítók számára horribilis számoknak tűntek... A maihoz hasonló utcai lapárusítás ekkoriban még bizonytalansága miatt szóba sem jött, a lapok üzletileg kifejezetten előfizetőkre épültek. Miután a 60-as években a magánkiadók is aktivi-zálódtak, az előfizetőkért kegyetlen, olykor meghökkentően alantas eszközökkel ví-vott harc indult. Az olvasásra való igény felébresztésében nem kis szerepet játszó Akadémiára a magáncégek mint rivális vállalkozóra tekintettek és üzleti úton való legyőzésére törekedtek. A könyvpiacra érvényre jutottak a szabadverseny jellegze-tes vonásai. A kiadók Magyarországon is bevezették a házaló könyvkereskedelmet (kolportázs). Vidékre és a városokra rászabadított "ágenseik" egy-két évtized alatt, a nagy kiadók saját bevallása szerint is, "a könyv fanatikus ellenségévé" tették az embereket. [16] Nem csoda hát, ha a későbbi "kiadó-fejedelem", Révai Mór a 80-as évekre visszaemlékezve eképp háborgott: "Mit akar a mi közönségünk? Könyvet nem vásárol, füzetes vállalatokat nem karol fel, folyóiratokat nem járát, hát mi csak bolondjai legyünk a bornírt, követelő nagyérdemű közönségnek?" [17] Bár ki-törése jórészt indokolt, mégse firtassuk, ki kinek volt bolondja. Tény, hogy a nagy-ban folytatott nem igényes könyvüzletre Magyarországon nem fizetett rá senki. Heckenast félmilliót vagyont gyűjtött, Emich Pest egyik leggazdagabb emberének számított, akinek csak a nyomdájában 150 alkalmazottja dolgozott. Létezett azon-ban egy vékony, formálódó, jobbára nemesi rétege a forradalom utáni Magyaror-szágnak, amely "polgári" foglalkozást igyekezett keresni magának, miután koráb-bi vagyonának romjain megélhetése nem volt többé biztosítható. Vidéki városaink ügyvédei, orvosai, papok, mérnökök, tanárok, gyakran vállalkozók, kereskedők érezték igényét a tudományos gondolkodásnak, nem ritkán a szakmai önművelődés-nek. Mellettük a jobbagysorból szabadult és városba költözött feltörekvő értelmi-ség egy része is az értékesebb irodalom rendszeres figyelőjévé és olvasójává vált.

Pontos összetételüket illetően támpontokat nyújthat a következő néhány adat. Az Akadémia által támogatott Természettudományi Társulat rendszeresen összeállította a könyvkiadását "pártolók" foglalkozásszerinti statisztikáját, amely 1872, a Társulat Könyvkiadó Vállalatának megindulása, után is évtizedekig változatlan maradt. (A továbbiakban is kitérünk a "vice-Akadémiával" való összevetésekre).

Eszerint az előfizetők foglalkozása így oszlott meg:

tanár, szaktudós:	21
orvos, gyógyszerész:	16
erdész, birtokos, gazda:	16
egyesület, intézet:	14
jogász, ügyvéd, bíró:	11
mérnök, bányász:	9
egyéb:	13
	<hr/>
	100 [18]

A Társulat egy-egy könyve olykor 1200-1800 példányban is elfogyott. Kiadványozása azonban veszteséges volt: az állami költségvetésből 1918-ig évi 7000 Ft segélyt kapott, az Akadémia pedig évi 2000 Ft-tal támogatta.[19] Az akadémiai könyvkiadást illetően hasonló statisztikák nem készültek, bár volt róla szó. Ám első ízben 1891-ben, kifejezetten reklámfogásként, az Akadémiai Értesítő közölte az előfizetők nevét és foglalkozását. Ebből kitűnik, hogy az akadémiai kiadványok körül is hasonló tagozódású közönség gyűlt össze. Legnagyobb számmal tanárok, jogászok, tisztviselők, orvosok, mérnökök és papok képviseltették magukat, míg az egyes kategóriák abszolút sorrendjében az intézmények, főleg iskolák álltak az élen, számszerint 307 előfizetéssel. (Vö. 18. számjegyzettel!) És bár az általuk képviselt kereslet, mint említettük, alatta maradt még a csekély kínálatnak is, bennük bővíthető és fejleszthető bázisra lelhettek a tudományos kiadványozás irányítói.

"Ő nem mindennapi jelenség köztünk." (Kecskeméthy Aurél) Csengery Antal
(1822-1880) fényképe és sajátkezű aláírása

KIADVÁNYPOLITIKA A TUDOMÁNYPOLITIKA SZOLGÁLATÁBAN (Visszatekintés)

Már 1848 előtt is, amikor — Gyulai szavával — az Akadémia még csak a "költészet és nyelv" Akadémiája volt, a tudomány politikai kérdésnek számított. Bár alapszabályai apolitikus intézménnyé óhajtották tenni, ennek megvalósítása már csak a tudomány immanens politikuma következtében sem volt lehetséges. A nemzeti nyelv művelésének és fejlesztésének igénye kifejezetten politikai töltéssel bírt: "... az anyai nyelv kiterjedése és tökéletessége nemcsak méltán minden paléozott országnak és minden szabad nemzetnek legfőbb díszei közé számláltatik, hanem egyszersmind nevezetes eszköz és erős rugó legyen a polgári boldogság előérésére" — írta Cziráky Antal 1827-ben az Akadémia részére tett alapítványának levelében. [20]

A Tudós Társaság meglehetősen nyíltan politizált is. Egy rendőri besúgó jelentése szerint csak "demokrata" kaphatott akadémiai jutalmat. Ebben sok igazság lehetett, mert a jutalmazott műveket a cenzor gyakorta a "tűzre vetendő" művek listájára tette. A cenzúra és az Akadémia küzdelme az alapítástól a szabadságharc bukásáig végigkísérhető. [21] E magatartásban később sincs törés. "Szeplőtlenül már majdnem csupán az Akadémia mutat arra, miszerint nemzetünk kioltva még nincs" — jellemezte a kialakult politikai helyzetet 1858-ban Széchenyi. [22] Az akadémiai vezetés körében erős hagyományai voltak annak a gondolatnak, hogy a tudománynak és a haladó társadalmi-politikai céloknak nemcsak szoros kapcsolatban kell lenniük, hanem hogy ezek voltaképpen egybeesnek. Az alapító Széchenyi nyomán az Akadémián is sűrűn hangoztatott "Európához való felzárkózás", "a ki-művelt emberfők sokasága", "a művelt és hatalmas középosztály", "a nemzeti műveltség — művelt nemzetiség" programjának megvalósításában a konkrét kiindulópontot kifejezetten a tudományos gondolkodás, széles és mély nemzeti műveltség elterjesztése jelentette.

Az önkényuralom idején az Akadémia működése — már csak az ország sajátos politikai körülményei következtében is — elsősorban a tudományok művelésére, a hazafiúi szellem ébrentartására irányult. 1865-ben, az abszolút korszak alkonyán azonban már a megvalósíthatóság reményével merülhetett fel az alapszabályok módosításának a kérdése. Arany János a nyelvművelő jelleg erősítését szorgalmazta, hogy az Akadémia "compact, szervezett munkásság[a] által gátat vessen a rohanó áradatnak", melyet szerinte a germanizmus jelentett. Ugyanakkor az osztályok — tudományágaik fejlődése szempontjából kétségtelenül helyesen — egyfajta befelé-fordulást, saját belső, szakmai feladataikra való figyelemkoncentrációt határoztak el. Az egykori akadémiai fő profil, a nyelvművelés, az 1869. évi alapszabály értelmében csak egyike lett az Akadémia által vállalt tudományágaknak, vi-

szont így nyelvtudománnyá léphetett elő. A szaktudományos jelleg hangsúlyozásában óhatatlanul bennesejlik a konzervativizmus, az "elefántcsont-toronyba" zárkózás esetleges konzekvenciája. Az Akadémia akkori vezetősége is érzekelte ezt. Ezért a "tudományterjesztők" — Arany János, Eötvös József, Csengery Antal — törekvései az 1869. évi alapszabályban is megfogalmazódtak. Hosszú ideig érvényben maradt az az alapelv, hogy az Akadémia "a tudományos ismereteket könyvtára, valamint eredeti és fordított munkák kiadása és felolvasások által is terjeszti". (kiem.-Sz. Gy. T.) Eötvös József 1870. májusi elnöki megnyitójában Széchenyi céljának alapvető fontosságára hívta fel a figyelmet, kijelentvén, hogy "a legnagyobb szolgálat", melyet az Akadémia a hazának tehet, a társadalom műveltségi állapotának javítása, "a világ tudománykincseinek" közvetítése. "A tudomány kincsei — mondja Eötvös — arra valók..., hogy ezrek által használtassanak". (MTA Évkönyvei, XIII. V., 3-4. o. A feladat tudatos vállalását hangsúlyozta Szentgyörgyi Mária: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián 1831-1945. c. könyvében. MTA Kiadványai Bp. 1973. 69-71. l.)

Az Akadémia a 60-as években a polgári fejlődés útjára lépő Magyarország tudományosságának legrangosabb intézményévé vált, és különösen 1867 után a VKM-mel együttműködve, egyszersmind szervezőközpont szerepet is játszott. "Tudományos" jellege ekkortól kezdett fölébekerelkedni a "hazafiasnak". Az Akadémián nem bánták, ha (időnként) afféle tudományos "hiteleshelynek", a szalonokbeli "tudományos viták" eldöntésére hivatott legfelsőbb ítélőszéknek tekintik. (Az egyik levélíró pl. kéri a Tekintetes Akadémiát, hogy fogadását eldöntendő, nyilatkozzon: Erkel Hunyadijának zongora-partitúrája meghaladja-e a 60 lapnyi terjedelmet. És ha már ezt eldöntötte, foglaljon állást abban is, hogy ez esetben melyik szó helyes: a "lap" vagy az "oldal"?) Rendszeresen érkeznek a meghívók falusi emlékművek felavatására, iskolai ünnepségekre. Átlátszó céllal íródnak a legcsekélyebb összeggel is beérő segélykérő levelek: a segélyben részesülő ezután az "Akadémia támogatására" hivatkozhat: ha könyvet írt, így az "Akadémia támogatásával" írta. Másoknak ehhez elég a levélbeni buzdítás. Az arra érdemes folyamodók támogatását egyébként az ügyrend 85. pontja is előírta. Eszerint: "Ha valamely szerző bizonyos munka kiadhatósága végett, mely tárgyánál fogva csekély kelettel bíztat, pénzbeli segedelemért folyamodnék: a munka szigorú vizsgálat alá vétetik, s ha jelesnek ítéltetik, s megjelenése az irodalom és tudomány előmozdítására szolgálnak, az igazgatóság segédpénzt rendelhet". Ha nem is irányelvként, de ekkor fogalmazódik meg az "akadémiai színvonal" fogalma, amely a tudományos alkotástól a tökéletes stílus és fontos mondanivaló egységét követelte meg. A hatvanas évek Akadémiáját fokozódó mértékben jellemezte tudatos népművelő-ismeretterjesztő elhivatottság, amely a közönségteremtő és közművelődési célokat vállaló tudománypolitikai vezetés elgondolásaiból fakadt. (Eötvös, Trefort, Csengery, Gyulai a hazai iskolaügy harcosai is voltak.) A központi kiadványozást is eszközül akarták felhasználni a társadalmi haladás érdekében, azzal érvelve, hogy a polgári állam nem létezhet tudomány nélkül, tudomány pedig művelt közönség nélkül. Ezek a Széchenyi óta hangoztatott tudomány- és kiadványpolitikai elvek azonban a korai Akadémián még nem párosultak megfelelő gyakorlattal, bár valamiféle gyakorlat már ekkor is létezett. Alapját a pályázati felhívások rendszere képezte, amelynek segítségével meghatározott — a nemzeti tudományban szükségesnek ítélt témában — mintegy megrendelték a tudományos mű-

vet. A pályázati forma ekkoriban Európa-szerte alkalmazott tudományszervezési módszer volt, és ennek utolsó momentuma, a pályadíjat nyert mű közreadása részét képezte a kiadói tevékenységnek. Ez a rendszer azonban kezdetleges volt, nálunk már az 1830-as években kiütköztek fogyatékosai is. A zömmel dilettáns munkák, a tudós bírálók nagy szellemi és időbeli lekötöttsége, legtöbbször silány produkciókért, az alapítványtevők viszonylag szabad témaválasztási joga és az ebből eredő érdektelen vagy irreleváns témák kiírása, az egy témára beérkező munkák számának rap-szodikus hullámmása a teljes érdektelenség és a dömping szélsőségei között; mindez az ilyesfajta tudományszervezésnek és nyomában a tudományos kiadói munkának megengedhetetlenül nagyfokú esetlegességet, spontaneitást kölcsönzött. [23] Beöthy Zsolt, a Karácsonyi-jutalom drámai művekre kiírt pályázatának előadójaként még 1878-ban is arra panaszkodott, hogy a pályázók, akik között "vásott iskolásfiúkat is sejt", az akadémiai versenyekre, mint valami szerencsejátékra indulnak" és "keserű próbára teszik a bírálók türelmét. [...] A pályaművek száma évről évre nagyobb, mennyiségükkel a versenyek eredménye éppen nem emelkedik arányosan". [24] 1859-től már nem kellett a jutalmat mindenképpen odaítélni esetleg a legkevésbé gyenge mű szerzőjének, mivel ekkortól az "abszolút becs határoz". Ennek kimondása a kiadói gondokon azonban nem sokat segíthetett, mert így — olykor évekig is — sem a díjat, sem a díjazott munkát nem adták ki. A pályázati rendszer korrekciója nem járhatott eredménnyel: jellegénél fogva nem lehetett garanciákat találni arra, hogy csak érdemesek pályázzanak. Előnyei: időről-időre felbukkanó értékes alkotások, a rátermettség bizonyításának demokratikus fóruma, mindezek a megszüntetése ellen szóltak. De a kiadványpolitika a legkisebb mértékben sem építhetett e megbízhatatlan alapra, más módszerek után kellett nézni. A gondolat: tudományos, de népszerű kézikönyvek íratásának és terjesztésének, mint akadémiai feladatoknak szorgalmazása, csaknem egyidős magával az Akadémiával. A legelső pályázati felhívásokat (1831) követően az 1836. augusztusi kisgyűlésen egy előzetesen kiküldött bizottság: Balogh Pál, gr. Dessewffy Aurél, Perger János, Schedel Ferenc (Toldy), Schedius Lajos javaslata alapján határozatot hozott: "Tekintetbe vévén azon nagy hiányt, melyet literatúránk a külön tudományok jelen állapota szerint, célirányos módszerrel s helyes nyelvbeli előadással írt tudományos kézikönyvekben szenved, fordítsa a társaság a lehető legnagyobb pénzbeli erejét tudományos kézikönyvek íratására és kiadására, szánjon évenként 200 darab aranyat jutalomképpen e tárgyra, mely summát a kitűzendő tárgyak nagysága s nehézségéhez képest osszon szét négy nagyobb-kisebb részre; készítsék el az osztályok azon kézikönyvek sorjegyzékét, melyek előleges szükségét látszanak képezni, a jegyzékben foglalt tudományok kidolgozását ossza fel a nagygyűlés bizonyos évekre, hogy esztendőnként három ilyen kézikönyv jutalmaztathassék". [25] Ugyanekkor merült fel, angol minta nyomán, a füzetes olcsó kiadványok sorozatformában történő terjesztése is. A javaslat még eklektikus: a pályázati elv esetlegessége és a tudatos rendszerezésből eredő stabilitás igénye keveredik benne. Feltétlen pozitívuma, hogy a tudomány terjesztésének és művelésének szerves egységét hangsúlyozza, amint ezt az Alapszabály is teszi, és amelyek között a gyakorlat mégis mindvégig hierarchiát teremtett. A tudáspolitikai és a kiadványpolitika konkrét feladatai fogalmazódtak meg a javaslat részletezésekor: "Bírnunk csak jól elrendelt, céljokhoz képest teljes, mindenekfelett pedig a tudomány jelen állásához mért kézikönyvet minden tudományról, s nemcsak

az a mívelt magyar fog azokhoz szívesen folyamodni, ki különben német vagy francia könyvet forgat e célra, mert örömmel fog a dolog érdeme mellett saját édes nyelvével is a tudományos mezőn megbarátkozni; hanem az iskolai ifjúság s nevelőink legnagyobb száma ezekkel fog élni, a tudomány és nyelv érdekét ezekben egysülve látván. Ugy hiszi a bizottság, alig tehetne az Akadémia most valamit, mi élénkebb helybenhagyást s közönségesebb tapsot nyerne a haza minden rendeitől; másfelől tudomány és nyelv tekintetében is alig van sürgetőbb vagy méltóbb feladata intézetünknek." [26] Javaslatának elfogadása és határozati erőre emelése után sem oszlott fel a bizottság, hanem a megvalósítás módszereinek kidolgozásához látott. 1837-ben egy hat évre tervezett "ciklust" szerkesztettek. Az első évben a logika, grammatika, "Európa ország- és népismerete" tárgyakat dolgoztatták volna ki monografikus formában. A második évben "tapasztalati pszichológia" és "iparismeret" mellett külön műveket rendeltek volna a "gőzmachinának, gőzhajóknak, gőzszekereknek, vasútnak, csatornának, vízszabályozásnak, hídaknak és gátaknak leírására". Ezt követően irodalomtörténeti, esztétikai, számviteli kézikönyveket, majd antropológiai műveket és "Európa polgáriasodásának történetét" iratták volna meg tudós szerzőkkel. Az ötödik évet a kémia, "észjog" és "természethistória" tudományainak szentelték volna, végül a ciklus befejezéseként Magyarország statisztikáját és "nemzeti gazdaságát" leíró monográfiát bocsájtottak volna közre. A javaslat azonban csak tudománytörténeti jelentőséggel bír, miután pénztárhány miatt nem valósult meg, sőt ilyesmi két évtizedig szóba sem került.

Az 1859. január 27-i összesülésben Balogh Pál, aki tagja volt az 1836. évi bizottságnak is, bejelentette, hogy 41 magyar hölgy "évenkénti 123 db aranyból álló" és "10 évre kötelező" alapítványt tett le "Hölgyek Díja" címen, "évenként négy-négy tudományos tárgynak pályázat útján történő kidolgozására". Az arisztokrata hölgyek – pontosabban a mögöttük állók – azt is kikötötték, hogy "népszerű, csinos és [korrekt] nyelven", az "illető tudomány jelen álláspontjával egyezőleg" készüljenek a pályamunkák, mert csak így érhető el az alapítvány célja: "az olvasó és tudni vágyó közönség száma naponként szaporíttassék". [27] De a híres Hölgyalapítvány sem hozta meg a sikert. Egy-egy kiírást az érdektelenség miatt többször is kibocsájtottak. A díjazott és közzétett munkák rendre eladhatatlannak bizonyultak, noha voltak köztük érdemesek. E törekvések folytonosságát Toldy Ferenc ellentmondásos személye biztosította. Az 1836-os bizottság ekkor már egyetlen élő tagjaként három és fél évtized után megismételte a népszerűsítő könyvkiadás akadémiai létrehozását sürgető felszólítást, egyben az Akadémiát nagyobb aktivitásra serkentve: "Az Akadémia találjon módot, mikép terjeszthesse sikeresen a tudományokat hazánkban, magyar tudományos kézikönyvek és más, a tudományokat jelen színvonalukon előadó magyar munkák készíttetése, idegen jeles munkák fordíttatása és megjelenésük eszközzése által. Tennünk kell, tisztelt Akadémia! még pedig mást is, mint eddig, s különösen többet, sőt sokat, a tudomány s az irodalom terjesztése érdekében, és – amit nem lehet eléggé hangsúlyoznom – minél előbb". [28] Az ekkor már háttérbe szorított, és az Akadémián egyre ritkábban szereplő, idős Toldy felszólalása bizonyos mértékig kritikája volt az Eötvös-féle Akadémia-irányításnak, melynek gyakorlatában még mindig inkább a tudomány művelésének elve érvényesült, míg a terjesztés nem kapott megfelelő hangsúlyt. Toldynak azonban nagy szerepe volt abban, hogy a kultúra és tudomány terjesztésének ügye is előtérbe került.

A KÖNYVKIADÓ BIZOTTSÁG

Toldy valójában joggal érezhette úgy, hogy az országban a tudomány terjesztésének nincs gazdája. Felhívása idején az akadémiai kiadási tevékenységet három forrásból támogathatták:

- a) a tudományos osztályok,
- b) az Akadémia anyagi támogatását élvező más társaságok, társulatok, vagy
- c) központi költségvetésből fedezték.

Osztályai évenként folyósított költségvetésük döntő hányadát fordították könyv- és folyóiratkiadásra, és az akadémiai publikációk mennyiségi súlyát jelentették. Ugyanakkor zárt és állandó közönség számára készültek és jelentek meg ezek a könyvek, hatásuk is csak fékezetten és lassan, áttételeken keresztül érvényesülhetett. A volumenében csekély társtestületi kiadványozás támogatásával az Akadémia a népszerűsítés és tudományterjesztés kívánalmait jobban szolgálhatta. Hiszen pártolása nélkül sem a Kisfaludy-Társaság, sem a Természettudományi Társulat nem lett volna képes kiadványainak árait a vásárlók számára elérhető szinten tartani. Az Akadémia önzetlenségét tanúsítja, hogy minden egyes nem általa kiadott tudományos munka megjelentetése a szűk felvevőképességű hazai könyvpiacra számára üzleti szempontból hátrányt jelentett. A valóban akadémiai tudomány-népszerűsítés produktumai azonban igen szórványosan jelentkeztek. 1870-ben például mindössze két munka, a Kalevala és egy díjazott pályamű jelent meg központi költségvetésből. Pedig ekkor már korántsem elsősorban pénzügyi nehézségek gátolták a kiadást. Az évi költségvetés nem kis összeget biztosított erre a célra; a Könyvtár gyarapítására állami segélypénzeket folyósított az országgyűlés is. [29] Hiányzott a megfelelő szervezeti forma. A központi publikáció gyéren adódó feladatait – mintegy másodállásban – az 1865-ben alakult Könyvtári Bizottság látta el, és elsősorban a terjesztés területén ért is el eredményeket. [30] (A korabeli könyvüzlet sarkalatos pontja volt a hirdetés, melyek zömét a Könyvtári Bizottság Emich Gusztáv lapjainak hasábjain helyeztette el.) Ez azonban nem lehetett megoldás, annál kevésbé, hogy az Akadémiai Könyvtár is egyre több feladatot adott a bizottságnak. Toldy felszólalása a közművelődési célokat is magáénak valló akadémiai publikáció ügyét kimozdította a holtpontról. Egyhangú helyesléssel elfogadott indítványa eredményeképpen azonban mégsem az ő, hanem Csengery Antal elnöklete alatt 9 tagú bizottságot jelöltek ki, mely két évig tanulmányozta a lehetőségeket. Csak az 1872. jan. 22-i összehívásán történt, hogy Csengery előterjesztette a javaslatot Könyvkiadó Bizottság (a továbbiakban: KKB) felállítására. Tovább már nem lehetett halogatni külön szervezeti egység létesítését.

1. A KKB munkához lát

Csengerynél alkalmasabb könyvszakembert nem találhatott volna az Akadémia. Már a Kisfaludy-Társaság kiadványozásának megszervezése körül érdemeket szerzett. Úgyszólván minden jelentős tudományos társasággal kapcsolatban állt, részvényesként még az Állatkertet is pártolta, mivel a "külön tudományok" is vonzódták.[31] Aktív politikusként és a Földhitelintézet vezetőjeként országos kitekintésű, de a szervező aprómunkában is jártas és mindenhol népszerű ember volt. Ahogyan Deák-párti vezetőként nem ismerte a párt-partikularizmust, ugyanúgy a KKB elnökeként — az "érdek nélküli tudomány" elvi alapján állva — nem ismerte az Akadémia és más intézmények, vagy éppen a szaktudományok közötti rivalizálást sem. Az említett összesülés Csengeryék javaslatára elrendelte a Könyvkiadó Bizottság felállítását, mely állandó bizottságként az Akadémia Elnökségéhez és Igazgatótanácsához tartozott. Alakuló ülését 1872. március 3-án tartotta meg a Kautz Gyula, Pauler Gyula, Nendtvich Károly, Szily Kálmán, Frankl (Fraknói) Vilmos, Szabó József és Arany János főtítkárral összetételű KKB. Csengery Antal másodelnök elnökölt, Arany a jegyzőkönyvet vezette.[32]

Az alakuló ülésen Csengery volt a főszereplő. Javasolta, hogy a bizottság Akadémián kívülieket is tagjául választhasson, és hogy a "nagyobb magyar tudományos társulatokkal, melyek a tudomány terjesztésével foglalkoznak, kapcsolatot létesíthessen..." Ezzel óhajtotta elérni, hogy az ország tudományos kiadványozásában a "rendszer és egyöntetűség" elve alapján egyfajta szelektív tudományfejlesztés valósulhasson meg. Az ő szavaival: "... nehogy ugyanazon szakra több munka írássék egyszerre, más szak pedig, hol a hiány égető, mellőztessék". Hamarosan fel is vették a kapcsolatot a Kisfaludy Társasággal, a Természettudományi Társulattal — ezeknek Csengery és még néhányan egyébként is tagjai voltak, valamint a Mérnökegylettel és az Orvosi Egyesülettel. E szervezetek is rendszeresen elküldték tagjaikat a KKB üléseire. Csengery elgondolása nyomán az Akadémia flymódon kooperációs és koordinációs bázisa lett a hazai tudományos könyvkiadásnak és ezt a szerepét Kiadója révén részben napjainkban is megtartotta.

A KKB elsőként annak a feladatnak a megoldásához látott, amelyet már 1836-ban szorgalmaztak a könyvkiadás akkori illetékesei: vagyis a hiányok felméréséhez. A KKB nevében Arany János kérte fel a három tudományos osztály titkárát, hogy a bizottság részére sürgősen állítsák össze a fontosnak tartott témákat, kérve a lehető legteljesebb felsorolást. A beérkezett listák szolgálták a KKB további tevékenységének alapjául. Az osztályokon átértézték az ügy fontosságát. Panaszok formájában már a következő ülésen elhangzottak az egyes területek problémái.[33] A konkrét kiadványpolitikai koncepció alapját mégsem a "mit", hanem a "mennyiért" kérdése képezte. Az olcsóság biztosítását a KKB hazafias kötelességének tekintette. Csengery az Igazgatótanács előtt kijelentette: "... a tudományok terjesztése nagy feladatának minden irodalom csak úgy felelhet meg, ha a tudományos munkák olcsó áron adatvák. Más nagy nemzeteknél is nem csekély áldozatra van szükség, a tudományok terjesztése végett... Hazánkban a tudományok terjesztése végett még inkább szükséges áldozatot hozni. Kiáltóan sürgeti ezt irodalmunk szegénysége tudományos munkákban s tanáraink, tanítóink, tanulóifjúságunk nagyobb részének s általában középrendünknek míveltebb részének anyagi ereje. S áldozatot hozni min-

denekelőtt hivatva van éppen az az intézet, amelyért a nemzet annyi áldozatot hozott s áldozatot hoznak egyesek naponként".[34] Ez a megszövegezés alapjává vált a 70-es, 80-as évek aláírási felhívásainak is.[35] E nemes és nagylelkű elképzelést nem kisebbíti, hogy magas árakon a tudományos kiadványozás úgysem bővülhetett volna köznevelő misszióvá. Csengery is kénytelen volt megállapítani: "Ha az Akadémia egyik főcéljának (ti. a tudomány terjesztésének) meg akar felelni: le kell mondania azon kilátásról, hogy kiadási szükségéit fedezze. Hasztalan törekvés, mely egyszersmint a főcél is meghiúsítja".[36] Az árképzés sarkpontja volt (és maradt) a könyvüzletnek. A korabeli könyvkiadás természetesen mindenekelőtt üzleti vállalkozás volt. Az Akadémia Igazgatótanácsa sem bánta volna, ha a bevételek legalább az indulótőkét "visszafizetik". Ám erre sem volt mód.

A KKB első kiadványai jelentős művek fordításai voltak.[37] A Bizottság mást nem tehetett, hiszen a fordításnál gyorsabb módszer a hiánypótlásokra nem létezett. A probléma ott jelentkezett, hogy az Akadémia más kiadókkal, elsőként Ráth Mórral — végeztette az egyes általa megrendelt munkák gondozását, így a mérsékelt haszonból az Akadémia már nem részesedett.[38]

2. Hétköznapiak

Az Akadémia és a magánkiadók kapcsolata régi hagyományokra tekinthetett vissza. 1833-tól 42 évig az "Eggenberger József és fia" cég viselte "A M. Tud. Akadémia könyvtára" címet, és intézte a bizományos könyvkereskedés ügyeit. A lassan fellendülő kiadványozási tevékenység nemcsak új igényeket támasztott, amelyek meghaladták az Eggenbergerek lehetőségeit, de bizonyos korrupciókra is rávilágítottak. (Különösen a postázások körül voltak gyakori visszaélések. Az alkalmazott technika az lehetett, hogy az Akadémia pénztáránál kiigényelték a postaköltségeket, ám a könyvküldemények bérmentesítetlenül mentek el. Az efféle panaszok mindaddig napirenden maradtak, amíg 1890-ben az Akadémia postáját a kormányzat díjtalanította.) Eggenberger mellett mások is — kisebb tételekben — foglalkoztak a tudományos kiadványok forgalmazásával. Közülük Emich Gusztáv emelkedett ki, aki valamikor Eggenberger tanulójaként kezdte, majd üzleti legyőzőjeként folytatta a szakmát. Emich népszerűtlen személyét azzal tudta elfogadtatni, hogy lapjai révén 15 000 olvasóval állt kapcsolatban és nem félt a kockázattól. Vállalta, hogy évi "150 alkalommal, feltűnő modorban" hirdeti az Akadémia kiadványait.[39] A könyvüzlethez kétségtelenül kiválóan értett, kapcsolatai révén egész Európában lehetősége nyílt az Akadémia — és a saját — érdekeinek képviselésére. Az Akadémián voltak jóakarói, köztük Jókai és Arany. Mint Petőfi kiadója, jó hazafinak, mintegy egy sor lap és a Kígyó utcában lévő legelőkelőbb pesti könyvüzlet tulajdonosa, a könyvterjesztés és sajtó hatalmasságának számított.[40] Az akadémiai könyvügyekkel kapcsolatban ezért gyakran bukkan elő a neve. A vele dolgozók előtt azonban nem volt becsülete. Maguk között egyszerűen "a csalónak" nevezték.[41] Csengery "... a föld legpontatlanabb, leghazugabb és huzavonóbb emberének" jellemezte,[42] és számláit mindig ellenőriztette. Nem vették figyelembe, hogy Magyarországon nehezebb volt eladni, mint megírni egy könyvet. A magánkiadókkal való kapcsolat nehézkessé, ellenőrizhetetlenné és főleg anyagilag hátrányossá tette az Akadémia könyvkiadását. Csengery ezért hosszasan tanulmányozta a kézirat út-

ját, és rájött, hogy az lényegesen lerövidíthető. Ehhez azonban az egész főtítkári hivatalt át kellett szervezni, amelyet az ő — már 1865-ben elkészített — útmutatása alapján az Igazgatótanács el is rendelt.[43] Szinte forradalmi változások következtek be.

A főtítkári (ekkor még: titoknoki) teendőkből Csengery javaslatára leválasztották a könyvkiadási ügyeket. Kifejtette, hogy "akármelyik kiadó könyvtáros több embert foglalkoztat, mint az Akadémia, "a legnagyobb kiadó". Az Igazgatótanácsnak bebizonyította, hogy a megfelelő apparátus hiánya okozza a "kéziratok eltévedését", a "korrektúrák visszatartását", "a nyomdai, könyvkötői kezelés lassúságát" és egyéb panaszokat. Lehetetlen állapotnak tartotta, hogy az elakadt folyamat megindítására egyetlen eszköz létezhessen: "a titoknok személyes intervenciója". Javaslatára főállású, fizetett tisztviselőt állítottak a kiadványozással járó adminisztráció vezetésére. Részére Csengery maga szerkesztett különféle kézbesítőkönyveket, naplókat. A rovatokat úgy állította össze, hogy előtte a nyomdászok, könyvkötők munkáját is alaposan tanulmányozta. Külön naplót — összesen 8-at — készített minden egyes munkafázishoz, és a nyomdásztól a könyvkötőig mindenki köteles volt beiktatni a kézirat beérkezésének és továbbküldésének dátumát, majd aláírásával hitelesíteni a bejegyzést.[44] 1875-ben a főtítkári hivatal mellett a Székházban külön Könyvkiadó Hivatal is létesült, melynek fő profilja a bel- és külföldi terjesztés volt. Itt történt az előjegyzések regisztrálása és az előfizetők számára a könyvek megküldése is. Ez a szerv vette át a könyvkötőtől az elkészült köteteket, majd rendeltetési helyeik szerint szétválogatták. A külföldre történő szállításokat Bécsből és Lipcséből, mint elosztóhelyekről szervezték a megbízott helyi üzletemberek. A terjesztés az egész Európában elterjedt, német eredetű bizományosi — (sortiment) — [45] rendszerben folyt. Mindezért a Könyvkiadó Hivatal vezetője, Knoll Károly felelt. Knoll 1200 forintos fizetést kapott, amelyhez a bevételi haszonból évi 400 forint pótlék járult. Az óvatos és a sikeren nemigen bízó Knoll keresztülvitte, hogy az évi 400 forintos kiegészítést akkor is megkaphassa, ha az évi haszon még ennyit sem tenne ki. Knoll külön szolgát és a (mai Arany János utcai) bérház földszintjén egy üzlethelyiséget kapott. Ez utóbbival az Akadémia újabb 300 forintos áldozatot hozott a közügy érdekében, ennyi volt ugyanis az üzlet addigi bérleti díja. A Hivatal ebben a formában 1883-ig állt fenn, általa az akadémiai kiadványozás legszebb időszakát élte. 1884-ben Knoll a korabeli szokásoknak megfelelően — hogy saját nyomdával rendelkezhesen — társult a szomszédos Hornyánszky Viktor-féle nyomdával. Együttesen 50%-os haszonra dolgoztak, tehát a kötött bérezés megszűnt. Knoll azonban rövidesen meghalt, Hornyánszky egyedüli tulajdonos lett és ettől kezdve az Akadémia bevételei csökkenni kezdtek. A KKB önállósulása a magánkiadóktól azzal a kettős ígérennyel állt összefüggésben, hogy az Akadémia a közönséggel szorosabb kapcsolatot, és több bevételt óhajtott. Az árakat azonban változatlanul alacsonyan tartották: 3 forintért átlag 50 ívet lehetett vásárolni.

A szervezeti módosulások természetesen a kiadványok tematikai módosulásával is együtt jártak. Csengery javasolta, hogy évenként kibocsájtandó ciklusokat ("folyamokat") adjanak közre, melyeket tárgykörönként vagy egyszerre — előfizetési formában forgalmaztak volna. Az elgondolás konkrét feladatokra bontását

egy Csengery elnöklete alatt összeülő albizottságra bízta, melyben Toldy Ferenc, Hunfalvy Pál, Szily Kálmán és a KKB előadója, Fraknói Vilmos kapott helyet. A KKB az albizottság javaslatait elfogadta. Ezek lényege, hogy a természettudományok publikációit a KKB a Természettudományi Társulat erkölcsi és anyagi támogatásával kívánta elősegíteni. Meglevő és mozgósítható tőkéit inkább a szintén nem kockázatmentes saját vállalkozására igyekezett koncentrálni. E koncepció helyességét a III. Osztály is kénytelen volt belátni. Azonban az Akadémia későbbi társadalomtudományi orientációja is nem kis részben ennek hatására alakult ki. A Természettudományi Társulatnál egyébként szintén 1872-ben alakult meg a Könyvkiadó Bizottság, melyet az Akadémia évi 2000 forintos segélyének fejében árainak mérséklésére kötelezett. Ennek a Társulat eleget is tett, az általa közreadott munkák árai 150 ívenként 21-ről 15 Ft-ra csökkentek. A kiadványok belső lapján pedig megjelent a hálás felirat is: "A M. Tud. Akadémia segélyezéséből".

A KKB kiadványai többé-kevésbé rögzített program keretében kerültek az olvasók kezébe. Ebbe a programba felvétetni: egyszerű, patriarchális folyamat volt, különösen, ha az ajánlkozó egyben a KKB tagja lehetett. De rajtuk kívül is szinte minden akadémiai tag e "szerkesztő-bizottság" tagjának érezte magát. Ha — természetesen idegen nyelven — jónak tartott könyvet olvastak, mindjárt igyekeztek fordításra ajánlani a KKB valamelyik tagjának. Itt megbeszélés döntötte el, hogy az osztályok, vagy a központi kiadványozás profiljába illeszkedik az illető munka. A "M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata" (ti. vállalkozása) átfogó cím alatt a korszak híres, többnyire liberális szellemű munkáinak kiadására gondoltak. Ezért találjuk az első ciklus szerzői között a hírneves német Hellas-kutató régészt, Ernst Curtiust; az akkoriban igen elterjedt ún. organikus jogelméleti iskola egyik vezető képviselőjét, a svájci Johann Kaspar Bluntschlit vagy a nagy francia forradalom máig talán leghatásosabb és legtöbbet vitatott történetíróját: az angol Thomas Carlylet. Vajda János maga fordította le magyarra Désiré Nisard francia irodalomtörténész művészettörténeti tanulmányait. Nem meglepő az sem, hogy az angol liberális társadalomtudomány olyan meghatározó egyéniségeinek, mint a historikus Macaulay, vagy a jogász H. J. S. Maine, nevei szintén már a tematikával kapcsolatos első megbeszélésen szóba kerültek. Az első magyar munka e keretben Hunfalvy Pál Etnographiája volt, Macaulay "Anglia történetét" maga Csengery fordította, nem fogadva el honoráriumot. Nem szépirodalmi munka esetében szenzáció-számba ment, hogy e könyv elővételben 2000 példányban elfogyott.

A KKB 1870 és 80 közötti üléseinek főszereplője az Akadémia másodelnökeként e Bizottságnak is elnöke, Csengery Antal volt. Mellette kiemelkedő szerepet játszott az előadó, Fraknói Vilmos is. Rendszerint jelen volt még a főtitkár, az osztályelnök és osztálytitkárok, továbbá 2-2 akadémiai tag szintén az osztályok képviselőitében. Őket fontos funkciójukra 3 évnyi időtartamra választották [46]. Rajtuk kívül az időről-időre meghívott személyek szólalhattak fel az Akadémia — összetételét tekintve — legrangosabb Bizottságában.

A KKB előadója az akadémiai tagsággal járó honoráriumon túl évi 400 Ft tiszteletdíjat kapott, amiért két ülés között az összes ügyeket elsősorban ő intézte. A Bizottság jegyzőkönyvei, iratai, a legszükségesebb kiadásokat fedező pénze az előadó lakásán voltak. Onnan bonyolította le ugyanis a KKB levelezését, és a kéziratok

is oda érkeztek. A kapcsolattartás azonban elsősorban személyes érintkezések útján történt, hiszen a könyvek szövegei szerzői, fordítói szűk, egymást jól ismerő körből kerültek ki. Ebből következett, hogy a tisztség betöltőjét az akadémiai tagok jól megismerték. Tisztségválasztások idején ez fontos körülmény lehetett. A KKB első előadója, Fraknói Vilmos nem kis részben éppen a funkciója miatt lett főtitkár. Tőle Beöthy vette át a feladatot, amelyről — alighanem Fraknói példája nyomán — úgy vélte, hogy ez a főtitkárságot szükségszerűen megelőző lépcsőfok. Tíz évig volt Beöthy a KKB előadója; attól 1889-ben botrányos körülmények között vált meg.

Az 1889. október 14-én tartott elegyes ülésnek egyetlen napirendi pontja a főtitkárválasztás volt. (Fraknói Vilmos — az addigi főtitkár, Stoczek Józsefet követte a másodelnöki székhelyben. Az ő megüresedett helyének betöltése az űzi időszak értetős nagy személyi problémájának számított.)

Szász Károly — egyetlen javaslatként — Beöthy Zsoltot ajánlotta főtitkárnak. Az ülés résztvevői a javaslatot tudomásul vették — és 32:25 arányban megválasztották ellenlábasát, Szily Kálmánt. (Ak. É. 1889. 172. o.)

Beöthy ekkor 41 éves, és valószínűleg úgy gondolta, hogy a kezéből kicsúszott főtitkárság egyszersmind akadémiai karrierjének befejeződését is jelenti. (Nem így alakult, másodelnök volt 1910 és 1913 között.) Elkeseredésében és sértődöttségében ezért már másnap levelet írt Fraknóinak, amelyben leszögezte: "... kiegyeztetetetlennek érzem azt az ellentétet, amely az Akadémiának újon választott igen tisztelt főtitkára között és köztem évek óta fennáll és a Bizottság (ti. a KKB) ülésein többször kifejezésre is jutott; — minthogy tovább az Akadémia jelentékeny többsége ez irányban is ellenem döntött, mulaszthatatlan kötelességemnek érzem magamra nézve levonni a tény következtetéseit". (MTAK Kézirattár K 1561.)

Beöthy nemcsak a KKB előadói tisztségéről, hanem bizottsági tagságáról is leköszönt, és — postán — visszaküldte a nála lévő iratokat. Csak "Csengery Antalnak halálos ágyáról a bizottság ügyében" hozzá írt rövid levelének megtartására kért engedélyt, mert ha ezt "a számára kedves emléket" megtarthatja — írja Beöthy —, bőven megjutalmazva érzi magát közel 10 évi bizottsági előadói működéséért.

Beöthy lemondását az Akadémiai Értesítő mintegy "mellesleg", félmondatos közleményben — addigi munkájának megköszönése nélkül — adta hírül. (Ak. É. 1889. 176. o.)

Az első ciklus Magyarországon addig példátlan sikerrel járt, az induló — jogi — történeti — irodalmi sorozatokra közel 4000 előfizetés futott be. A VKM is elismeréssel adózott az Akadémiának, és személy szerint is Csengerynek. Trefort a kulturális tárca éléről úgy értékelte, hogy a vállalkozás "... jeles eredeti művek létrehozásának előmozdítása mellett a külföldi tudományos irodalmak idevágó legkitűnőbb termékeinek áttűltetése által igyekszik a magyar olvasókörzség szellemi látkörét szélesbíteni, a tudomány újabb vívmányait közönségünkkel is megismertetni s formailag is terjesztetni, példányokat szolgáltatván egyszersmind tudósainknak és íróinknak is, mikép kelljen a tartalmat, nyomasztó ridegség és szárazság nélkül, szép alakja által kedveltetni meg nem csak a szakemberekkel, hanem a nagyközönséggel is... A m. tud. Akadémiát s elsősorban Méltóságodat (ti. Csengeryt), mint indítványozót és a könyvkiadó bizottság irányadó elnökét, ezért a legteljesebb elismerés illeti meg". [47]

3. Forgalom, terjesztés, bevételek

A magánkiadói gyakorlathoz hasonlóan, a könyvterjesztés első mozzanata a hirdetés volt, hiszen a kiadvány pusztja megjelenését is előfeltételezte a megfelelő kereslet. A zömmel nem nagy nyomdák viszont kis szériában is tudtak dolgozni, igaz, így csekély haszonnal. A XIX. század befejező harmadának élénkülő sajtóéletével, a születő bulvársajtóval, időszaki kiadványok elterjedésével kapcsolatosan a hirdetés hatékonysága is megnövekedett. Így nemcsak a már megjelent akadémiai kiadványok borítólapjain, hanem a legkülönbözőbb újságokban is megtalálhatóak voltak a kiadványjegyzékek, előfizetési felhívások. Ezen túlmenően, az ilyen ismertetéseket a lapokba csúsztatva, az újságkihordók is szétvitték. Az orvosok, mérnökök, jogászok címei szervezeteiknél könnyen hozzáférhetőek voltak, ezért éppen a tudományos irodalom reklámozása viszonylag egyszerű volt. [48] Az akadémiai publikációk terjesztésében a Kultuszminisztérium és a Földhitelintézet is tevékenyen részt vett, így az előfizetők nem kis része közületek, — iskolák, bankok, kaszinók, olvasókörök, egyletek — köréből került ki, biztosítva a kiadáshoz szükséges minimális példányszámot. (Sok iskola természetesen ingyenpéldányokban részesült.)

Az egyes ciklusok — 1875 és 90 között öt volt — kibocsátását az aláírási felhívások szétküldése előzte meg. Az ismeretterjesztés és népművelés legjobb hagyományainak emlékei ezek a dokumentumok. A Magyar Tudományos Akadémia "... feladatát nem látja kimerítve, s a mi kulturális viszonyaink között nem is láthatja, a tudományoknak szakszerű s csupán a szakkörök érdeklődésére számító művelése által. Nemcsak gazdagítani törekszik a nemzet szellemi kincsese házáat, hanem a szónak minél igazibb értelmében nemzeti tulajdonná tenni azt. Munkássága ennél fogva a tudományok önálló művelése mellett, a tudományos ismeretek terjesztésére, a tudományos előadás művészi és népszerű formájának kiképzésére is irányul. A könyvkiadó vállalattal erre a nagy, nemzeti jelentőségű célra törekszik." [49]

A közönség fel is figyelte erre a szokatlanul komoly hangra. Sokan úgy érezték, hazafiúi kötelességüket hanyagolták el azzal, hogy nem törődtek önművelésükkel, de most — mintegy vezeklésként — pótolhatnak valamit a mulasztásból. A különösen bűnbánóak "csinos angolvaszon kötésben" rendelhették meg a kiadványokat, ezek ugyanis 40 krajcárral drágábbak voltak a papírkötésű könyvekénél. A történelmi sorozat vételára 4 Ft volt, melyet egy összegben — novemberben lehetett a Könyvkiadó Hivatal részére utalványozni. Kívánságra évi két részlet fizetésére is mód volt. Az előfizetőkre érzelmi ráhatást gyakoroltak azzal, hogy aláírásuk révén magukat az Akadémiának nem egyszerűen vevőivé, hanem "pártoló tagjaivá" is avathatták. Ez a "lélektani hadviselés", párosulva az olcsó — majd 1877-től, árszállítás következtében még olcsóbb — árakkal, nem volt hiábavaló. A hetvenes évek közepétől a KKB üléseiről gyakran önfeladt éljenezések hallatszhattak ki: ilyenkor az előadó valószínűleg újabb néhány száz aláírásról számolt be. A Természettudományi Társulat is e tudományterületen Magyarországon mehökkentően nagy számú olvasót toborzott első ciklusára: kereken 1300 főt. Ez olyan üzleti siker volt, hogy meg nyílt az évi 150 ívet 180-200 ívre emelniük. [50] Így a KKB-nak sikerült az eredeti tudományos munkák íróit ívenkénti 30 Ft honoráriumban részesíteni, majd rövidezen ezt is megduplázni. A fordításért ívenként 40, a lektorálásért ("revi-

zió") 10 Ft-ot fizettek, amelytől esetenként — felfelé — el is tértek. Összehasonlítá-
sul: Mikszáth elbeszéléseiért, regényeiért ívenként 40 Ft tiszteletdíjat kapott. [51]

Minden jel arra mutatott, hogy a tudományos irodalom terjesztésének sikerei
ösztönözni fogják a tudományművelést is, és vele a műveltségi színvonal emelke-
dése is bekövetkezik. A kiadványokból eredő bevételek az Akadémia összbevételei-
hez képest közepes jelentőséggel bírtak. Az 1875 és 1890 közötti időszakban éves
átlagban 3174, 70 Ft-ot tettek ki, amely a költségvetés mintegy 9% -át jelentette.
(L. a táblázatot az 52. jegyzetnél!) (Ekkora összeg származott az Akadémia érték-
papírjaiból vagy háztulajdonosi mivoltából is.) [52] Csakhogy a bevételek koránt-
sem egyenletesen oszlottak meg. 1880-tól már csökkenő tendencia mutatkozik, bár
a hanyatlás jelei a második ciklusnál (1878-1880) jelentkeztek először, és pedig ép-
pen a "pártoló tagok" számának csökkenésében. A csökkenés azonban nem volt olyan
mérvű, hogy a KKB tagjai komoly bajra gyanakodhattak volna. Mindenesetre
az első ciklus nem várt sikeréből bizonyos megnyugvás fakadt, amely fékez-
te a KKB aktivitását. Csengery és Fraknói, majd — rövid ideig — Csengery
és Beöthy Zsolt maga is elvégezte a munkát, a Bizottság pedig egyre ritkáb-
ban találkozott. 1880-ban azonban Csengery meghalt, és a gépezet egyszerre
akadozni kezdett, majd megállt.

4. "Kiadó" egy kiadó

1889-ben, a V. ciklus utolsó évében a korábbi 4000 előfizetőből mindössze 767
maradt. Ez mindenesetre arra utal, hogy nemcsak az apparátus-beli zavarok, ha-
nem szociális tényezők is a könyvkereslet csökkenését siettettkék. Csengery ki-
válását kétségkívül nagyon megsínylette nem csak a könyvkiadás ügye, hanem az
egész Akadémia. Halála előtt közvetlenül még az elnöki posztján is komoly esélye-
se volt. Szavait, elveit, sőt gyakorlati elképzeléseit még 10 évvel halála után is a
megfellebbezhetetlen tekintély megnyilvánulásaiként idézték. [53] Elhupyta azonban
nem lehetett magyarázata az olvasói kedv elapadásának. Az okok mélyebben vannak.
Két tényező említhető ezzel kapcsolatban. Az egyik: az országos kiadói rendszer
változása volt. Idáig — éppen az Akadémiának köszönhetően — a hazai publikációk
egészéből a tudományos irodalom 2/3-dal részesedett. Ez pedig természetesen
egészségtelen arány volt. A 80-as évek végére azonban a nagy kiadó részvénytársasá-
ságok kiegyenlítették, majd — a millennium táján — meg is fordították ezt az arányt.
A problémát csak az okozta, hogy eszközük elsősorban a filléres, alacsony színvo-
nalú, igénytelenül szórakoztató irodalmi termékek áradata volt. [54]

Jól szervezett akció indult az igényes irodalom üzleti úton való tönkretételére.
1867 után a házaló könyvkereskedelem vált a terjesztés fő formájává, és az effajta
módszert a tudományos könyvek terjesztői már csak elvi okokból sem vállalhatták.
Ehhez járult, hogy a magánkiadók — nem kis részben éppen a Könyvkiadó Vállalat-
beli munkák olcsósága és a gyakori árszállítások miatt — egyezményben is köte-
lezték magukat, hogy a "közönséggel szemben a könyvek bolti árából engedélyt
nem adnak". [55] Az egyezmény kifejezetten az akadémiai kiadványozás — mint
rivális üzleti vállalkozás — ellen irányult, mert itt volt leggyakrabban árszállítás.

Az elmondottakkal okozati összefüggésben állt a másik tényező: e hátrányosan megváltozott körülmények közepette az akadémiai kiadványozás mechanizmusa alkalmatlanná vált az olvasókért az üzlet fegyvereivel folytatott harcra. A magáncégeknek a közműveltségi szint tudatos alacsony szinten tartásában játszott szerepe egyébként csak a Révai-Franklin-per után vált világossá. A kiadó-szakma sajátos törvénye diktálta, hogy az üzleti ellentétek közvetlenül kiadványpolitikai ellentétekben is kifejezésre jutottak. A könyvpiacra így került szembe az Akadémia népművelő, nem elsősorban profitszerző kiadói vállalkozása a magánkiadók elsősorban profitszerző és csak esetleg népművelő kiadványozási tevékenységével. Természetesen tény, hogy a nagy kiadóknak számos értéket köszönhet a magyar közművelődés. Viszont jelentékeny károkat okozott, hogy kihasználták az alacsony műveltségi szintből adódó üzleti lehetőségeket azzal, hogy idomultak hozzá. Ílymódon hozzájárultak a szellemi igénytelenség és elmaradottság konzerválásához. "...könyvkiadó üzletember természetesen arra az irodalomra vetette rá magát, amelynek legtöbb volt a vevője, és így — talán néha tudatlanul és szándéktalanul — egyre mélyebbre süllyesztette maga is olvasói színvonalát, még a legjobb esetekben is csak kiszolgáltatta a vágyaikat, de nem fokozta, nem erősítette, emelte őket ..." vallotta például Kner Imre is. [56]

Felmerül most a kérdés: mit tehetett az Akadémia a kialakult helyzetben? A KKB tagjai a lehetetlenre vállalkoztak. Mivel a magáncégek rugalmas és hatékony üzleti módszereit nem tudták és nem is akarták átvenni, így magát a kiadványozást szerették volna előbbiekkal elvégeztetni. A 80-as években állandóak a nagy és kis kiadókkal, nyomdák, kereskedőkkel, antikváriusokkal való alkudozások, a korábbi rossz tapasztalatok ellenére is. [57] Az Akadémia köznevelő típusú kiadványozása üzletileg valóban katasztrofális helyzetbe került, hiszen ha nem volt kereslet a produkciókra, akkor e tevékenység folytatásának értelme is kétségessé vált. Felmerült a megszüntetés gondolata is. A Lónyay Menyhért elnök, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Szily Kálmán összetételű rendkívüli bizottság megállapította: "a legbecesebb kiadványok oly nagyszámú példányban vannak meg, ... hogy rendes úton elárulásuk teljesen lehetetlen". [58] Megkezdődött a "fölhalmozott anyagi és kulturális érték" szabályszerű elkótyavetyélése: például a könyvek egy részét selejtprádként értékesítették.

A kereskedelem joga 1885-ben Knoll pártfogoltjának, Hornyánszkyknak a kezébe került, tőle csak hosszas alkudozások után, 1890-ben sikerült megszabadulni. Jellemző, hogy külön könyvraktárfelügyelőt kellett mellé állítani. A kiadásban — Gyulai jó kapcsolatai révén — a Franklin-Társulat segített. A nagy cégek közül a KKB kapcsolatban állt a "Révai Testvérekkel" is. Révai Mór szintén jeles kiadó volt, de üzletember is egyszersmind. Ő volt az, aki cége nevében tiltakozott az Elnökségnél, amiért az hozzájárult az egyetemi hallgatóknak nyújtandó árkedvezményhez. [59] Üzleti módszerükre jellemző, hogy Révai Leó (Mór bátyja, antikvárius) 15 000 kötetnyi kiadványt 2000 Ft-ért akart megvenni a bajba jutott Akadémiától, ott persze visszautasították az arcátlan javaslatot. Az anyagi gondok azonban olyan nyomasztóak voltak, hogy például a korrektúrákat az íróknak maguknak kellett kifizetniük. A KKB tekintélye így azután rohamosan csökkent. Concha Győző még Kautz Gyula igazgató tag "Canossa járására" sem volt hajlandó "Újkori al-

kotmányok" című kétkötetes munkáján a szükséges korrekciókat elvégezni, amely végül stiláris hibákkal jelent meg. [60]

Gyulai Pál látva a nehézségeket, azt javasolta, hogy a KKB tevékenységét szervezzék át. Ez meg is történt. Az átszervezés minden ponton lényeges szűkítést, vagy ahogy finomabban kifejezték: "az igényekhez való idomulást" jelentett. 200-ról 100 ívre csökkentek az egyes ciklusok ívkeretei. Mint Gyulai kifejtette: "a túl sok könyv" közrejátszott a közönség elfordulásában. [61] Szabályozták végre a Toldy által már évtizedek óta reklamált ingyenpéldányok ügyét is. [62] Gyulai volt az, aki a vevőkért folytatott harcban a sznobizmusban rejlő mozgó energiát is megpróbálta kiaknázni. Javaslatára minden új előfizető az Akadémiai Értesítőből ingyenpéldányt kapott, amelyben a pártoló nyomtatásban láthatta a nevét. A fegyver végül is visszafelé sült el, mert sokakat nevük megjelentetése tökéletesen kielégített. Amikor a postás utánvétellel küldött könyveiket kikézbcsítette, a postadíjakat sokallva, visszaküldték a küldeményt a feladónak, a Magyar Tudományos Akadémiának. Az átszervezés utáni első, 1890-92-es ciklus már csak 8 művet hirdetett meg, és az új aláírási felhívásból is mintha eltűnt volna az önbizalom. A KKB törekvései az első felhívások óta változatlanok maradtak, de a hangvétel módosult. Szily a KKB előadójaként inkább személyes érzelmeit tolmácsolja: ha sikerülne "több ezer főnyi törzsközönséget" csoportosítani az Akadémia köré, "... akkor lesz a tudomány és irodalom terjesztése valóban gyümölcsöző, — és én, e szent ügy jelenlegi szolgálja, áldani fogom azt a pillanatot, amelyben nehéz feladatomra vállalkozni mertem". [63]

A KÖNYVKIADÁS HANYATLÁSA

Ha szűkebb mederben is, de a Gyulaihoz kapcsolódó átszervezések nyomán egyenletes maradt a KKB tevékenysége és a könyvek forgalmazása. Tudományszakok szerinti — történelmi, irodalmi, jogi sorozatok — 1890 után többé nem indultak, de a KKB féltucat könyvet azért piacra dobott az összevont, kétéves ciklusok rendszerében is. Az előfizetők az Iliásztól Hunfalvy Pál az "Oláhok történetéig", Dantétól Pauler Gyuláig válogathattak. Az I. világháborúig egy nem túl széles, de állandó vásárlóközönség olvasta a többségükben maradáno értékű hordozó, színvonalas munkákat. Ha azonban kitekintünk a hazai közművelődési viszonyokra, az akadémiai publikáció helyzete már nem tűnik idillikusnak. Igaz, a magyar nyelven megjelent tudományos munkák száma 30 év alatt megduplázódott. 1861-1870 között: 2811; 1891-1900 között: 6251 mű. Valójában ezek a számok csak extenzív növekedést takartak. "A tudomány művelése mellett Akadémiánknak nem kevésbé fontos arról gondoskodni, hogy az irodalom legkülönbözőbb ágait a magyar talajon is felvirágoztassa. Mondhatjuk, hogy Akadémiánk ma a magyar nemzet első kiadója, mint ilyen nem kél versenyre a magánkiadókkal, majdnem kivétel nélkül csak rossz kiadói üzletekbe bocsátkozik, a kiadandó mű megítélésénél nem azt kérde, kelendő lesz-e?, hanem azt, jó-e és szükséges-e irodalmunkban? Felismeri azért az Akadémia hivatását az, a kiadói tevékenységét annak jövedelmezősége után ítéli meg? — teszi fel önmarcangoló kérdéseit Eötvös Loránd elnöki székfoglalójában. A testület és személy szerint is a maga elnöki teendői között tehát továbbra is az egyik legégetőbb és legfontosabb feladatként "a mai ismereteink magaslatán álló kézikönyvek" kiadását jelöli meg, mert — mint mondja — "érezhető baj az, hogy középiskolai tanáraink nagy része ugyanabból a könyvből tanul, amelyet tanít." (Ak. É. 1889. 148. o.) "Leghátrább állunk tudományos kézikönyvek dolgában" — szögezi le. (Uo.)

Eötvös Loránd első akadémiai beszéde nem maradt visszhang nélkül. Semsey Andor 1890 októberében nagy feltűnést keltő százezer forintos alapítványt ajánlott fel egy olyan pályázat finanszírozására, amely Magyarország nyelvтанát, irodalomtörténetét, régészetét, történelmét, földrajzát, közgazdaságát, geológiáját, ásványtanát, növény- és állatvilágát — kötetenként 150 nyomtatott ívnyi terjedelemben — dolgoztatná fel. Az alapítvány a tennivalók sürgősségére való tekintettel szoros határidőt, 1895. október 7-ét tűzte ki. (Ak. É. 1889. 170. o.) Semsey nagyszerű tette azonban nem lendítette fel a hazai tudománynépszerűsítő irodalmat, a kiírás eredménytelennek bizonyult. Az európai élvonaltól egyre távolodtunk, és a sokat emlegetett európai színvonal most már az Akadémián is csak vágyálomként került szóba. A századforduló tájának Akadémiáját — nem kis részben éppen a központi könyvkiadás kudarca miatt — egyre gyakrabban kerítették hatalmukba dekadens

hangulatok, az eddigi törekvések hiábavalóságának érzete. Kónig Gyula — aki később a Franklin Társulat igazgatója, és a hazai művelődésügy egyik irányítója lett — 1892-ben még a magyar tudományos irodalom akadémiai terjesztésében látta az "egységes, mély és széles nemzeti művelődés" megteremtéséhez vezető utat, bár azt is kijelentette, hogy a tudomány iránti egységes, mély és széles közönyt még nem sikerült elosztatni.[64] A századforduló Akadémiája (1905-ig) ennek ellenére is az Eötvös — Csengery vezetés szellemében élt és alkotott. Eötvös Loránnal az élen a testület demonstratív módon vett részt küldöttségével Kossuth dísztemetésén. Az általános nacionalista közhangulatban a "párdúcbrős ősök csillogó korszakának" esztelen kultusza ellen hangzik el a Széchenyire emlékező elnök figyelmeztetése. (Ak. É. 1893. 61. o.) "A magyarnak műveltséget adni azért, hogy honában magyar maradhasson, ez volt a cél, amelyért Széchenyi küzdött" — mondta Holló Barnabás emléktáblájának leleplezésekortartott gyűlésen. (U. 591. o.)

Ezek a tudománypolitikai célok és elvek azonban egyre kevésbé kapcsolódhattak a korszak Magyarországnak realitásához.

Átlépve a XX. századba, a jubileumi 1905-ös közgyűlés ünnepi megnyitójában Kautz Gyula másodelnök sötét képet fest: "... nem fölmeneteles haladásban, hanem inkább dekadenciában vagyunk". Nézete szerint — Kóniggal ellentétben — még csak megoldás sem képzelhető el, mert "faj és nemzeti jellemünk" egyszerűen nem alkalmas a tudomány befogadására sem, nemhogy elmélyült munkásságra. "Munka, fáradság, kitartó erőfeszítés az, ami minden nagynak, nemesnek és maradandónak az előfeltétele és alapja, nélküle ... előrehaladás ... nem képzelhető. Már pedig ettől a jelleménél fogva passzivitásra hajlandó magyar, ameddig csak lehet, tartózkodik". Úgy vélte, hogy e helyzetért nemcsak felelős, de azt tovább súlyosbítja "hírlapokban való túltengésünk", mert e termékek a "tudományos könyvek iránti érdeklődést lankasztják".[65] Összefoglalva az Akadémia hivatalos állásfoglalásának tekinthető beszédét, Kautz kijelentette: "... igazi, azaz mai európai értelemben vett tudományról és tudományosságról hazánkban eddigelé még nem igen szólhatni".[66] Az "Európához való felzárkózás" tehát még váratott magára, ugyanakkor a tennivalókat egy politikailag és gazdaságilag hátrányosan megváltozott környezetben kellett megoldani.

1. A száműzött Rákóczi

1905. őszen Eötvös Loránd lemondott 16 éven át viselt elnöki tisztségéről. Úgy tűnt, az Akadémia éli tovább addigi életét, amelybe természetesen beletartoztak a kisebb-nagyobb belső ellentétek is. Szentgyörgyi Mária jó érzékkel fedezi fel azonban, hogy — ha lassan, szinte észrevétlenül is — az akadémiai tudománypolitikában negatív tendenciák kaptak erőre. (Szentgyörgyi Mária: id. mű 113. o.) A millenniumi Magyarország politikai, társadalmi problémáitól a tudós testület nyilvánvalóan nem függetleníthette magát. Korábban, Eötvös Loránd irányítása alatt Széchenyi Antalék 1848-at is tagadóan "politikus" Akadémia — koncepciója nem juthatott térhez. Berzeviczy Albert, az Eötvös Lorándot követő elnök azonban — talán akaratlanul is — csorbitotta az Akadémia addig következetes szigorral őrzött "tudományos" ka-

rakterét. "Rajta leszek, ... hogy... mindig egyetértésben találjam magamat az Igazgató — Tanáccsal és intenciójuknak és elhatározásainak hű végrehajtója legyenek." — mondta Berzeviczy. (Ak. É. 1906. 122. o.) Annál figyelemreméltóbb ez az akár elnöki programjának is beillő nyilatkozat, mert eddig az Akadémia legjobbjai a testület munkájába az Igazgatótanácsnak a pénzügyi jogkörön túl semmiféle beleszólást nem engedélyeztek. Az 1869. évi alapszabály a tudományos kérdéseket egyébként is az osztályok hatáskörébe utalta.

A nem tudós igazgatótagok szerepének növelése valójában nyitás a későbbi "politizáló" Akadémia irányába. Anélkül, hogy az Akadémia egyre gyakoribb politikai nyilatkozatait ismertetnénk, leszögezhetjük, hogy a kifejezetten liberális nemzeti-ségi elképzelések, a tudomány hatékony és demokratikus közvetítésének igénye elhalkulnak a világháború előtti másfél évtized sovíniszta hangulatában, az ezredéves ünnepségsorozat elbódító csinnadrattájában, különösen pedig az imperialista háborúra való készülődés kardcsörtetésében. Az egyre aulikusabbá váló Akadémia Igazgatótanácsának előtérbe kerülésével párhuzamosan a konzervativizmus, a katolikus egyház, a felekezeti és nemzeti-ségi elvakultság jelszavai erősödtek meg. "Egy véres és gyalázatos merénylet, mely a magyar királyi trónt várományosától fosztotta meg, s mely fölötti fájdalom megdöbbenésünknek, egyúttal legmélyebb részvétünknek siettem az Akadémia nevében legfelsőbb helyen kifejezést adni, oly vészterhes üzemlekről rántotta le a leplet, melyek ellen csak fegyverrel lehetett védekeznünk" — mondta Berzeviczy elnök az 1914. októberi összesülésen. A háborúval teljes mértékben és fenntartás nélkül egyetértő beszédet egyébként "általános élenk helyeslés" kísérte... (Ak. É. 1914. 657. o.)

A következő évben a főtitkár jelentése örömmel nyugtázta, hogy — az áldozatok ellenére — "a háború... az Akadémia munkásságát sem meg nem akasztotta, sem meg nem zavarta. Egyetlen ülésünk sem maradt el, és az osztályok és bizottságok, mint a legédesebb béke napjaiban, folytatták tudományos működésüket." (Ak. É. 1915. 368. o.)

Berzeviczy később, a Horthy-korszak konszolidált viszonyai között is legitimista, aulikus érzelmeket táplált. Az általa "bűborban született szerzőnek" nevezett József főherceg "A világháború, amilyenek én láttam" című, 1926-ban megjelent művét "hódolattal" üdvözli, megállapítván, hogy a munkával az íróként "ujonc" főherceg egycsapásra "vezéri rangra emelkedett pályatársai között". Az elnök kijelenti: "Azt hiszem, első eset, hogy a magas Uralkodóháznak, amelyhez fűződő történeti viszonyát nemzetünknek semmi külső kényszer meg nem szakíthatja, egyik kiváló tagja egy nagy irodalmi műve kiadását az Akadémiára bízta". Új ez a hang, a szervilizmus hangja. Az elnök valóban nem tévedett: az eset példátlan volt az Akadémia akkor évszázados múltjában. (Ak. É. 1927. 12. o.)

A Balkán Bizottság (később Keleti Bizottság) — mely Goldziher Ignác javaslatára szerint, 1892-ben még tisztán a keletkutatót tűzte volna ki célul — 1914-ben már azért létesült, hogy egy hatalmi politika tudományos megalapozásához nyújtson segítséget. (Ak. É. 1916. 540. o.; Fráterné: id. mű. 319-320. o.)

A két világháború közötti időszak második felében a "nagy hadtörténész", Habsburg József — ugyan nem csekély ellenzékkel szemben — mindvégig megtartotta elnöki pozícióját. Beszédeiben gyakori elem, hogy önmagát a MTA elnökeként is "mi, katonák" címmel aposztrofálja.

Fentiek nemcsak elvi-eszmei háttérül szolgálnak ahhoz a tényhez, hogy a tudományterjesztés eltűnik az Akadémia mindennapi működéséből, hanem magyarázzák e folyamat csendes, ám szívós következetességét is. Minden ellenkező értelmű frázis ellenére, egyre kevésbé illett már ehhez az "új" Akadémiához bármi, ami nem a magyar "génusz", a lobogó hazafiság (értsd: nacionalizmus) megnyilvánulása volt. A testben-lélekben gyengülő Berzeviczy 1935. novemberében lemondott. (A következő évben meg is halt.) A helyére lépő Habsburg főherceg elnöksége alatt — a kétségkívül kiváló tudósokat is tömörítő — Akadémia legerősebben hallatszó tudománypolitikai programpontja a "magyar föltámadás halhatatlan eszméje", "a magyar igazság és ezeréves jogaink", "a magyar kultúrhivatás és mindaz, ami magyar" kifejezésekben fogalmazódott meg. (Vö. Ak.É. 1936. 11.o.; Ak.É. 1937. 13-14.o.)

József főherceg 1937. évi elnöki megnyitójában tiltakozva, vádlólag szól azokról, akik szerint a magyar "kultúrfölény alig több üres jelszónál". (Ak.É. 1936. 15.o.) A főherceg bátran hangoztatja, hogy Akadémiánk "a folyton fejlődő kultúrából fakadó magyar életerő egyik üde forrása és a nagy lelki termékek melegágya kell hogy legyen." (Ak.É. 1936. 14.o.)

A testület azonban sem forrás, sem melegágy nem lett. A fényes millennium tűzijátékai óta fokozatosan borult rá a politika sötétje, és ez természetesen kiadványpolitikájára is rányomta bélyegét.

A KKB sem az emelkedő költségekkel, sem pedig a háborús hangulatból eredő világnézeti változásokkal nem tudott megbirkózni. Lassan, csendesén és észrevétlenül hanyatlott volna az Akadémia központi kiadványozása, ha az egyik utolsó, a 13. ciklus (1911-13) egy zöld kötésű kötete nem sietteti az agóniát. Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczijáról van szó, mely szempontunkból szinte periodizációs jelentőséggel bír. Egészen konkrétan — ügyrendbeli változást is előidézve — köthető ennek a munkának a megjelenéséhez az akadémiai publikáció félig-meddig kényszerű elsorvasztásának folyamata, sőt az osztályokon folytatott szigorúan tudományos kiadványozás mennyiségi csökkenése és fokozódó tartalmi konzervativizmusa is. Az akadémiai tudománypolitika arculatának megváltozása itt érhető tetten, bár hatása csak valamivel később vált erőteljesebben érezhetővé. [67]

Riedl Frigyes — akit nagyon meglepett a Szekfű-könyv által kavart vihar, hiszen ilyesemben 14 és fél éves KKB-előadói tisztsége alatt nem volt része — magára vállalta a felelősséget az Akadémia kiadványpolitikája elleni hajsza felidézéséért, és lemondott. "Magyarázkodni" kényszerült az elnök, Berzeviczy Albert is, csak azért, mert hivatalból elnöke volt a KKB-nak is. E könyv kapcsán azonban indokolnia kellett hivatalban maradását, és rákényszerült az Akadémia tényleges helyzetével való szembenézésre is. Tipikusan liberális eszmefuttatása azonban inkább illúzióit, mint a valós helyzetet tükrözte: "Nálunk a közönség és a sajtó túlnyomó része úgy ítéli meg az Akadémiát, mint például egy minisztériumot, amelynek minden tényét egy-egy akarat és célzat kell, hogy áthassa, melynek minden tényéért az élén álló egyén felelős, s amelynek minden ténye fölött politikai testületek vannak hivatva helyeslő vagy rosszalló ítéletet mondani. Már pedig az Akadémia tudományos testület, amelybe minden tagja tudományos meggyőződésének teljes integritásával és függetlenségével lép be, és amelynek nem lehet szabályul állítani fel azt, hogy

egyáltalán csak olyan könyvet adhat ki, amely a közvéleménnyel megegyezik. Ez nagyon veszedelmes volna a tudományos kutatás és véleménynyilvánítás szabadságára nézve s különösen veszélyeztetné történetírásunk hitelét — amelyre pedig éppen nekünk nagy szükségünk van — ha tudva volna az, hogy nálunk csak bizonyos előre megállapított fogalmaknak megfelelően szabad történetet írni". Mint történész, Szekfű könyvét úgy ítélte meg, hogy "súlyos hibái" mellett is "a Rákóczi irodalom fellendítéséhez fog vezetni". [68]

A tisztségéről leköszönő Riedltől rövid időre a főtítkár, Heinrich Gusztáv, majd Fináczy Ernő vette át a KKB-előadói feladatokat. A nagy tekintélyű volt főtítkár, Szily Kálmán, aki 15 éve még a bővítés harcosa volt, most betérjesztette az akadémiai könyvkiadás megszigorítását, ezáltal további szűkítését célzó újrarendelődési javaslatát, amelyet sietve el is fogadtak. [69]

Ballagi Aladár a Szekfű-könyv kapcsán a KKB-n keresztül az egész Akadémiát támadta. Berzeviczy elnöknek címezve mondandóját, kifejtette, hogy a könyv "minden akadémiai eszmének a kigúnyolása", hiszen azt az Elnökség egyik legfontosabb állandó bizottsága gondozta. Ingerült elmékedése végén arra a következtetésre jutott, hogy "Széchenyi alkotásának védelmében" inkább "csukjuk be az Akadémiát". [70].

A következményeket közvetlenül és távlatában is szinte előre lehetett látni. Látszólag Ballagi Aladár szenvedett vereséget, hiszen még két ciklust jelentetett meg az Akadémia. 1920 után azonban kétéves szünet következett, majd 1922-től 1944-ig évente legjobb esetben is csak két munka jelent meg. Közülük ma a legismertebbnek Voinovich Géza 3 kötetes Arany-monográfiája számít. Jellegzetes, hogy a több-kötetes munkákat nem egyszerre adták ki, így egy-egy munka több évre meg tudta oldani a gondokat. Tény, hogy az Akadémia csak részben határolta el magát a Szekfű-könyvtől is, hiszen Concha és Berzeviczy hangsúlyozták annak szakmai értékeit. Nem került sor az el nem adott példányok zárlatára sem, így megtörtént, hogy egy akadémiai kiadványt újra szétkapkodtak. De ezután már a befeléfordulás, a botránytól való félelem időszaka következett. Fináczy után 1924-től 1935-ig Balogh Jenő (1920-tól főtítkár) lett az előadó, őt Voinovich Géza követte, egészen 1949-ig. A két világháború között már alig folyt érdemi munka. A Vigyázó-örökség által biztosított lehetőségeket a KKB-előadó főtítkárok — akiknek pedig módjukban állhatott volna — voltaképpen nem használták ki. (Vö.: Gergely Pál: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó — vagyon sorsa. MTAK Kiadványai Bp. 1971. 81-86.o.) Inkább berendezkedtek a gyanús, haladó gondolatok elleni védelemre. A Bizottság nemcsak a ciklusokat szüntette meg, hanem üléseit is. Váltogatták a könyveket előállító nyomdát is, így a külsejében addig uniformizált sorozat megjelenésében is megváltozott. A korábbi vevők egy része már csak emiatt elvesszett. Nem csoda, hogy a szerzők sem érdeklődtek a KKB iránt, és nem is igyekeztek e fórumon megjelentetni munkáikat. A KKB ekkori szemléletét egyetlen illusztrációval jellemezhetjük. Báró Brandenstein Béla antropológiai tárgyú három kötetes munkáját a már elvégzett lektorálás után "újabb gondos átvizsgálásnak" vetették alá, mondván, hogy bár "a szerző közismerten konzervatív irányú, erősen hívő katolikus férfi", nem árt óvakodni az esetleg beszűrődő "darwinista hatásoktól". [71]

1945. januárjában (!) a debreceni kormány 2974. számú miniszterelnöki rendeletével "az orosz-magyar kulturális közeledés elősegítésével" bízta meg a KKB-t, és javasolta Lenin, Sztálin műveinek magyarra fordítását. [72] Ezen az értekezleten újra elhangzott Csengeryék elve és igénye, "a jól olvasható, tudományos munkák közzététele", mégpedig egyelőre évi 4 kötetben. Az újságok is írtak a valóra sohasem vált tervekről. 4 év múlva Kodály elnöklete alatt — inkább csak spontán formában és nem is szabályszerű összetételben — ismét találkozott a Bizottság: Eckhardt Sándor, Heller Farkas, Szentpétery Imre és a főtítkár Voinovich Géza. Kodály megállapította, hogy a "régi KKB" kötetei "a magyar művelődésnek igen nagy szolgálatot tettek" és nagy szükség lenne effajta, osztályoktól elválasztott sorozat kiadására a jövőben is. [73] Ennél több azonban nem is történt. A kiadványozás államosítása, 1948 után, új gazdasági, társadalmi viszonyok között egy újjászervezett Akadémiának is más utakon kellett keresnie a kibontakozást, a tudomány közkinccsá tételéhez vezető utat.

Értékelés helyett

Áttekintettük a polgári Magyarország legfontosabb és legnagyobb tudományos intézményének, a Magyar Tudományos Akadémiának tudományos osztályain kívül szervezett, széles közönséghez címzett kiadványozásának történetét. A számok keveset mondanak: 1875-től 1944-ig az egyre kevésbé aktív KKB 159 művet adott közre, közülük számos munka ma is közkézen forog. Ha azonban a KKB által gondozott könyvtermést számba vesszük, látjuk, hogy az eredetileg minden biznnyal népszerűsítő igénnyel közreadott munkák voltaképpen nem számíthattak különösebben széles olvasótábor érdeklődésére. Hiszen — ahogy erre az egyik lektor, Vörös Antal rámutatott — Ranke vagy Mommsen monumentális és semmiképpen sem "népszerű" kötetei magyarul sem tölthettek be más funkciót, mint németül. Alighanem a tudománynépszerűsítés ma is igen nehezen megoldható problémájáról van szó: a tematika helyes megválasztásáról, arról, hogy vajon hol és hogyan húzható meg a szakirodalmat az ennél "könnyebb" műfajtól elválasztó határvonal.

Az első négy ciklus — 1875-től 1886-ig — még elsősorban a ma is klasszikus értékeket képviselő munkák közrebocsájtására vállalkozott — a "kézikönyvet minden tudományról" elvének szellemében. Az ötödik ciklusban azonban már több "periférikus", mindenestre távolról sem kézikönyv-jellegű kötet is napvilágot látott. Így a ciklus irodalmi csoportjában találjuk például Villemain munkáját: "Pindar (Pindaros) szelleme és a lantos költészet a népek erkölcsi és vallási emelkedettségében való vonatkozásaiban" címen.

Az állam- és jogtudományi csoportban kapott helyet P. A. Berryer: "Válogatott törvényszéki beszédei" című kötete, Tóth Lőrinc fordításában. A hatodik — már nem "szakosított" és leszűkített — ciklusban a Fáy András-életrajzon kívül nem illeszkedik a tervezett profilba Dante Isteni Színjátéka sem. E ciklusban egyébként a hét megjelentetett munka közül talán csak a Schliemann trójai ásatásait bemutató könyv számít népszerű-tudományosnak.

1919-ig, tehát egészen a 15. ciklus végéig, feltűnő a klasszika-filológia témakörének viszonylag magas aránya. Euripidesz és Vergiliusz művek, Athén története, Pater Walter görög tanulmányai, Mahler Egyiptom-története és más munkák

mutatják a jelenség tendenciaszerűségét. Ebben egy apolitikus kiadványpolitika kialakítására való — nem feltétlenül tudatos — törekvés sejthető. Ennek ellentmondani látszik, hogy ugyanakkor az etika, a filozófia, a jogtörténet, sőt a pszichológia jelenléte is kétségtelen, sőt újszerű elemként jelentkezett. Az Akadémia támogatásával Földes Béla 1910-ben két vastos kötetet írt a szocializmus műbenlétéről. A testület hasonló terjedelemben adott ki egy nagymonográfiát az orosz regényről, de készült könyv a tulajdonviszonyok közgazdasági elemzésével, a neveléstudomány legújabb eredményeivel, Wagner zenéjével vagy a munkásság szociális helyzetével kapcsolatban is.

A két világháború között azonban már csak összesen 20 könyv jelent meg, ezek között is akad — részleteiben már korábról is ismert — tanulmánykötet, vagy olyan munka, amelynek előkészületei még az első világháború éveiben megkezdődtek.

1932-ben és 1933-ban egyáltalán nem adtak ki új munkát, és — fentebb utaltunk arra is, hogy — egy-egy témát többnyire két vagy három kötetben dolgoztattak ki. Az az érzésünk, hogy a Bizottság a művek mennyiségi és ívterjedelmi jellemzőivel próbálta a választék szűkösségét ellensúlyozni.

A könyvek tudományági megoszlása is addig soha nem tapasztalható egyoldalúságot mutat. A szerzők 95 százalékban irodalomtörténeti könyvet írtak. Ezek között természetesen tudománytörténetileg alapvetőnek minősülő munkákat is találunk. Horváth János nagyszerű irodalomtörténetét, Voinovich Géza alapos Arany-monográfiáját, Papp Ferenc kétkötetes Kemény Zsigmond-tanulmányát, és másokat is említhetnénk. Mindez azonban nem változtathatott azon a tényen, hogy elszűrőkülés, aggályoskodó témaválasztás és a lehető legkevesebb új könyv közrebocsájtása, következőképpen jelentős színvonal- és minőségbeli hanyatlás jellemezte a KKB működésének utolsó szakaszát.

A "tudománynépszerűsítés", a tankönyvszerű kézikönyvkiadás igénye tehát a gyakorlatban csak részben érvényesült. A KKB — akarva-akaratlanul — az akadémiai osztályok és bizottságok szaktudományos jellegű kiadványpolitikájával azonosult, ahhoz igazodott, és gyakorta az ott jelentkező hézagokat pótolta. Mindenképpen tény azonban, hogy a KKB működése jelentős értékekkel gazdagította tudományos életünket. Akadémiai bizottság volt: eredményei, fogyatékságai — a mérleg nyelve az előbbi felé billen — az Akadémia és a magyar társadalom súlyosbodó problémáira utaltak.

A társadalmi forradalmát mégiscsak megvívó és kapitalisztikusan berendezkedni kívánó országnak sürgősen fel kellett számolnia a tudományos műveltség hiányából eredő, a gazdasági növekedést közvetlenül is gátló szellemi elmaradottságot és kultúrátlanságot. E téren már csak az analfabétizmus felszámolására tett kísérleteket is nagy eredményeknek tekintjük. Az Akadémia természetesen nem a tennivalóknak ebből a részéből vállalt magára, de a maga szintjéhez viszonyítva szintén az alapokhoz nyúlva, a legegésőbb feladatokból vette ki a részét: az értékes irodalom és a tudományos eredmények érthető formában megfogalmazott produktumainak elterjesztéséből és az ilyen olvasmányok megszerettetéséből. Rövidebben: a gondolkodásra-nevelésben sietett a VKM segítségére. Igyekezett egy megélvő — igen csekély számú — olvasóréteget kiszélesíteni, hogy az elérendő célt: nagy számú, tudományosan művelt középréteg kialakítását elősegítse. Nagy feladat várt volna e létrejövő tömegre: szellemi vezetőszerépénél fogva — nyugati, főleg

angol mintára — az ország politikai vezetésének feladata. De ahogyan a "tudományos irodalom összhangzatos fejlesztése" nem sikerült, ugyanígy vágy maradt a "nemzeti műveltség és művelt nemzetiség" jelszava is.[74] Az Akadémia legjobbjainak minden erőfeszítése kevés volt az évszázadok teherkéteinek leküzdéséhez.

A nem kevésbé ismert tanulság: az írástudók generációinak sorába fokozatosan kell beoltani a betű szeretetét, a kultúra és tudomány termékei befogadásának, a gondolatok továbbgondolásának igényét csak fokozatosan lehet kialakítani. Lassú és keserves fejlődési szakasz ez, melyet Csengeryék átugorhatónak, vagy lerövidíthetőnek véltek, a helyükbe lépők pedig az eredmények elmaradásából csak pesszimizmust merítettek. Különösen az 1920 és 1944 közötti állapotok jellemzése — valójában csak akkor lehet teljes, ha emlékeztetünk a fasizálódó ország kultúrpolitikai viszonyaira.[75] A Csengery, de főleg Berzeviczy által emlegetett érdeknélküli, "független tudomány", "független Akadémia" természetesen még illúzióként sem létezhetett.[76]

Sikerek, kudarcok. A magyar közművelődés legjobb hagyományainak, a tömegek kiműveléséért folytatott küzdelem nehéz csatáinak voltunk tanui.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ

- [1] MTA Elnökségi ülése 1978. február
- [2] A Tudománytörténeti Bizottság előterjesztései AL. II. oszt. iratai ill. Vásárhelyi Judit: A köz-művelődés kutatásának elvi problémái. A közművelődés fejlesztésével kapcsolatos akadémiai feladatok végrehajtásának eddigi tapasztalatai Magyar Tudomány 1978. 7-8.
- [3] 1976: V. törvény. A közművelődésről. Különösen: 26. §. 1.; 2. Magyar Közlöny 1976. 79.
- [4] Jekelfalussy József: Népünk hivatása és foglalkozása az 1880-ban végrehajtott népszámlálás szerint. Ért. a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből I. 3. 1882. 16. old.
- [5] Keleti Károly: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statisztika szempontjából Bp. 1873. 440. old.
- [6] Uo. 432. s. k. l.
- [7] Timoleon: Legújabb politikai divat Bp. 1884. 2. old.
- [8] Censor: Társadalmunk és nemzeti hivatásunk Bp. 1884.
- [9] Id. mű. 40-44. old.
- [10] Keleti id. mű. 439. old.
- [11] Könyvkiállítási emlék. A "Könyvkiállítási Kalauz" 2. bőv. kiadása. Bp. 1882. IV. old.
- [12] Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése Bp. 1927. 568. old. Annak szemléltetésére, hogy milyen kis mennyiségekről van szó, hadd álljon itt néhány további adat. Az UNESCO felmérése szerint az egy lakosra jutó könyvfogyasztás tekintetében Magyarország jelenleg az európai élvonalon, a 4. - 5. helyen áll.

1938-ban	9 millió pld. -ban	2438 féle
1970-ben	47 millió pld. -ban	4793 féle
1977-ben	90 millió pld. -ban	8000 féle

 könyv jelent meg nálunk. Ma a "Világirodalom Remekei" sorozatban nem ritka a 100, - 130, - 140 ezer példányszám (Vö: Gábor Viktor: A jó könyv kell, elkel Reklámújság 1978. 7. május 17.)
- [13] Magyar Könyvszemle 1878. 248 - 250. old. A "Szaklapok" meghaladták a politikai lapok számát, utóbbiak viszont éppen tízszer több példányban jelentek meg.
- [14] Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései Bp. 1928. 460. old.
- [15] Angyal Dávid: A magyar hírlapirodalom története (1848. -1860.) In: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése Bp. 1925. 18. old. E korábbi szarmazó adat mértékadó maradt a századforduló táján is.
- [16] (Vö: Révai - Franklin per. Kézirat. Bp. 1912. 29. old. A két nagyvállalat vezéreinek marakodása során egyébként olyan piacüzleti módszerekre derült fény, melyekről lecsillapodásuk után bizonyára jobbnak látták volna mélyen hallgatni.)
- [17] Révai Mór János: Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai Bp. 1920. I. k. 60. old.
- [18] Ak. Ért. 1891. 622. old.
- [19] A Királyi Magyar Természettudományi Társulat tevékenységére: Magyary id. mű, ill. Emlék-könyv a Kir. Magyar Természettudományi Társaság félévszázados jubileumára Bp. 1890.

- [20] Idézi: Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István levele a Magyar Tudományos Akadémiához 1858-ban. Adatok a M. T. Ak. és a XIX. század történetéhez. Bp. 1929.
- [21] Viszota Gyula: Censurai különösségek a XIX. század második negyedében. Adatok a M. T. Ak. és a XIX. század első felének történetéhez. Bp. 1926. 74. és k. l.
- [22] Bártfai Szabó id. mű 50. old.
- [23] Az alapítványokon nyugvó pályázati rendszert, melynek létét a két világháború között már csak a tradíciók tisztelete biztosította, az "új" Akadémia első intézkedései között törölték el. AL Eln. ir. 1/1. Helyette a kiemelkedő munkák külön premizálását vezették be.
- [24] Ak. Ért. 1878. 70. old. A pályatételekről: Ak. Ért. 1892. 557 - 563.; 666-670. old. Nagyjutalmak: Almanach 1935-re: 255. s. k. l.
- [25] MTAKK K 1392/1836.
- [26] Uo.
- [27] MTAKK 150/1859; 668/1859; 979/1862.
- [28] Toldy felszólalása az 1870. okt. 31-i összesülésben. MTAKK RAL öü. jzk.
- [29] Az Akadémia 1870. évi költségvetése MTAKK RAL 1252/1870 (A Könyvtár évi 5 000 Ft állami támogatást élvezett, a történések közkedvelt, de drága Monumenta sorozatát pedig állami támogatás fedezte.)
- [30] Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854-1949. 20. old. MTAK Közleményei 19. old. Fráterné rövid összefoglalását adja a KKB tevékenységének is, közölve kiadványainak teljes listáját és tagjainak névsorát.
- [31] OL Pl473
- [32] MTAKK RAL K 1562 Arany János bizotts. vegyes jzk. -i 1870-77. 37-38. f.
- [33] RAL K 1561 1872. március 16.
- [34] RAL Ig. tan. jzk. 1870-80. 1875. jan. 24.
- [35] Vö: 49. jz.
- [36] Uo.
- [37] RAL K 1561 1872. jún. 28.
- [38] RAL K 1561 1874. okt. 22.
- [39] RAL 620/1864.
- [40] Sennovitz Adolf: Emich Gusztáv Bp. 1893.
- [41] Angyal D. id. mű 540. old.
- [42] Csengery id. mű 449. old.
- [43] RAL 34/1865.
- [44] RAL Ig. tan. jzk. 1876. jan. 23.
- [45] A bizományos — szortimenter — az átvett könyvet adott haszonkulccsal, de saját módszereivel terjesztette.
- [46] Fráterné id. mű 44. old.
- [47] MTAKK Bibliogr. 4-r. 9/1.
- [48] Ranschburg Viktor: A könyvkiadás mestersége Bp. 1922. Pantheon

- [49] MTAKK Bibliogr. 4-r. 9. Ezek az 1875-től rendszeressé váló nyomtatott felhívások nagyjából állandó szövegezésben jelentek meg. Csengeryhez fűződik az első. Magjukban egyébként az Alapszabály 1.§ -át őrzik.
- [50] RAL KKB jzk. -k. 1875.dec.3.
- [51] Ranschburg id.mű 21.old.
- [52] Költségvetések: Ak. Ért. -k. 1875-1890; A MTA 150 éve adatokban. Akadémiai Bp.1975.87. old. Feltűnő, hogy a könyvügylek üzleti vonatkozásairól nincs tiszta kép. "Hiteles" kimutatások maradtak fenn a jövedelmezőség, és — noha nem jelentős — deficit illusztrálására is. Előbbire: Ak. Ért. 1890. 666-667. old. Utóbbira: RAL 103/1892. A terjesztés bevételei üzleti mód-szerek és évek szerint:

Év	Kezelés módja	Bevétel (Ft-ban)	Kiadások	Tényleges haszon
1875	Engenbergercég	550, 21	-	550, 21
1876	Könyvkiadó Hiv.	5634, 60	2000	3634, 60
1877	" "	2500,	2000	500,
1878	" "	3689, 60	2000	1689, 60
1879	" "	4516, 38	2000	2516, 38
1880	" "	4197, 98	2000	2197, 98
1881	" "	5801, 29	2000	3801, 29
1882	" "	5028, 65	2000	3028, 65
1883	" "	6568, 03	2000	4568, 03
1884	Knoll-sortiment	8500,	600	7840,
1885	" "	6138, 80	635, 30	5503, 50
1886	Hornyánszky -J'	3729, 36	873, 14	2856, 22
1887	" "	3726, 60	354, 84	2921, 76
1888	" "	2657, 06	264, 81	2392, 25
1889	" "	2563, 75	305, 32	2258, 43
1890	" "	1442, 46	-	4527, 22 (x)

(x) RAL 103/1892. alapján kiegészítve.) Az 1884 és 1885-ös év kiugró bevételei a raktári készlet végeladásából származtak. A VKM iskolák részére több ezer kötet remittendát vett át. Hornyánszky üzletvezetésétől kezdve az Akadémia könyvbevételei csökkennek. Viszonylag egyenletesek a Könyvkiadó Hivatal évei.

- [53] Ak. Ért. 1890. 668.old.
- [54] Kovács Máté: Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában (In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig) Gondolat. Bp.1970.90.old.
- [55] 1878. szeptemberi egyezmény. Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1891. 189. old. Feltűnő lehet, hogy a Természettudományi Társulat "Könyvkiadó Vállalatának" ciklusai körül éppen-séggel gyarapodtak az előfizetők. Ők azonban nem voltak feltétlenül olvasók is. A kortárs, Beksics, nem véletlenül nevezi őket "ötforintos pártolóknak". (Censor id.mű 45.old.)
- [56] A könyv és könyvtár... 313. skl. ill. Elek Artúr: A magyar író és kiadója. Nyugat 1913.I/k. 43-52.old.
- [57] Ráth Mór pl. valóban az igényes munkák lelkes kiadója volt. Ki is érdemelte a "gentleman-kiadó" nevet. Azonban habozás nélkül megszegte szerződését, leállt a KKB által kiadott Mommsen-kötetek gondozásával, mielőtt az a veszély fenyegette, hogy azok a nyakán marad-

nak. A KKB kénytelen volt a folytatás jogát hátrányos feltételekkel eladni a Franklin-Társulatnak. MTAKK RAL Ig.tan. jzk. 1876.jan.16.

- [58] RAL 319/1883.
- [59] RAL 106/1887.
- [60] RAL KKB 1888. ápr. 14. és máj. 28. (Concha Győző: Újkori alkotmányok I-II. 1884.)
- [61] RAL KKB 1889. jan. 7.
- [62] Ak. Ért. 1890. 669-670. old.
- [63] Ak. Ért. 1891. 66. old.
- [64] Kőnig Gyula: A művelődés egységéről. Ak. Ért. 1892. 329-332. old. (Kőnig befolyásos kultúrpolitikus és — európai hírű matematikus létére — kiváló könyvszakember volt. 1890-től 1894-ig a KKB-ba őt delegálta a III. osztály.)
- [65] Kautz megnyitója. Ak. Ért. 1905. 263-273. old.
- [66] Uo. 266. old.
- [67] A száműzött Rákócziak a KKB-re gyakorolt sorvasztó hatását kiemeli Fráterné is. (Id. mű 41. old.)
- [68] Ak. Ért. 1914. 472. old. A távozó Riedl Frigyes búcsúszavaiban leszögezte: "A ki netán 100 év múlva a könyv bírálataival foglalkozik majd, nem fogja megérteni fogadtatását, ha nem veszi figyelembe, milyen hihetetlenül kiélesedtek jelenleg nálunk a politikai pártviszonyok." Hozzátette, hogy "teljes megnyugvással" vállalja a felelősséget a könyvért. (Uo. 471. old.)
- [69] Javaslat: Ak. Ért. 1914. 473. old. Az összesülés ezt változatlan formában elfogadva az Ügyrendbe iktatta: Ak. Ért. 1915. 435. skl. 20 évig maradt érvényben ez a rész. Az 1936-os Alapszabály és Ügyrend a KKB-ról már szinte csak futólag emlékezik meg, összefüggésben annak teljesen jelentéktelenné vált tevékenységével. (Az MTA Alapszabályai és Ügyrendje. Bp. 1936. Franklin. 31.-32. old. és 41. old.)
- [70] A II. osztály 5. ülése. Ak. Ért. 1914. 469-470. old. Ugyanakkor Concha is leszögezte: "...nem helyeselhető, hogy a munka épp az akadémia népszerű és népszerűsítő vállalatában jelent meg." Mint történész és mint osztályelnök azonban hozzátette, hogy "a mű, mint magánmunka, megfelel a tudomány követeléseinek" és hogy Szekfü "subjectivizmusát... semmiféle akadémiai bírálat, sem a közvélemény nem korlátozhatja."
- [71] RAL KKB 1934. nov. (Brandenstein Béla: Az ember a mindenségben I-III. 1936-1937.)
- [72] RAL KKB 1945. jan. 25.
- [73] RAL KKB 1945.
- [74] Csengery Antal elnöki megnyitó beszédében hangzottak el e kifejezések. Ak. Évkönyvei 1878. 10. old.
- [75] A Magyar Tudományos Akadémia az ellenforradalmi korszakban. 1919-1945. (in: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825-1975. Bp. 1975. Akadémiai.) 265.-345. old.
- [76] Vö: Riedl felszólalása: 68. jz.
Az Akadémiának tehát nem minden tudománypolitikai elképzelése vált valóra. Mégis, Kosáry Domokos téved, amikor a tudomány-népszerűsítést a szépirodalommal egy kalap alá véve, azt az "Akadémiához nem illő funkciónak" nevezi. Az eleve nyelvművelő intézmény egyébként joggal tarthatta kiemelt fontosságúnak a nyelvapolást is. Az Akadémia különben mindkét feladatot a mai napig is sajátjának tekinti. (Kosáry Domokos: Az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás szerepe a társadalomtudományok fejlődésében. AL. Hangtár 162/A.)

Kürtvokálvány
a M. T. Akadémiára 1871. június 26-án tartott összes-ülés
jegyzőkönyvéből.

24. Az Akadémia nyomdai és könyvszerzési viszonyai megvizsgálására
illetőleg céltervű rendelkezés iránti javaslatlathoz kincsveti ügyek
bizottság a költségvetésbeni pályamunkák kiadása, sőt meli
Emich Quartaival kötött egyezkedést, mint az Akadémia, neves
igen határozott, megőrzendő, illetőleg az Athanasiusra
ut nem ruházott javaslat. Ekkor, részről azonban az Akadé-
mia illeti határozatát sem tartja céltervűnek, hogy, t. i. a
költségvetésbeni pályamunkák kiadásával minden esetben
a szerzők kifizetésének meg kellene történni, hogy
az Akadémia minden egyes esetben maga határozza el, me-
ga ekkor a valamely pályamunkát saját költségén vagy
kifizetését ellen tudni, vagy pedig annak kiadását a szer-
zőre ruházni.

A bizottság javaslatát elfogadta, az
Akadémia június 27-én határozatával megval-
tosításával vigye be életbe, mely az
Előzetesleg intézendő.

Részlet az 1871. június 26-i összes-ülés jegyzőkönyvéből

II.

AZ AKADÉMIA KIADÓI TEVÉKENYSÉGE A FELSZABADULÁS UTÁN*

*Ez a munka az Akadémiai Kiadó 1978. évi jubileumi pályázatán díjat nyert.

1945. április 4. után természetesen nem indulhatott meg azonnal a tudományos élet. A lerombolt ország népére az újjáépítés, a termelés beindításának nagy feladatai vártak, a szellemi energiákat pedig jobbra a politikai küzdelmek emésztették fel. A tudományos tevékenységet megbénította, hogy ehhez az anyagi feltételek minimuma és a szükséges személyi tényezők is hiányoztak.

A felszabadulás után a régi Könyvkiadó Bizottság (KKB) sem volt munkaképes. 1947-ben a főtítkár formailag is megszűntnek tekintve az akadémiai könyvkiadás e fő szervét, újjáalakítására tett javaslatot — eredménytelenül. [1] Egy évvel később is csak azt jelenthette beszámolójában a főtítkár, hogy "Az utóbbi években szűkös anyagi viszonyai folytán az Akadémia kevés jelét adhatta munkásságának... könyvkiadása és folyóiratai szüneteltek, anyagi eszközök híján." [2] Nemcsak az akadémiai, de más tudományos publikáció is alig jelent meg.

Az ország megoldásra váró gondjainak rangsorában élen álltak a politikai kibontakozást, a lakosság életszínvonalát, a gazdasági stabilizációt legközvetlenebbül érintő feladatok. Távlatait tekintve azonban a tudományos élet, s vele a publikáció szünetelése is kézzelfogható és fenyegető következményekkel járhatott. E felismerés nyomán, a két munkáspárt 1948. júniusában történt egyesülését követően az MDP mellett működő Könyvbizottságot szerveztek. Ebben az akadémikusok is helyet kaptak a tudományos könyv- és folyóiratkiadás megszervezésének és elvi irányításának feladatával.

Bár legfelső szinten elvi irányítás alá került a — széles értelemben vett, s benne a tudományos — könyv- és folyóiratkiadás, utóbbira még várni kellett. Az MDP Könyvbizottsága a tudományos publikáció elvi és szervezeti-technikai problémáin egyelőre még nem tudott úrrá lenni. 1949 első felében a tudományos könyv- és folyóiratkiadásnak gyakorlatilag még mindig nem volt gazdája, és bár a munka beindításának mikéntjére vonatkozóan születtek elképzelések, ám ezek csak a kiadványozási szakértelem és jártasság hiányát bizonyíthatták.

A kiadványozás gyakorlatát illetően az alapkérdést az jelentette, hogy a könyv- és folyóiratkiadást egymástól elkülönítve, vagy pedig közös igazgatás alatt szervezzék-e meg. Végül is az előbbi elképzelést próbálták ki a gyakorlatban is. Az MDP Könyvbizottsága hosszas viták után 1949. május 12-én a következőképpen döntött: "A tudományos folyóiratok kérdésében (a Könyvbizottság) — (Sz.Gy.T.) azt a véleményt fogadja el, hogy indokoltnak tartja külön tudományos folyóiratkiadó vállalatot létesíteni a Tudományos Tanács felügyelete alatt és egyelőre nem tartja kívánatosnak a tudományos könyv- és folyóiratkiadás összevonását." [3] Legalábbis a lehetősége tehát már adva volt annak, hogy a tudományos könyv- és folyóiratkiadás gondozására vállalat létesüljön.

A Gazdasági Főtanács előbb rendeleti erőre emelte a Könyvbizottság döntését[4], majd újabb rendeletére[5] 1949. július 1-én megalakult A Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat (továbbiakban: TFNV). Pozitív fejleményeket a TFNV szervezeti fogyatékoságai miatt azonban továbbra sem jegyezhetünk fel. Több, már korábban is létezett, sőt részben egymással rivális lap kiadóvállalatából — egyesítéssel — született meg az új vállalat, így már önmagában sem volt biztosítható a zökkenőmentes átállás. A munkát károsan befolyásolta, hogy mindegyik — korábban önálló — egység saját előfizető és olvasó közönséggel rendelkezett, és önálló kiadói profil alapján tevékenykedett. 1949. július 1. után ezekről nem lehetett sem automatikusan lemondani, sem valahogy "összeolvasztani" őket. Az új TFNV szintén nem akarhatta ezt olvasó közönsége veszélyeztetése nélkül. Így adódott, hogy a TFNV-n belül az integrálódni egyelőre képtelen részvállalatok szervezeti önállóságuk megszűnte után is elkülönültek, anélkül, hogy korábbi munkájuk (nem éppen kiváló) minőségét és színvonalát fenntarthatták volna. Szalai Sándor, a TFNV vezetője gyakorlatilag megoldhatatlan feladatok előtt állt. A TFNV-ről szóló, az Akadémia Elnökségéhez írott jelentésében a növekvő zavarok okát két dologban látta. Egyrészt abban, hogy az alapításkor a "... leghalványabban sem vették figyelembe... egyáltalán a pénzügyi realitást," másrészt: "az egész folyóiratkiadási terv vég-eredményben teljesen véletlenül alapszik." [6] Megállapításaiban nem volt túlzás. A vállalatot 4,5 millió ft deficitel indították útjára, ennyit tett ki az alapítórendelet által "önálló alapítás"-nak nevezett cég beolvasztott jogelődjének együttes vesztesége. A 4,5 milliós deficitel viszont utólag megterhelték a Magyar Tudományos Tanács (MTT) már korábban kialakított és elosztott költségvetését. A vállalat pénzügyi zavarai így a fenntartó és ellenőrző szerv másirányú munkáját is nehezítették. Nemkevésbé kedvezőtlenül hatott az a tény, hogy a július 1-én alakult vállalat dolgozóinak bérbesorolása még 5 hónap múlva sem történt meg.[7] A dolgozók anyagi helyzetének rendezetlensége érthetően nem segítette elő a nyugodt és tervszerű vállalati munkát. Ami pedig a TFNV kiadói tervét illeti, elég legyen itt csak annyit megemlíteni, hogy nem tudományos folyóiratok kiadásával is megterhelték az amúgy is szűk kapacitását. Ezek után aligha meglepő a TFNV első fősztályvezetői értekezlete jegyzőkönyvének bejegyzése arról, hogy a fősztályvezetők nincsenek tisztában a megoldandó feladatokkal. [8]

A könyvkiadás terén sem volt kedvezőbb a helyzet, noha itt új vállalat alapítását nem tartották szükségesnek. A korábban is működő Egyetemi Könyvkiadót jelölték ki a MTT könyvkiadási terveinek végrehajtására — Tudományos Könyvkiadó Nemzeti Vállalat (továbbiakban: TKNV) néven. [9] Az elképzelés azon alapult, hogy az egyetemi szükségleteket kielégítő vállalat profilja hasonlított legjobban a tudományos kiadványozás később meghatározandó tematikájához. A szervezet és felügyelet kiforratlansága, az ebből eredő anarchia azonban itt is hamarosan megoldhatatlan nehézségeket eredményezett. A felmerülő problémák egész láncolatát okozta, hogy a TKNV profilja nem korlátozódott az MTT megrendeléseire, csak elsőbbséget volt köteles biztosítani utóbbi megbízásai számára. Mivel nem történt új alapítás, korábbi szerződésai érvényben maradtak, azok határidőinek betartására tehát szintén jogi kötelezettség szorította.

Miután népgazdasági érdek volt az egyetemi, főiskolai tankönyvek időben történő megjelentetése, vagy az MTT, vagy az oktatás végsősoron pedig az egész tudományos könyvkiadás érdeke mindenképpen sérelmet szenvedett.

A TKNV beillesztése a kiadási tevékenység szerkezetébe nem volt sikeres. Főfeladatául az akadémiai szintű és igényű munkák gondozását kapta, következésképpen az MTT-t jelölték ki megbízó és ellenőrző szervéül. Mégis meghagyták az Országos Könyvhivatalhoz tartozó vállalatok sorában, így felsőbb irányítása gyakorlatilag lehetetlenné vált.

A TKNV-ről szóló GF rendeletről sem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, sem az e tárcához tartozó Országos Könyvhivatalt nem tájékoztatták, abból kiindulva, hogy "csak" az Egyetemi Könyvkiadó neve változott meg. Itt azonban a névváltozás jelentős profilbeli módosulást is takart. A korszak jellegzetes vonása volt az új intézmények születésével, a régiek megszűnésével kapcsolatos, igen káros tájékozatlanság, amely ez esetben azzal járt, hogy a tudományos könyvkiadás zavarai áterjedtek a hazai, általános kiadási tevékenységre, sőt azon túl is. Az Országos Könyvhivatal egyik legfontosabb és legnagyobb vállalata, a Tankönyvkiadó leállt az egyetemi és főiskolai tankönyvek kiadásával, mert ott úgy vélték, hogy ez mostmár az új TKNV profiljához tartozik. Viszont ezzel egyidejűleg a TKNV vezetése is elhatározta a szerintük a Tankönyvkiadó profiljába tartozó tankönyvek gondozásának beszüntetését. A felsőoktatási intézmények oktatói és hallgatói átmenetileg lehetetlen helyzetbe kerültek. A kiadási tervek rendezetlensége, több kiadó profiljának hasonlósága, olykor azonossága mellett tehát fennakadásokat okozott, hogy sem a VKM-nél, sem a MTT-nél nem állapították meg, milyen jellegű kiadványok minősülhetnek egyáltalán "tudományosnak"? A Tankönyvkiadó például a felsőoktatási jegyzeteket, tankönyveket csakis ilyen direktíva hiányában sorolhatta öntevékenyen ebbe a kategóriába.

A két vállalat létrejötte és "vergődése" korántsem volt kivételes eset. Problémák a korszakra országosan jellemző tüneteket mutatták, kísérőjelenségeként annak, hogy a magánvállalkozást éppencsak felváltotta a szocialista vállalati forma, mely egyelőre még képlékeny gazdasági és új társadalmi-politikai feltételek között a sürgető idő szorításában, tapasztalatok és szakemberek hiányában kényszerült behozni évtizedek lemaradását.

A tudományos könyvkiadás ügye azonban egyre vigasztalanabbul állt. Fontos cikkek, nyomdakész kéziratok az átszervezések során elkallódtak, vagy olyan hosszú késedelmeket szenvedtek, hogy a megjelentetésnek nem volt többé értelme. Az írók és kiadók egymásra találása már-már lehetetlenné vált. A szervezeti, pénzügyi, technikai, nyomdai, terjesztésbeli anarchia kilátástalanul nehézkessé tette azt a folyamatot, amelynek során a kézirat nyomtatvánnyá, könyvvé, folyóiratcikké változik át.

Már Szalai Sándor idézett levelének kézhezvétele után az Akadémia Elnöksége felvetette a könyv- és folyóiratkiadás szerveinek egyesítését. Az Alexits György által készített válaszlevél-tervezet nemcsak a TFNV más szervezeti egységbe való beolvasztását, hanem az egész tudományos publikációnak a VKM alá rendelését is felvetette.[10] A legfelsőbb szervekhez írott feljegyzésében pedig leszögezte: "A Tudományos Folyóiratkiadó NV szervezése teljesen elhibázott." [11] Egy hónap múlva Alexits a könyvkiadásról volt kénytelen megállapítani az MDP vezetését a

kérdésről tájékoztató levelében: miután a tudományos könyvkiadásnak "nem volt gazdája, ma teljesen halott... pedig az egész magyar tudományos világ várja az Akadémia kezdeményezésével esetleg újra meginduló tudományos könyvkiadást." [12]

A könyv- és folyóiratkiadás szétszakítása a gyakorlatban tehát nem bizonyult helyesnek. 1950 elején a két kiadóvállalatot "Tudományos Könyv- és Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat" (TKFNV) néven összevonták, de ez a lépés már nyilvánvalóan nem segíthetett. Két rosszul, pontosabban sehogysem működő vállalat egyesítéséből nem sok jó származhatott. Érdemi munka továbbra sem folyt, a "halott" egyelőre nem támadt fel. Hol pénzhány, hol egyszerűen a szakmai hozzáértés hiánya okozott bonyodalmakat. Az előfizetők olykor hónapokig nem látták lapjaikat, mert azokat más kiadók alá rendelték, amelyről viszont az új kiadó vagy nem akart tudni, vagy tényleg nem is tudott. A papírhány miatt a lapok példányszámai szüntelen mozgásban voltak. Az anarchiát jól illusztrálja a "Nemzeti Bibliográfia" c. alapvető könyvészeti kiadvány esete. Az Országos Széchényi Könyvtár kezelésében addig pontosan megjelenő periodikát "tudományosnak" minősítették és a TKFNV gondjaira bízták. A TKFNV-nek az új lap előállítására elegendő kerete nem volt, így először a példányszámot csökkentette le, majd megszüntette a kiadást, hogy többletpapírra tegyen szert, sőt ennek érdekében a korábbi — eladatlan — példányokat is zúzdába akarta küldeni. A Széchényi Könyvtár kénytelen volt a VKM-hez fordulni, végülis miniszteri közbelépésre maradt életben a "Nemzeti Bibliográfia". [13]

A tudományos kiadási területen gyakorlatilag lehetetlenné vált mindenfajta tervszerű tevékenység. Az Akadémián újra felmerült, hogy a területet átadják a VKM-nek. [14] 1950. májusában, 5 évvel a felszabadulás után, Magyarországon alig folyt tudományos publikálás. Mostmár nem megújításra, átszervezésekre, improduktív próbálkozásokra, de újrakezdésre volt szükség.

Újrakezdés

Nemzeti tudományunk eredményeinek kiadásához szükséges hálózat megszervezése és beindítása fontos eleme volt a kulturális forradalomnak, ezen belül az új alapokra helyezett hazai tudományos élet megteremtésének. 1948–1949 fordulóján szükségessé vált az Akadémia újjászervezése, ugyanakkor tény, hogy az MTT a mozdulatlanlanságba dermedt Akadémia mellett, a lehetőségekhez képest, ellátta a tudomány legfelső szintű irányításának feladatát. [15] Az MTT tevékenységének köszönhetően tudósaink zöme részt vett az újjáépítés napi gyakorlati és elvi munkájában, majd a szocialista termelésre való áttérés elméleti megalapozásában.

Az Akadémiától azonban a legszélesebb közvélemény elvárta, hogy mielőbb ki lépjen a passzívításból. Többek között ezt a hangulatot, ezeket az elvárásokat rögzíti az 1949. évi XXVII. tv, melynek bevezető mondata leszögezi: "Országunk, népünk felemelkedése érdekében fel kellett használnunk a haladás leghatásosabb eszközeit, ezért olyan központot kell létrehoznunk, amely az elméleti és alkalmazott tudományok fejlesztésével, művelésük tervszerű megszervezésével képes az ország tudományos erőit a szocialista társadalom építésének szolgálatába állítani."

A létrehozott "legfelsőbb tudományos testület" 1949-től tehát újra az Akadémia lett, amely a tudományirányítás és szervezés egyik leghatékonyabb eszközeként a

kiadványozást is kezébe kapta. Az alaptörvény 2. § -a értelmében "Az Akadémia feladata különösen... tudományos könyvek és folyóiratok kiadása, valamint az állami támogatásban részesülő kiadvállalatok működésének a tudományos élet igényeivel való összeegyeztetése." Vagyis saját kiadási tevékenységén túl koordináló funkciók ellátásával is megbízták. A tudományos publikáció fontosságának kodifikálása e terület politikai jelentőségének elismerését is jelentette, és pedig Magyarországon — ilyen formában — első ízben. Az eredmények nem jelentkezhetek azonnal, az 1950. évi könyvtermés sem haladta meg az 1920 és 1945 közötti — megdőbbszerűen alacsony — átlagot, mindössze 13 munka jelent meg. [16]

1950 nyárutóján megszületett az Akadémiai Kiadó. [17] A Nép gazdasági Tanács ezúttal gondoskodott az új vállalkozás pénzügyi megalapozásáról is. Az 1950. évi könyvprogram tető alá hozására 800 000 Ft-ot biztosított, az akadémiai alapkiadványokra pedig (Acták, Osztályközlemények, Akadémiai Értesítő) majdnem kétfélmillió Ft-ot utalt ki, [18] bár a lemaradás 4 hónap alatt történő pótlásának terve csak illúzió lehetett. 1951-ben azonban óriási lendülettel indult be a munka. Csak ez év január 1. és április 30. között 17 mű jelent meg, a kiadás volumene is hónapról-hónapra emelkedett. Felmerülhet a kérdés, mivel magyarázható, hogy ilyen hirtelen, az előzményekhez képest kissé meglepetésszerűen, a tudományos publikáció "feltámadt halottaiból"?

A továbbiakban erre adunk választ.

Az akadémiai alaptörvény nyomán megfogalmazott 1949. évi alapszabályok lefektették a szocialista tudomány terjesztésének alapelveit is, az Akadémia ezzel kapcsolatos tennivalóival együtt. "Az Akadémia a tudományos ismeretek terjesztésével tervszerűen közreműködik a dolgozó nép műveltségi színvonalának emelésében. A tudományos ismereteket könyvtára, előadások és kiadványok útján terjeszti." [19]

Az Elnökség határozott cselekvéssel szerzett érvényt az Alapszabálynak. Nem kevés — elsősorban személyi — probléma rendezése után az Elnökség 1950. márciusban hozta meg határozatát "Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság" (továbbiakban: KFB) megalapítására. Hagyományt elevenített fel tehát az Akadémia, amikor állandó elnökségi bizottságra bízta az akadémiai kiadványozás ügyét. Az "új" bizottság megteremtése, majd augusztusban az Akadémiai Kiadó létrejöttével az Akadémián lezajló átszervezés, újjászülés folyamatának különösen fontos szakaszát zárta le. Lehetővé vált, hogy a kísérletezéseket, az útkeresést felváltsa az eredményesség időszaka, bár természetesen a hatékonyság növelésére irányuló törekvések napirenden maradtak.

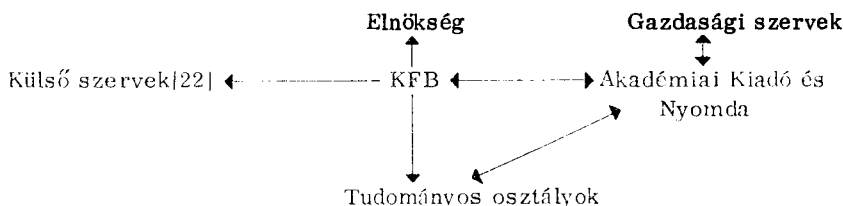
Az első ütemben végrehajtott elvi rendezés alapjaként a tudományos kiadványozást, sőt annak hazai irányítását is az Akadémia feladatává tették. Így lezárult az Akadémia vagy VKM "vita" is, sőt a tervszerű együttműködés kiadói között is megindult. A Nép gazdasági Tanács még ebben az évben elrendelte, hogy az Akadémiára csak saját kiadványainak gondozása tartozik. [20] Ennek alapján a főtítkárt útján az MTA Kollégiuma is kinyilvánította, hogy "az elméleti és magas színvonalú, tudományos jelentőségű könyvkiadás támogatását és koordinálását" végezze az Akadémia, de "csak saját kiadványaiért felelős." [21] Mindezt az akadémiai kiadványozás kapacitásának védelme és "rendeltetésszerű" felhasználása tette szükségessé. Ter-

mészetes volt, hogy az Akadémia a hazai tudományos publikáció központjaként saját kiadvállalatán túl kapcsolatba lépett egy sor más kiadóval, és különösen az 1950-es évek elején az akadémiai szintű munkák gondozásában nagy részt vállaltak a tárcakiadók is (elsősorban a VKM-hoz tartozó Közoktatási Kiadó). Mégis, súlya a tudományos kiadványozás területén csak növekedett, hiszen saját kiadójánál szinte az összes tudományág képviselte magát, míg más kiadóknál megjelent tudományos munkák szerzői között is nagy számban találunk akadémiai intézetek munkatársait.

Az Akadémiának a tudományos kiadványozásban játszott domináns szerepe egyenes következménye volt annak az 1949. évi átszervezéskor kodifikált tudománypolitikai elképzelésnek, melynek értelmében az Akadémiát a hazai tudományos élet felső szervező centrumává kell fejleszteni. Ebben a szélesebb összefüggésben már vizsgálhatóvá válik a szervezett akadémiai könyvkiadás mechanizmusa is, mely kezdetben ugyan akadozva, később azonban egyre egyenletesebben működött. A tömegmértetű tudományos publikáció végre megkezdődhetett Magyarországon is.

A szocialista korszak művelődéstörténetének, ezen belül tudománytörténetének különösen elhanyagolt és feltáratlan területe az általános könyv- és folyóiratkiadás, annak szellemi és szervezeti evolúciója. Szerény kereteink között is vállalkoznunk kell e hiány legalábbis részbeni pótlására azzal, hogy az akadémiai publikáció gépezetét vizsgálat alá vesszük.

A szervezett akadémiai kiadványozás rendszerének legfontosabb strukturális jellegzetessége, hogy az Akadémia szervezeti egységébe épült bele. Ezt a rendszert az alábbi ábra szemlélteti. Kisebb változásoktól, pl. egyes szervek névváltozásától, a kiadványozás szervezeti kereteit jelentősen nem érintő módosulásoktól eltekintve ábránk az 1950–1960 közötti időszakra érvényes. Csak funkcionális elemeinek vizsgálata során kaphatunk hiteles képet az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás történetének e nehéz periódusáról.

A Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság

Az előző ábráról is leolvasható, hogy a mechanizmus tengelyében a KFB állt. Megszervezésének kezdeteire vonatkozóan kevés forrás áll rendelkezésünkre. Jelenlegi ismereteink szerint legrégebbi említése az 1950. jan. 14-i elnökségi ülés jegyzőkönyvéből maradt ránk. Az itt hozott egyik határozat kimondja, hogy az Akadémia "... állandó Könyvbizottságot állít fel, amelynek feladata könyvkiadási tervet készíteni és a terv érdekében jár el." [23] Együttal a már megkezdett munká-

latokat — visszamenőleges hatállyal — az új bizottság irányítása alá utalták és elrendelték az Acták felfejlesztését is. A megalakulás módozatai konkrétan azonban csak 1950 tavaszán fogalmazódtak meg. Eszerint "egy kis iroda állítandó fel" a könyvkiadás szervezésére; és áprilisban az egyes személyek kijelölése is megtörtént. [24]

Az akadémikus bizottsági tagok másirányú elfoglaltsága miatt azonban a KFB — bizottsági formában — továbbra sem működött. Az akadémiai kiadványozás irányítását, sőt, a teljes magyar tudományos publikáció koordinálását az Elnökség irányította, egészen 1951 őszéig. [25] Lényegében ezt a feladatkört vette át a KFB is; azzal a különbséggel, hogy az osztályokon készített tervek egyeztetése, és a tervkészítő munka elvi irányítása ügykörében kiemelt hangsúlyt kapott. Bár ezzel a KFB funkcionálásának kezdetét 1950. őszére datáltuk, a kezdeti nehézségek miatt munkája ekkor még korántsem lehetett teljesértékű.

Az 1950. évi kiadványozási terv megvalósítására az osztályokat képviselő szaktitkárok természetesen még 1950. augusztusa — az Akadémiai Kiadó létrejötte — előtt megkötötték szerződéseiket a TKFNV-vel. [26] Ezek a szerződések — noha nem veszítették érvényüket a kiadói apparátus átszervezésekor — gyakorlatilag nem voltak betarthatóak, így a tervfeladatok áthúzódtak a következő évre. Ilyen körülmények között a tervkészítő tevékenység elvi irányítása, véleményezése, az Akadémiai Kiadóval és Nyomdával más kiadókkal stb. történő tárgyalások lebonyolítása a szintén csak a szervezés állapotában lévő KFB számára megoldhatatlan feladatok voltak. 1952 elejére körvonalazódtak a KFB tevékenységének módszerei, melyekkel kapcsolatban a mélyreható változás igénye legközelebb csak 1958-ban merült fel.

A KFB munkájának leglényegesebb mozzanata az Akadémia tudományos osztályain elkészített tervek egyeztetése, véleményezése, referálása volt. Általában minden év márciusában a KFB javaslatokat terjesztett az Elnökség elé a következő évi akadémiai kiadványozási terv összeállítására oly módon, hogy megjelölte az egyes osztályok ívkereteit, megadta a fő kiadványpolitikai szempontokat (pl. a fordítások — eredeti művek, monográfiák — gyűjtemények arányát stb.). Az Elnökség a KFB előterjesztését — szakértők bevonásával — megvizsgálta, az esetleges módosítások után jóváhagyta. Ezután a munka súlypontja az osztályokra helyeződött át, ahol szakbizottsági keretekben június 1-i határidővel az egyes osztályok elkészítették az általuk képviselt tudományterület kiadványtervét. Az osztályokon elkészült terv minden esetben feltüntette a szerzőt (szerkesztőt), a mű (ideiglenes) címét, a szakterületet, a mű jellegét, ív- és példányszámát, a lektorok neveit, és külön a kéziratleadás és nyomdabaküldés határidejét. 1952-től minden osztálynak indokolnia kellett: mennyiben és miért szükséges az illető munka megjelentetése, illeszkedik-e az és hogyan az Akadémia tudományos tervébe. [27] Az osztályok terveit jóváhagyás után a KFB közvetítette az Akadémiai Kiadónak. A KFB működése ettől a ponttól operatív jellegűvé vált. Titkársága útján utasítást adott a Kiadónak a szerződések megkötésére, és utasításainak végrehajtását is figyelemmel kísérte. A KFB feladata volt, hogy a hozzáérkező jelentések alapján nyilvántartsa, ellenőrizze a publikáció egyes állomásait. Amennyiben a kéziratok nyomtatvánnyá alakulásának folyamatát lassúnak vagy nem kielégítőnek találta, az Elnökség nevében közbe is lépett. Ha a művekkel kapcsolatban a publikálás folyama-

tanak bármely szakaszában vita, nézeteltérés támadt (kiadó – szerző, osztály – , szerző; szerkesztő, vagy lektor és szerző között, stb.), az osztályokon megszületett állásfoglalás a KFB-n keresztül jutott el az Elnökséghez, amelynek – elvi állásfoglalása kialakításában – a KFB tanácsadó testületként volt segítségére. A megszületett állásfoglalás határozati erővel bírt, és végrehajtásáért szintén a KFB volt felelős.

Az elnökségi döntés meghozatalában és végrehajtásában játszott szerepe tette a KFB-t az akadémiai kiadványozás elvi kérdéseinek legfontosabb fórumává. Az Elnökség és az osztályok, szerző és kiadó között a kapcsolat rajta keresztül érvényesült. Ma már – az eltelt évtizedek történelmi távlatából – azt is jobban látjuk, hogy az elvben helyesen megalkotott ügykör alapján miért nem folyt mégis minden tekintetben megfelelő és hatékony munka ebben az egyik legfontosabb elnökségi állandó bizottságban.

Még 1951 őszén a KFB tevékenységéről Alexits György ezt mondotta: "... a Bizottság tagjai és az Akadémia tagjainak tekintélyes része nem számol azzal, hogy a könyv- és folyóiratkiadás azon legnagyobb jelentőségű munkák egyike, amelyet az Akadémia végezhet." [28] Kétségtelenül létező, szemléleti problémát tartalmaz ez a megállapítás. A kiadványozási tevékenység kérdése korszakunkban valószínűleg szinte minden elnökségi, pártkollégiumi, és természetesen osztályvezető-ségi ülésen napirendre került, mégpedig leginkább kritikus, gyakran elmarasztaló értelemben. Az e fórumokon elhangzott észrevételek alapján ennek a kritikának és részben Alexits bírálatainak a magyarázatát a következőkben látjuk.

A KFB megalakulásakor a XIX. századi kiadványozási szervezet hagyományai elevenedtek fel. Természetesen nincsen szó arról, hogy a Csengery Antal-féle Könyvkiadó Bizottság (KKB) pusztán átvétele lett volna a KFB; hiszen maga az Akadémia is újjászületett 1949 végén. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a KFB adminisztratív apparátusa sem létszámában, sem módszereiben nem haladta meg az elődje idején létezett viszonyokat, melyek jellemzésére sűrűn elhangzó jelző volt a "patriarchális". Évekkel a KKB megszületése – 1872 – előtt, az igencsak szórványos akadémiai könyvkiadás napi gyakorlati feladatainak ellátására, állandó jelleggel 4 főt foglalkoztatott az Akadémia. Ezt a létszámot már 1865-ben sem tartották elégségesnek. [29] Ezzel szemben, a tömeges kiadványozás megindulása miatt összehasonlíthatatlanul nagyobb feladatok ellátására a KFB 1 ügyintézőt (előadót) és 1 adminisztrátort foglalkoztatott. Miután a KFB-titkárság a kiadványozás minden operatív jellegű vonatkozásáért felelt, ez a létszám nem lehetett elegendő. Itt volt a KFB fogyatékoságainak egyik fő oka. A kiadványozással járó temérdek napi aprómunka, utánjárás, tárgyalások, üzleti jellegű problémák megoldása sok időt, energiát igényelt. A kiadványozás nemcsak elvi, hanem technikai, gyakorlati tevékenység is, melyben az utóbbi elem rendkívül időigényes.

Nyilvánvaló, hogy ezen a téren a KFB akadémikus tagjai pusztán formális tevékenységet fejthettek ki. Az Elnökség hiába szólította fel tartalmasabb munka folytatására a bizottságot, a gyakorlatban erre egyszerűen nem nyílt lehetőség. Az 50-es években az akadémikusokat nagyon túlterhelték. Tudományos, politikai, oktatói, társadalmi-közéleti területeken óriási feladatokat róttak rájuk. A KFB-ben pedig ugyancsak ők kaptak szerepet. A KFB feladatköre teljesítőképességéhez

viszonyítva túlméretezett volt, és mit sem változtatott, hogy amit később levettek az akadémikusok vállairól, rátették a bizottság titkárságára.

Az Alexits György által felvetett szemléleti probléma tehát nem kis mértékben a szervezeti kiforratlanságból fakadt. Feladatainak idővel egyre növekvő súlyát a KFB aprócska szervezete nem bírhatta el, ezt mutatja létszám tekintetében a Csenger Antal-féle KKB-val való összevetés is.

Bár elvi állásfoglalásaival a KFB hatékonyan segítette az Elnökséget, és az ezeken alapuló elnökségi határozatok helyes döntéseket tartalmaztak, az "egy osztály — egy akadémikus" forma az elvi munka szempontjából mégsem volt szerencsés. Az akadémikus KFB-tagok a KFB elnökét és titkárát leszámítva — hivatalból — osztályaik, illetve az azok alá rendelt tudományágak érdekeit képviselték. Együttesen viszont rájuk hárult a nemzeti tudományos élet legmagasabb színvonalát jelentő kiadási tevékenysége nagy részének ügye, annak minden elvi-technikai nehézségével. Az osztályát képviselő akadémikus nem lehetett tisztában még a saját osztályához tartozó sokféle tudományág minden problémájával sem. Vajon a geológus vagy orvos akadémikusnak a nyelvtudomány valamely szakmai-kiadványozási kérdésében leadott szavazata nem volt-e szükségszerűen formális? Az egy-egy osztályt érintő szakmai jellegű és ebből eredő kiadási probléma megítélésénél a KFB általában az osztály megbízott könyvfelelőse vagy kirendelt szakmabeli véleményének elfogadására kényszerült és nem biztos, hogy az osztály így keresztül vitt tudományos érdekei mindig egybeestek az egész hazai tudomány érdekeivel. Illusztrációként csak egyetlen — az egész kiadási struktúrával kapcsolatos — elvi vitára utalunk: az I. és II. osztályok, valamint a többi tudományág reprezentánsai közötti "ívkeret-vitára". Szélesebb értelemben a "vita örökzöld": a humán — reál tudományszakok "létfogosultságának" különböző megítélése képezte az alapját. A probléma elmérgesedésének kedvezett az 50-es évek prakticista felfogása, amely — egyébként érthetően — minél közvetlenebb és gyorsabb eredmények elérésére ösztönözte a népgazdaság minden tényezőjét. Ennek a vitának kiadványpolitikai vetülete volt az a törekvés, amely a társadalomtudományok ívkontingensét csökkenteni igyekezett, arra való hivatkozással, hogy a nyelv-, irodalom-, történelem-, zene- stb. tudományok jelentősége és társadalmi szerepe publikációinak mennyiségével nincs arányban, és bár kiadványozásuk messze meghaladja a szükséges szinteket, mégis "túlzott igényekkel lépnek fel." [30] Jellegzetes az a hasonlóképpen prakticista érvelés, amellyel — a KFB állásfoglalása alapján — rendezték a konfliktust, kimondván: "A társadalomtudományok kutatási munkája a könyv- és cikkkírás, ezért a társadalomtudományi osztályoknak akadémiai könyv- és folyóiratkiadásban belüli aránya indokolt." [31] E tudományok fontosságának kérdését nem is érintették.

A KFB-nek végsősoron elvitathatatlan érdeme, hogy a természet- és társadalomtudományok kiadványozását összehangolta, egyensúlyban tartotta, a felmerült kisebb-nagyobb konfliktusokat pedig rendezte. Ezt a teljesítményt azért tartjuk különösen jelentősnek, mert sem végrehajtó-apparátusa, sem a tudományos osztályok szerinti felépítése nem volt korszerű, az igényeknek megfelelő, még az 1958. évi ügyrend-átalakítás után sem. [32]

Ezek után joggal csodálkozhat az olvasó azon, hogy az Akadémiai Kiadó kulcs-szerve, a KFB az említett fogyatékoságok ellenére, hogyan volt képes a mellékletekben is látható eredmények elérésére? A magyarázat az "alsóbb szintek", az osztályok és az Akadémiai Kiadó tevékenységének fokozatos javulásában rejlik. A tudományos osztályok, mint a publikáció folyamatának elindítói, és az Akadémiai Kiadó, mint ugyanazon folyamat befejezője egyre inkább ellensúlyozni tudta a mechanizmusnak ezt a kevésbé olajozottan működő alkatrészét.

A tudományos osztályok[33]

Folytatva a kiadványozás szervezeti egységek szerinti vizsgálatát, az osztályok szerepének tárgyalását külön is időszerűnek és fontosnak tartjuk. Az egyes osztályok publikációinak ismertetése megfelelő fórumot még sohasem kapott. Néhány kisebb közlés és a II. osztály könyvkiadásáról szóló rövid, hivatalos beszámoló[34] sem jelent kivételt. Úgy véljük, hogy napjainkra egy sor tudománynak kialakult a maga széles és érdeklődő közönsége, mely az e területen működő — bármely szintű — pedagógusokból, az ilyen pályára készülő közép- és felsőfokú iskolák diákságából, kezdő és gyakorlott szakemberekből, a technika- és tudománytörténettel foglalkozókból stb. tevődik össze. Ilyen igények kielégítésére az "Osztályközlemények", vagy az Akadémiai Kiadó csak könyvészeti adatokat tartalmazó kiadványjegyzékei nem alkalmasak. Ugyanakkor az egyes osztályok könyv- és folyóiratkiadásán, annak történetén keresztül bepillantunk az adott osztály által összefogott tudományoknak a széles közvélemény számára talán ismeretlen világába, közelebb kerülve a XX. század második fele e létfontosságú és érdekes területeinek apró és nagyobb — tudományos és tudományszervezési — problémáihoz.

E munka keretei csakis azt engedélyezik, hogy a legfontosabbnak ítélt tények közzétételével, a belőlük levont következtetésekkel megkíséreljük az egyes osztályok és az általuk reprezentált tudományágak publikációjának vázlatos összefoglalását.

Az Akadémia tudományos osztályai — korszakunkban még csak 7 osztály és a hozzájuk hasonlóan működő Biológiai Csoport, valamint 1958-tól a Pszichológiai Bizottság[35] — biztosították az akadémiai kiadványozás sajátos, magas színvonalú tudományos jellegét. Az egyes tudományszakok az Akadémia tudományszervező funkciójából eredően és hagyományaihoz híven osztályokká szerveződtek, melyekben az illető tudományágat művelők kifejtették tudományos tevékenységüket úgy, hogy egymástól való elszigeteltségük megszűnt, az egyes osztályok együttesen pedig megfelelő lehetőségekkel és feltételekkel alkották — és alkotják — a nemzeti össz tudomány egy-egy területét. Mindezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a múltban — és helyvel-közzel a tárgyalt időszakban — tudományos, gazdasági, nem ritkán politikai okokból egyes tudományágak kedvezményezettebb helyzetbe kerültek, és ez a tudományos világban bizonyos feszültségekkel járt.

1950 és 1960 között előfordult, hogy jelentős tudományágak osztályba vagy osztállyá szerveződése nem történt meg, művelőik megfelelő érdekképviselője sem volt biztosított, így a fejlődésükhöz szükséges anyagi-erkölcsi segítségben sem részesülhettek. Általában azonban az osztályok lehetővé tették a tudományterületükön dolgozók tömörülését, az oly fontos szakmai kapcsolatok kialakulását és ápolását,

a tudományos problémák megvitatását, az 1945 előtti szétszórtság és személyi elszigeteltség megszűnésének feltételeit. Kézenfekvő volt tehát, hogy az illető hazai tudomány magasszintű akadémiai fórumán, a tudományos osztályon szerveződjön meg kiadványozása is. A könyv- és folyóiratkiadás alapvető problémáinak megszüntetése Jórészt azzal függött össze, hogy az Elnökségnek a KFB útján gyakorolt elvi szervező szerepe megtartása mellett, a kiadási tevékenység súlypontjának eltolódásával — 1951-től fokozatosan — az Akadémia tudományos osztályai váltak a tudományos könyv- és folyóiratkiadás szakmai bázisaivá. Mindez olyan — viszonylag rövid idő alatt lejátszódó — folyamat eredménye volt, amelyet maga a gyakorlati élet követelményei diktáltak. Az egyes tudományágak kiadványai kéziratainak ügye egyre inkább a legilletékesebb, az adott tudományos osztály kollektívájának kezébe került. A szervezeti forma természetesen nem merevedett meg. A vizsgált időszakban jól megfigyelhető az osztályok és a KFB primátusával kapcsolatos polémia. Az osztályok és a KFB egymásban olykor leküzdendő ellenfeleket láttak, egymás hatáskörét pedig mindvégig — kölcsönösen — túlzottnak vélték. 1958-ban elkészült a KFB új "Működési Szabályzata", amely az addig véleményező és tanácsadó szervből a KFB-t egy sor funkcionális kérdésben határozó jellegűvé tette. Ez a tény már önmagában is az osztályok súlyának megnövekedésére utal, és a szervezeti módosítás sem volt képes ezt a folyamatot megállítani. Az osztályok a KFB-vel és a Kiadóval a tervkészítő és megvalósító munka különböző fázisaiban léptek kapcsolatba az osztály vezetősége, szaktitkára és könyvfelelőse révén.

Az osztályok kétféle tervet készítettek: a) távlati-, vagy kerettervet, mely a kézirat megjelenésének időpontját nem tartalmazta, de amelyben a feltétlenül megjelentetni szándékozott munkák kaptak helyet, ill. b) operatív tervet, amely megadta a következő tervévben megjelenő művek adatait.

A korszak második harmadában nemcsak az operatív, hanem a távlati tervbe is csak olyan művek kerülhettek, amelyeknek nagy része már elkészült.

Az Elnökség időről-időre kibocsájtotta az osztályok számára a tervkészítés irányelveit. Korszakunkban az 1951. évi elvek változó hangsúlyokkal ugyan, de mindvégig érvényben maradtak. E dokumentum szerint a terv összeállításánál a népgazdaság és a kulturális élet érdekei döntőek, ugyanakkor az Elnökség engedélyezte, hogy "korlátolt számban felvehető olyan tudományos könyvek is, melyek ugyan nem a legfontosabb területekre vonatkoznak, de tudományosan jelentősek." [36] Ezért szűkebb kört érdeklő idegennyelvű tudományos könyvek is belekerülhetnek az éves tervbe, mintegy bekapcsolódva a világ tudományos fejlődésébe.

A kulturális forradalomban való aktív akadémiai részvételből adódóan kiemelt feladatként jelentkezett már ekkor az ismeretterjesztés fejlesztésének követelménye, bár e téren csak 1956. után történt számottevő előrelépés.

A tervezéssel kapcsolatos elnökségi direktívák minden esetben általános és elvi kereteket adtak, melyeket az osztályok önállóan töltöttek meg tartalommal. Mint láttuk, ezt elsősorban a részben vagy egészen elkészült munkák figyelembevételével végezték. Ez a gyakorlat azt eredményezte, hogy olyan funkciókat, mint a tudományos szerkezet befolyásolása a tudományágak publikációinak megfelelő arányban tartása által, a legaktuálisabb tudományos érdekek szem előtt tartása, fontossági sorrend felállítása stb. — a tudományos kiadványozás nem tudott ellátni. Az ezen a

téren a korszak utolsó harmadában tendenciaként már érezhető javulás egyértelműen onnan származott, hogy az egyes osztályok terveket igyekeztek összehangolni az akadémiai kutatási tervekkel ("főirányokkal").

A kiadványozás tervezése, miként a tervezés maga is — új és nehéz feladat volt Magyarországon. Ezen belül a tudomány tervezése indult be a legnehezebben; a tudomány "tervezhetősége" körüli fenntartások még a 60-as években is tartották magukat.

Korszakunk elején a tudományos osztályok nem voltak képesek terveik teljesítésére. Ekkor a legjobb eredményt az osztályok "versenyében" a II. osztály mondhatta magáénak, 41 % -os — egyébként abszolút értelemben igen gyenge — könyvkiadási átlaggal. Ez azt jelentette, hogy minden 100 tervbevett munkából csak 41 jelent meg időben. Az osztály egyik aktívatúlésén önkritikus hangnemben megállapított hibák a többi osztályt nem kevésbé jellemezték: "... egyáltalán nemelemezünk ki azt, hogy a határidő kitűzése és a kézirat szállítása közbeni időben milyen részletmunkák elvégzése szükséges ... nem egy megjelent kiadványunk csupán azért készült el határidőre, mert már 10 vagy 15 éve készen áll." [37] Valóban, sem az osztályok, sem a szerzők nemigen ismerték a kiadványozás mechanizmusát, ütemezését, időszükségletét, pedig a tervezéshez e tényezők ismerete nélkül hozzá sem lehetett volna kezdeni.

Hasonlóképpen általánosítható az Elekes Lajos akadémikus által felvetett probléma, mely egyben korfeszítő adalékként jellemzi a tervkészítés akkori gyakorlatát. A tervkészítők nem abból indultak ki, hogy "mit kell, hanem hogy mit lehet" elvégezni. Ha a szerző által felajánlott mű egy kicsit is "hasznos" — mondta Elekes —, már bekerülhetett a tervbe, s így "a tudományok előtt álló feladatok nem determinálhatták a kiadványozás terveit."

Az előzőekből is következően a tervezés másik alaphibája volt a rendelkezésre álló anyagi eszközök figyelmen kívül hagyása. Alexits György 1953-ban a KFB titkáráként megemlítette, hogy a Minisztertanács által az Akadémia számára biztosított 150 tonna papír helyett az osztályok tervei 173,5 tonna papírt igényelnének. [39] A tervekben szereplő tételek egy részét ezért törölni kellett, ami nyilvánvalóan nem mehetett az érintett szerzők valós — és jobb tervezéssel elkerülhető — sérelmei nélkül.

A tervezési tevékenység sikere nem kis mértékben nyugodott a szerzőn. (Lásd erről: a 40. jegyzetet!) Ha helytelenül mérték fel elfoglaltságuk fokát, vagy a kéziratokkal kapcsolatos munka mennyiségét, elcsúsztak a kézirat leadásával, vagy — ami még ennél is rosszabb volt — a szerződésben foglalathoz képest egészen más témájú, terjedelmű kéziratot produkáltak. Ez a gyakorlat a szerzők részéről olyannyira elterjedt, hogy — Lukács György javaslatára — az Elnökség határozatba foglalta: a szerzők minden esetben kötelesek a tervben jóváhagyott könyveikért "írásos nyilatkozat formájában" felelősséget vállalni. (Ld. a 39. jegyzetet!)

Az általánosan, minden tudományos osztálynál jelentkező problémák érintése után ismerkedjünk meg az egyes osztályok által a tárgyalt korszakban folytatott publikációs tevékenység konkrét és specifikus vonásaival. Mennyiségi vizsgálatok végzése a mellékletben látható adatokon kívül a terjedelmi korlátok mellett azért is túlságosan messzire vezető feladat lenne, mert az osztályok tudományos publiká-

cióit csak bizonyos mértékig tükrözték az Akadémiai Kiadónál megjelent művek, hiszen más kiadók is gondoztak akadémiai színvonalu kiadványokat. Másrészt lehetetlenné tette a mélyebb kutatást az egyöntetűség hiánya: az adatszolgáltatás nem azonos szempontok szerint készült. Nem egy osztály beszámolóját maga is "hozzávetőleges értékűnek" nevezte. Mintegy "lábjegyzetként", ehelyütt kell bizonyos kérdésekre magyarázattal szolgálnunk. A könyv egyik lektora, Vörös Antal — alighanem teljes joggal — kifogásolta, hogy az akadémiai tudományos osztályok által képviselt tudománysszakok Akadémián kívüli publikációs terméséről e tanulmányban nem esik szó, enélkül viszont a kapott kép szegényesebb, és a megállapítások érvénye is korlátozottabb. Mikor azonban e valóban lényeges észrevétellel nyomán a szükséges korrekciók megtételéhez fogtam, technikailag-módszer-tanilag megoldhatatlan problémába ütköztem. A kumulatív "Nemzeti Bibliográfia" 1945–1960. közötti időszakot felölelő négy hatalmas kötetéből kellett volna "válogatást" mellékelnem. A válogatás szakszempontjai azonban minden bizonnyal eleve önkényesek lettek volna, az egyes művek utóéletének, tudománytörténeti jelentőségének tárgyilagos elbírálásához pedig szakértőkből álló bizottságok szervezésére lett volna szükség. További nehézséget jelentett volna, hogy a több tízezer cím közül egy mégoly igénytelen gyűjtemény is meghaladta volna kiadványunk terjedelmét. Ugyanakkor a "Nemzeti Bibliográfia" címtételeinek tetemes részét alkotják a Tudományos Minősítő Bizottság által közreadott disszertációs tézisek, fűzetszerű ismeretterjesztő és propaganda anyagok, tankönyvek, nyomtatásban megjelentetett előadásszövegek, ún. "kiskönyvtárak" stb. Nem ezek szerepének lebecsülése, vagy tudománytörténeti jelentőségük bagatellizálása, ha — mondjuk — a Népszava Műszaki Könyvtára, vagy a Mérnöki Továbbképző Intézet előadássorozata egyes darabjainak felsorolásától eltekintünk. A "Nemzeti Bibliográfia" kumulációs kötetinek vizsgálata korántsem volt azonban érdektelen. Kiderült, hogy a bennük található címanyag és az egyes művek megjelenésének évszámai egyáltalán nem cáfolják az alatt következőket. Az Akadémiai Kiadónak — kéziratunk lezárása után, 1978. nyarán megjelent katalógusa pedig egyenesen illusztrációja annak a ténynek, hogy a Magyarországon művelt tudományterületek publikációinak számszerű felledülése — a korábbi hatalmas arányú tudományszervezési munka eredményeképpen — az 1960-as évek elejével vette kezdetét. És nem képezheti vita tárgyát az sem, hogy az Akadémiáé az össznemzeti tudomány produktumait gondozó legnagyobb kiadónk.

"Az Akadémiai Kiadónak jelenleg — és feltehetően még hosszabb ideig — legfőbb feladata a magyar tudósok eredeti munkáinak közzététele monográfiákban, tanulmánykötetekben és folyóiratokban, mégpedig nemcsak magyarul, hanem idegen nyelveken is. Ezt egészíti ki a magasszintű tudományos ismeretterjesztő művek, valamint lexikonok és szótárak kiadása... Az Akadémiai Kiadó elsősorban a tudósok kiadója, de nem kizárólag az övék. Számos olyan kiadványunk van, amely nemcsak a szakembereknek, hanem az érdeklődő olvasók széles körének igényeit is kielégíti... A magyar könyvkiadók általában nem adnak ki folyóiratokat. Az Akadémiai Kiadó viszont számos — több, mint száz — folyóiratot gondoz" — olvashatjuk az említett katalógus előszavában is. Mindez — úgy véljük — szerzőt és olvasót egyaránt feljogosít arra, hogy — ha nem is fenntartások, megszorítások nélkül —

az Akadémia tudományos osztályait együttesen a hazai tudományosság reprezentánsainak tekintse és kiadványait mennyiségi és minőségi szempontból is az adott diszciplínák tekintetében legalábbis mértékadónak fogadja el. (Ezt tették egyébként a vizsgált korszak akadémikus "könyvfelelősei" is.) Az így kialakuló képet a szakkiadók által gondozott termés kétségtelenül árnyalja, sőt olykor módosítja, de a fővonalak, kontúrok helye — úgy hisszük — változatlan marad.

A Magyar Tudomány című folyóirat 1970/4-5. ünnepi száma a felszabadulás 25. évfordulójára tudományterületük legkiemelkedőbb akadémikus képviselőinek tollából összegező-retrospektív tanulmányokat közöl. Ezeknek a rendkívül tömör írásoknak közös jellemzője, hogy tudós szerzőik az 1945-ös évet az adott tudományág életében fordulópontnak tekintik. Néhány szemléltető mondat.

Gömöri Pál — aki abban a helyzetben volt, hogy az orvosi tudományokról, mint a magyar tudományosság egyik hagyományosan fejlett, nemzetközi jelentőségű iskolákat teremtő diszciplínájáról szólhatott — megállapítja: "A szervezett orvostudományi kutatás a Magyar Tudományos Akadémia átszervezésével indult meg." (MT, 1970/314.) Nem meglepő, ha a szórványosan kiemelkedő teljesítményei ellenére is elmaradottnak számító műszaki tudományokról szólván ugyanezt mondja Geszti P. Ottó. "A felszabadulás előtt Magyarország ipara túlnyomórészt külföldi, főleg német licenciák és tervek alapján dolgozott... Az elmúlt 25 év (ti. 1945-1970) lényegében a szervezett műszaki kutatások kezdetét is magában foglalja." (MT, 1970/324.) A magyar fizika fejlődését Pál Lénárd körvonalazta. Ő is nagy tisztelettel szól tudományága felszabadulás előtti reprezentánsairól, azokról, akik külföldre váltak "óriásokká", és azokról is, akik itthon szereztek maguknak és hazájuknak megbecsülést. Azt azonban Pál Lénárd is leszögezi: "A felszabadulás előtt lényegében nem voltak hivatásos fizikusaink. Akik fizikával foglalkoztak, azokat a közvélemény tanárnak, mérnöknek tekintette. A fizikusképzés 1950-ben kezdődött meg, és lényegében ekkor indult meg a korszerű fizikai kutatások alapjainak lerakása is." (MT, 1970/284.o.)

Természetes, hogy az egyes tudományágak publikációs termése és minősége mindenekelőtt és elsősorban az adott tudományterület fejlődési fokától függ. A szervezett kutatóbázis hiánya, illetve kialakulásának időszaka, a tudományos káderellátás gondjai — 1950-ben például akadémiai kutatóhelyeken 6 fizikust foglalkoztattak — a szakirodalmi ellátottságban is tükröződtek.

I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya

(A tudományos osztályokra vonatkozó felhasznált források egyöntetű jelzete: AL KFB 30/6.)

A Magyar Tudományos Akadémia e legrégibb osztálya szép hagyományokkal rendelkezett, könyvkiadása korábban is jelentős volt, mégis tetemes lemaradást kellett pótolnia. Kollektív — munkaközösségi — munka keretében született meg az Értelmező szótár, a Nyelvatlasz, A magyar szókincs finn-ugor elemei stb. A nyelv-tudomány szép eredményei mellett azonban voltak résztudományok, melyek körében alig folyt érdemi munka (szemantika, stilisztika, általános nyelvészet).

Az irodalomtudomány jelentős fejlődése tükröződik kiadványozásában. E tudományágnál szembeszökő a tendenciózus és tervszerű kiadványpolitika jótékony hatása, melynek következtében sorra jelentek meg ma is kézikönyvként használt portrémonográfiák, korszakokat átfogó irodalomtörténeti feldolgozások, és nem utolsósorban a kritikai kiadások. Az utóbbi területen elért eredményeket jellemzi, hogy a felszabadulás előtti egyetlen — vitatható értékű — Petőfi kritikai kiadás mellé szinte minden magyar klasszikus kritikai kiadásának munkálatai megkezdődtek. (Az irodalomtudomány kiadványterve az Irodalomtudományi Intézet alapítása — 1956 — óta ennek kiadványtervére épült.)

A Magyarországon mindig is jó erőkkal rendelkező orientalisztika a keleti népekről szóló ismeretek iránti megnövekedett igényeket nem volt képes kielégíteni, mert jelentős szakmai eredményeit elsősorban folyóirata publikálta (*Acta Orientalia*).

A klasszika-filológia kiadványozásának jelentős eredménye volt az I. világháború után megszűnt kétnyelvű klasszikus sorozat beindítása, és a latin-magyar szótár elkészítése.

A zenetudomány kiadványozása főleg aktualitásokhoz, zeneszerzői évfordulókhoz kapcsolódott. Egyetlen sorozatban tettek közzé színvonalas munkákat magyar zenei forrásokból és forráskritikai elemzésekből (*Zenetudományi Tanulmányok*). A nemzetközi zenetudomány számára is jelentős idegennyelvű kiadványok születtek (pl. a *Liszt-monográfia*).

A néprajz (a néprajz 1960 óta az I. osztályhoz tartozik, ezért tárgyaljuk itt) szocializmus-kori történetének legnehezebb szakasza éppen a tárgyalt időszakra esik. A dogmatikus kultúrpolitikai szemlélet a néprajz-tudományra gyanakvással tekintett, művelését a nacionalizmus és sovinizmus élesztésének vélte. 1955-ig jóformán csak anyagközlések jelentek meg, és az időszak egyetlen politikai okból bevont könyve is e tudományterületen keletkezett. Az anyagi és erkölcsi szempontból is mostohán kezelt tudomány csak az időszak végén kezdhetett meg felzárkózását, szakkádereinek megfelelő gyarapítását. 1958-tól a kiadványozás önálló művekben is megnyilvánult, de a néprajz irányában a fokozott megértés (és a jobb anyagi lehetőségek) publikációkban is jelentkező eredményei inkább csak a 60-as években mutatkoztak meg.

A könyvtártudomány terén a vizsgált időszak kiadványozásáról nem maradt fenn kimutatás. Ez a tudomány szintén a perifériákra szorult. 1876 óta megjelenő orgánuma, a *Magyar Könyvszemle* pl. 1948 és 1955 között szünetelt, a könyvtártudomány nehezen vívta ki helyét a társadalomtudományok között. (Magyarul mindössze két jelentősebb kiadványuk jelent meg.)

Az I. osztálynál általában véve nem volt kielégítő a kiadványozás tervszerűsége, sok esetben a "szerencsés véletlen" eredményezte egy-egy munka aktualitását, tervezet illeszkedését. Mindez az egyéni kutatás kialakulatlan szervezeti formáival függött össze. Így azután egyes tudományágak nemzetközi jelentőségre emelkedtek, míg más területeken nem folyt érdemi munka.

A folyóiratkiadás helyzete az időszak végére valamelyest javult, amit jelzett, hogy a periodicitás valamivel megbízhatóbbá vált, bár e téren még akadtak panaszkok.

Az osztály kiadványozásában egy sor más kiadó is részesedett, jellemző, hogy csak a zenetudományok területén az Akadémiai Kiadó mellett a Zeneműkiadó, a Bibliotheca és a Magvető is gondozott munkákat.

II. Társadalmi—Történeti Tudományok Osztálya

A II. osztályhoz tartozó 9 tudományág területéről 1950 és 1960 között évi átlagban 18,25 munka jelent meg. [41] Ez az osztályok "versenyében" kimagasló eredmény csak értékesebb annak tudatában, hogy más kiadók — elsősorban a Közgazdasági és Jogi, a Kossuth, valamint a Gondolat — is jelentékenyen közreműködtek az osztály kiadványozásában.

Jellegzetes, a többi osztálytól eltérő vonás, hogy a kiadványok túlnyomó részét intézmények (intézetek, társulatok, bizottságok) gondozták. Ez magyarázza a viszonylagos szervezettséget és tervszerűséget. Az intézeti formában folyó kutatás az egyéni kutatásnál sokkal pontosabban tervezhető, így az intézeti munkára épülő kiadványozás is megbízhatóbb, jobban segíti a tudományág feladatainak megoldását. Ezt a tapasztalatot a II. osztálynak az átlagosnál jobban kiépült intézeti hálózatra épülő kiadványozási munka eredményei dokumentálják.

A II. osztály publikációs struktúrája lényegesen eltér a többi osztályétól, hiszen itt levéltári forráskiadványok, szöveggyűjtemények stb. is készültek, amelyek komoly tudományos értéket hordoznak, viszont az anyagközlés — eredeti munka közötti arányt rontják. Az osztály ezen úgy igyekezett segíteni, hogy 1957-től jelentősen csökkentette a fordítások számárányát.

Az Akadémiai Kiadónál elsősorban a filozófiai és történelmi munkák jelentek meg, a többi tudományágak — különösen a jog, a művészettörténet és a közgazdaságtudomány — produktumai más kiadóknál találtak elhelyezést. A filozófia 1957 óta nem mutatott mennyiségi növekedést.

Az osztály folyóiratkiadása viszonylag jó volt, a Közgazdasági Szemle pl. az összes akadémiai folyóirat közül is kitűnt pontos megjelenésével, gondos szerkesztésével.

III. Matematikai és Fizikai Tudományok Osztálya

Az időszak első harmadában a tudományos fejlődést szinte lehetetlenné tette egy sor alapvető terület nagyfokú hazai elmaradottsága. E hiányok pótlása égetően sürgős volt, ezért az osztály kiadványozási kapacitását nagyrészt fordítások kötötték le. Ezen belül elsősorban a szovjet matematikai és fizikai elmélet eredményeit igyekeztek magyarul hozzáférhetővé tenni. (Az osztály egyik jelentése szerint a felszabadulás előtt jóformán nem volt magyar nyelvű fizikai könyv.) A fordítási munkát hátráltatta a szakmailag is megfelelő, idegen nyelven is magas szinten tudó fordító- és lektorgárda hiánya. Gyakran előfordult, hogy amikor az osztály a fordításra, kiadásra ajánlott művek jegyzékét végre összeállította, a fordítói kapacitás szűkösségén futott zátonyra a terv kivitelezése. Mégis, időszakunkban az osztálynál megjelent művek több, mint a felét külföldi standard művek fordítása tette ki. Fizikából az osztály könyvkiadása nagyrészt fordítás volt. Mindazonáltal az

osztály által képviselt tudományágak rendelkeztek egyes kiváló szerzőkkel is, különösen elméleti matematikából. Neves magyar matematikusok könyve olykor előbb jelent meg külföldön, mint itthon, és nem egy ott vált alapmunkává — az egész magyar tudományos világ dicsőségére. Mindez azonban inkább dicséri az egyes szerzők kiemelkedő kvalitásait, mint a hazai matematika és fizika akkori magas színvonalát. Az egész periódusban pl. nem jelent meg kollektív, intézeti tervmunka. Az osztály kutató- és tudósgárdája — többé-kevésbé joggal — ezt a tényt a termérek és időrabló adminisztrációval magyarázta, amely — együtt a kutatómunkával — a publikációtól minden időt elvont.

Az osztály folyóiratkiadásának nagy eredménye a viszonylag jó periodicitás elérése. A folyóiratok elméleti színvonala magas volt, külföldön is érdeklődtek utánuk.

Az osztály tudományágai között az arányok kedvezőtlenül alakultak. Matematikából 39, fizikából 29, a csillagászat területéről 1(!) könyv jelent meg. (Szembeszökő az utóbbi tudományág stagnálása: mindössze 1 szovjet munkát fordítottak le, azt is még 1952-ben. Ezt a tényt nem menti, és csak részben magyarázza a hazai csillagászat káderutánpótlásának, anyagi lehetőségeinek rossz helyzete.)

Gondot okozott a matematikai és fizikai könyvek speciális nyomdai igényeinek teljesítése. Az osztály könyveinek jó része a Szegedi Nyomdában készült, meglehetősen sok hibával. A szükséges technikai fejlesztés csak a vizsgált periódus végén kezdődött, így hatása is később érződött.

IV. Agrártudományok Osztálya (E néven 1953 óta)

Az Akadémiai Kiadónál az osztály területéről 50 mű jelent meg 10 év alatt. Ennél az osztálynál figyelhető meg legjobban, hogy könyvkiadásában hogyan érvényesíti tudáspolitikai elképzeléseit az Akadémia más kiadvállalatokon keresztül is. A Mezőgazdasági Kiadónál 283 magas színvonalú munka jelent meg, melyek szerzői vagy lektorai révén az osztállyal kapcsolatban voltak. Ugyanakkor a mennyiségi eltolódás a két kiadó között helytelen munkamegosztásra, olykor profilátfedésekre is utal.

Az 50-es évek elején a tervszerűtlenség, spontaneitás — miként másutt — a IV. osztálynál is azzal járt, hogy jobbára az éppen felbukkanó kéziratok jelentek meg. 1957-től igyekezett az osztály az elmaradottabb tudományszakok felzárkóztatását a kiadvánpolitika eszközeivel is serkenteni. Volt pótolnivaló! Csak illusztrációképpen: a szocialista mezőgazdaság megszületése és megerősödése, a tömeges gépesítés időszakában — egy lefordított munkától eltekintve — pl. nem volt gépesítéssel foglalkozó szakkönyv. A nemesítéssel kapcsolatos hazai kutatások eredményei egyetlen jelentősebb publikációt sem kaptak.

A magyar mezőgazdaság történetének e máig legdinamikusabb korszaka nélkülözötte az állattenyésztés, növényélettan, genetika, öntözés, az elméleti módszertan, kertészet, növényvédelem szakkönyveit. Agrárökonómiai és üzemtani kiadvány — intézetalapítással összefüggésben — is csak 1959-ben jelent meg először. Elhanyagolt terület volt az agrártörténet is, pedig e területet a II. osztálynál is igyekeztek művelni.

A IV. osztály folyóiratkiadása magas szintű elméleti tartalommal bírt, az 1951-ben alakult Acta Veterinaria és Acta Agronomica számai külföldön is keresettek voltak.

Az 1950 és 1960 között megjelent monográfiák színvonala általában jó volt, nem egy iránt Európa-szerte érdeklődtek. Az osztály publikációinak kerekén 1/3-át fordítások tették ki, ez — 10 év átlagában — nem szerencsés arány. A publikációknak a kutatási tervekhez igazítása, azaz egy-egy témakörből munkák megrendelése a terület fejlesztése céljából, csak a 60-as évektől erősödött meg.

V. Orvosi Tudományok Osztálya

(1953-től 1962-ig: V. Biológiai és Orvosi Tudományok Osztálya; az e keretben működő Biológiai Csoportot: ld. külön!)

Időszakunkban a szervezeti, tudományági, hatásköri kérdések megoldatlansága miatt az osztály még mozgásban volt. 1949-1951, valamint 1953-1962 között önálló Biológiai Osztály nem létezett. Ez a rendezetlenség károsan befolyásolta a terület publikációs tevékenységét.

A 10 év során 40 jelentős, eredeti monográfia született hazai kutatók tollából, és ezekben nemzetközileg is számottevő fontos tapasztalatok csapódtak le. A munkák mintegy fele nagy sikert aratott határainkon túl is, akadt olyan közöttük, amelyek rövid idő alatt 4 német kiadása is szükségessé vált.

Az V. osztály könyv- és folyóiratkiadása azonban nem mutatott egyenletes fejlődést. Az 1955-ös év éles időbeli határvonalat húz az ezt megelőző és követő időszak publikációinak színvonalában is. 1951-től 1954-ig 31 könyv jelent meg, 17 magyar szerzőtől, 14 pedig szovjet munka fordításaként. Mind a hazai művek, mind a fordítások egy része nem képviselt akadémiai színvonalat, ahogyan ezt az osztály könyvfelelőse maga állapította meg. 1955-től nagy javulás következett be, amit jelzett a növekvő német, francia és szovjet érdeklődés is. A könyvek szerzőségét illetően érdekes és leginkább az V. osztályt jellemző sajátság a szerzőpárok formájának elterjedése.

Az osztály folyóiratainak elméleti színvonala 1955-től — különösen néhány Magyarországon fejlett tudományterület vonatkozásában — világ színvonalon mozgott. Ennek háttérében a jó szervezési munka állt. Sikertült megvalósítani az Acták szerkesztésének egységesítését, így a megjelenési idő stabilizálhatóvá, a folyamatos kéziratellátás biztosíthatóvá vált.

Az osztály kiadványozási tevékenységének két eltérő periódusa, és az ugrás-szerű fejlődés elméleti előbbrelépést is feltételez. Elült az elméleti és klinikai-gyakorlati tudomány mesterséges szembeállításával keletkezett, évekig húzóódó elvi vita, melynek során a klinikai orvostudomány presztizsét sikerült visszaállítani. Akadtak azonban a publikációs tevékenységnél is "fehér foltok": pl. járványtan, az egészségtudomány és még egy-két területen nemhogy kiadásról, de értékelhető tudományos munkáról sem beszélhetünk.

VI. Műszaki Tudományok Osztálya

A VI. osztály — a II.-hoz hasonlóan — az automatikától a szilikátkohászatig egy sor egymással csak nagyon távolról rokon tudományt foglalt magába. Abban viszont nem különböznek egymástól, hogy a műszaki tudományok terén a felszabadulásig magyar nyelvű tudományos kiadás alig létezett, számos területen pedig teljesen hiányzott.

Természetesen a VI. osztály is fordítással igyekezett behozni ezt a tetemes hátrányt, mely népgazdaságilag stratégiai fontosságú ágazatok — pl. bányászat — előrehaladását, elméleti fejlődését veszélyeztette. Az 1950-től számított 4 év könyvtermésének 1/3-át szovjet fordítás tette ki. Az időszak második felében a fordítások aránya a hazai munkák számával összehasonlítva jelentősen csökkent — összefüggésben a hazai műszaki tudományok nagymérvű színvonalbeli és mennyiségi fejlődésével. A 10 év során csaknem 100 önálló mű jelent meg a VI. osztálynál, ebből 18 fordítás volt. (Utóbbiból is 14 még 1955 előtt keletkezett.) Az 50-es évek elején a műszaki könyvkiadás sem mutatott tervszerűséget. Kivételt csak a hidrológia és a földtan jelentett, ahol a munkák megjelenését terv írta elő. Az időszak második felében, a kutatóintézetek, tanszéki kutatócsoportok, laboratóriumok hálózatának kiépülésével akadémiai kutatási tervek is készülhettek, melyekre az egyes intézmények kiadványtervei ráépülhettek. (Itt is megfigyelhető, hogy az intézményesített — ily módon "kollektivizált" — tudományművelés a tudományok természetétől függetlenül kedvezően hat a kiadói tevékenységre is.)

Az osztály által képviselt 21 (!) tudományág területéről jelentek meg munkák az Akadémiai Kiadó gondozásában. A műszaki tudományokkal szemben támasztott akkori hazai igényből adódóan ezek zömmel az oktatás számára készültek. Főleg résztanulmányok, rendszerező művek születtek, melyek a gyakorlati szakembergárda irodalommal való ellátását szolgálták. Ezért elméleti, kifejezetten akadémiai jellegű munka kevés akadt, bár nem egy igen magas színvonalú mű a Műszaki Könyvkiadó gondozásában jelent meg. Ebben a tényben az is közrejátszott, hogy a műszaki tudományok eredményeit különösen gyorsan kellett a szakmai közönség kezébe adni, és utóbbi kiadvállalat az Akadémiai Kiadónál jóval kedvezőbb átfutási idővel dolgozott. A műszaki könyvkiadás külföldi exportja igen szép fejlődést mutatott, egy fémkohászati munkát például a világnyelveken kívül japánra is lefordítottak.

Az osztály akadémiai folyóiratkiadása a MTESZ-lapokkal együtt fogta át a műszaki tudományok rendszerét, méghozzá sajátosan kialakult profilok alapján. A MTESZ műszaki szakfolyóiratai ágazatonként jelentkező igényeket elégítettek ki, és elsősorban a napi gyakorlat feladatainak megoldásához nyújtottak segítséget. Az akadémiai lapok — inkább lévén elméleti jellegűek — a műszaki tudományok elméletének fejlesztésére vállalkoztak. A 10 év alatt az akadémiai műszaki lapokban 1603 cikk jelent meg (legtöbb a mechanika és szilárdságtan köréből). Az Acta Technica szakcikkeiből angol, francia, nyugatnémet technikai lapok is közzétettek, a szocialista sajtó is rendszeresen vett át anyagokat. Az Acta Technicán kívül a többi lap rendszeres megjelenését azonban nem sikerült biztosítani.

VII. Kémiai Tudományok Osztálya

A VII. osztály tudományos kiadással kapcsolatos tevékenysége mutatja fel az osztályok között a leggyengébb eredményeket. Mindössze 32 munka jelent meg, ami rendkívül kevésnek számít. E művek műfajonkénti megoszlása sem kedvező, a 15 fordítás és 3 bibliográfia mellett mindössze 11 önálló munka született 1950 és 1960 között. Ezt a nagyfokú lemaradást csak részben menti a kémiai kutatás-fejlesztésnek és tervezésnek a többi tudományághoz képest megmutatkozó hátránya. Az évi 1,1 átlagú önálló munka értékét is csökkenti, hogy 1952-ben 3 önálló mű, 1953-ban és 1954-ben viszont egyetlenegy sem született. A megjelent munkák közül 10 a fizikai kémia, s a szerves kémia területén jelent meg, viszont olyan népgazdaságilag rendkívüli jelentőségű tudományágak, mint a szerves és szerves kémiai technológia kiadványozása teljesen elhanyagolt volt.

Az osztály mindezekkel a hiányosságokkal jelentéseiben önkritikusan foglalkozott, és a 60-as évektől az előrelépés is bekövetkezett. Másrészt itt sikerült a legkevésbé úrrá lenni a természettudományos művek kiadásának jellegzetes problémáján, hogy a hosszú gyakorlati, kísérleti feladatok az eredmények publikálásától vonják el az időt. Innen adódott az önálló monografikus feldolgozások igen alacsony száma, amelyet azért némiképp korrigálnak a folyóiratcikkek formájában közzétett jelentős tanulmányok.

Az osztálynak a vizsgált periódusban egy szakmai folyóirata működött, az *Acta Chimica*, amely a kémiai tudományok összes ágazataiból származó tudományos dolgozatok közlésére szolgált. A 10 év során 21 kötetben 797 tudományos dolgozatot publikáltak, melyek tudományági megoszlása jóval kedvezőbb volt a könyvkiadásénál. Az elméleti színvonal kétségkívül megfelelő volt; az 1960-ban alapított *Index Chemicus* — amerikai referáló szaklap — a világ 100 legjelentősebb folyóirata között tartotta nyilván az *Acta Chimicát*. Számos nyugati és szocialista ország szaksajtója ismertette a magyar kémiai tudományok eredményeit.

A kisebb terjedelmű közlemények kielégítő mennyisége és színvonala mellett azonban az osztály publikációs tevékenysége egészében véve nem szolgálta megfelelően az osztályhoz tartozó tudományok elméleti fejlesztését, az önálló, magyar monográfiák iránti szükségleteket nem elégítette ki.

Biológiai Csoport[42]

E tudományterület szervezeti mozgása csak a 60-as évek elejére fejeződött be, ezért figyelemreméltó, hogy a változások káros hatása alig tükröződött a biológiai tudományok publikációiban. (A IV. Biológiai Osztályt 1953-ban feloszlatták, tagjait részben az Agrártudományi, részben pedig az Orvosi Osztályba sorolták be. E két osztály biológusaiból 1955-ben alakult meg a Biológiai Csoport.)

A kiadási tevékenység tudományági struktúrája időszakunkban még meglehetősen egyoldalú volt, az állattan és növénytan publikációkban is tükröződő fejlettsége mellett a többi területek lemaradást mutattak. Ennek oka az volt, a régi Zoológiai és Botanikai Bizottság átmentette kialakult szervezeti egységét, így több jó szakáderre támaszkodhatott, mint a később alakult szaktanárságok. A nálunk "fiata-

labb" tudományágak, pl. a genetika, biofizika, biokémia, mikrobiológia terén mutatkozó hátrányt adminisztratív úton pótolni természetesen nem lehetett. Utóbbi ágazatokban a beinduló kutatások eredményei jobbra csak a 60-as évek második felében jelentkeztek. A szakemberhiány megszüntetése, jól képzett kutatók nevelése példás lendülettel indult meg, és a "biológia forradalmában" Magyarország is igyekezett eredményeivel résztvenni.

A biológiai tudományokban az 50-es években — az orvosi tudományokhoz hasonlóan — elvi vita zajlott le, melynek a "kísérleti" vagy "leíró" irányzatok aránya, fontossága, tudományon belüli jelentőségének eltérő megítélése volt az alapja. Ma már tudjuk: maga a biológia élte át megújulása nehéz korszakát, innen adódtak belső, főleg módszertani jellegű gondjai.

Politikai-ideológiai tényezőkre vezethető vissza a másik, a publikációk lehetőségét szűkítő probléma, abból eredően, hogy Ausztria, Jugoszlávia, Románia biológusaival az együttműködés formái nem alakultak ki, pedig a Kárpátmedence élővilágának megismerése és hatékony tudományos feldolgozása megkívánta volna a nemzetközi együttműködést. Szomszédaink többszörösen reklamálták a magyar biológia termékeinek fordításait, különösen a "Magyarország állatvilága" c. sorozat esetében, mely az első biológiai 5 éves terv keretében készült és nemcsak a szakma, hanem a széles olvasóközönség körében is sikert aratott.

A biológia terén 4-4 társulati és akadémiai folyóirat együttesen tette közzé a terület eredményeit. Mindegyik folyóirat külön szerkesztőbizottsággal rendelkezett.

Két tudományág, a hidrobiológia és rovartan — megfelelő orgánum hiányában — nem volt képes megfelelő fórumon elhelyezni kéziratait, pedig mindkettő esetében világ színvonalon művelt tudományokról volt szó.

Szakmai színvonal tekintetében az akadémiai folyóiratok a Magyar Biológiai Társaság lapjait megelőzték, de ez inkább a nem azonos olvasóközönség eltérő igényeivel volt összefüggésben.

Az Akadémiai Kiadó és Akadémiai Nyomda

Elérkeztünk az Akadémia kiadási tevékenységének végrehajtó szerveihez.

Az Akadémiai Kiadó (továbbiakban: Kiadó) létrejöttének közvetlen előzményeit részben már korábban is érintettük. A Népgazdasági Tanács 1950. augusztus 2-án utasítást adott "Akadémiai Kiadó Nemzeti Vállalat" létesítésére. [43] A TFNV és TKNV alapítása körüli zűrzavarnak most nyoma sem volt. Sietség, de nem kapcsolódás jellemezte az Akadémiai Kiadó születését. Alapítólevelében körültekintően fogalmazódik meg a Kiadó feladatköre: "... az akadémikusok műveinek és általában az akadémiai színvonalon mozgó kiadványoknak, a Magyar Tudományos Akadémia által kijelölt könyveknek és egyéb közleményeknek kiadása és forgalomba hozatala." [44] A határozat a Kiadó főfelügyeleti szerveként az Akadémiát jelöli meg, melynek Titkári Hivatala még ugyanaznap levélben fordult a Budapesti Törvényszékhez, kérve a Kiadó bejegyeztetését. [45] Az ekkor érvényben levő jogszabályok [46] értelmében ugyanis csak a cégbírósági bejegyzés megtörténte után

kezdhetette meg munkáját az újonnan alapított vállalat. A cégbírószági végzés keltétől, 1950. aug. 10-től nevezhetjük az Akadémiai Kiadót "megalakultnak".

Korszakunkban szakirányítását — az ábráról is leolvashatóan (vö. 46. o.) — a KFB, gazdasági irányítását az MTA gazdasági szervei látták el. Megszületett az első valóban hatékony munkára képes tudományos kiadónk.

Az Akadémiai Nyomda közvetlen jogelődje, a Budapest Nyomda 1949-ben tudományos és idegennyelvű munkák előállítására szakosodott, melyhez a lehetőséget kiváló szakmunkáskollektívája biztosította. Így esett rá a választás, és 1952-ben az Akadémia felügyelete és rendelkezése alá vonták. A két vállalatot hamarosan közös igazgatóság is összekapcsolta. [47]

Az alapítólevél hivatalos, gyakorlatias hangneme elfedi, milyen óriási felelősség hárult az Akadémia kiadóvállalatára, mint a magyar tudományos élet legnagyobb ilyen intézményére. Ez csak a feladatok roppant súlya alatt kezdett tudatosulni.

A Kiadó eddigi történetében az alapítástól eltelt első 10 év bizonyult a legnehezebbnek. Egyetlen hazai kiadónkra sem hárult ekkora erkölcsi, szakmai, közművelődési vonatkozású teher, mint az Akadémiai Kiadóra. És bár az egész tudományos kiadási tevékenység megoszlott az Akadémiai Kiadó és szakkiadók között (ld. a 44. jegyzetet!) azzal, hogy utóbbi a tudományok csaknem minden területét "a-tól z-ig", az agrobiológiától a zenetudományig átfogta, tevékenységével az össz-tudomány fejlődésére vissza is hatott.

Kiadványaiért felelősséggel tartozott a legfelsőbb magyar tudományos intézménynek; ez a fajta kontroll, mely a felépítésből is adódik, egyetlen más kiadónknál sem létezett. Speciális helyzetét, különleges szervezeti formáját, nyomdával való összekapcsolását az Akadémiai Kiadóval szemben támasztott sokféle elvárás, igény magyarázza, melyeket Alapítólevele az "akadémiai színvonal" kifejezésbe sűrít. Ehhez járult, hogy a Kiadó összes kiadónk közül a külföld irányában leginkább volt nyitott, lévén a magyar és a nemzetközi tudomány összekapcsolásának egyik legfontosabb eszköze. Kiadónk közül szükségképpen az Akadémiai Kiadó vállalta a tudománypolitikai célkitűzések valóraváltásában a legnagyobb szerepet. Szerevére, ma már ezek a megállapításaink csaknem közhelyszerűen hatnak, észrevételükhöz azonban kellett bizonyos történelmi távlat. Hiszen, amikor a Kiadót 1950 és 1960 között az egyes tudós szerzőktől kezdve az osztályvezetőségekig egy sor kérdésben — sokszor joggal — elmarasztalták, éppen speciális helyzetét, a magyar kiadványozás struktúrájában elfoglalt sajátos pozícióját nem vették figyelembe.

Az Akadémiai Kiadó tízéves mérlege kétségkívül sikeres volt. Ha 1952-t vesszük az első teljesértékű munkaévnak, termelési értéke kb. 200%-kal nőtt. Álló-eszköz-állománya megháromszorozódott, beralapja 1960-ra úgy nőtt 142 %-kal, hogy közben létszáma csak 55 %-kal emelkedett. (Abszolút számokban: 188 főre 18,5 millió Ft jutott.) [48] Mindez jelentékeny munkaintenzitást — és minőségbeli fejlődést takar. Az olvasó is érzékelhette, hogy könyvesztétikailag egyre szebb, minőségben is kitűnő könyveket vehetett a kezébe.

1956-tól rentábililitásra törekvő kiadványpolitikával 1958-ban először sikerült nyereséggel zárni az évet. Szótárkiadásában világsszínvonalon állt, iskolai kisszótárai, lexikonjai, és a hamar népszerűvé vált Terra-kiadványok a hazai közönség

legszélesebb rétegeit vonták vevőkörébe. Idegennyelvű szakfolyóiratai a világ legfejlettebb országaiban is keresett folyóiratokká váltak.

A Nyomda is igyekezett lépést tartani a fejlődéssel, eleget tenni az egyre magasabb követelményeknek. Technikai felszerelése a legbonyolultabb képletekkel, távolkeleti képírással is megbirkózott. 1955-től folyamatos rekonstrukció zajlott le. Korszakunk végére a Nyomda állóeszköz-állománya 3,5-szeresére nőtt, termelési értéke 1952-höz képest 100%-kal emelkedett, Beralapja 90%-kal — 9,7 millió Ft-ra — nőtt, miközben a létszám mindössze 7%-kal lett magasabb (496 fő — tehát relative csökkent).

A Nyomdánál a könyvtermelés részaránya 1952-ben mindössze 44,9% volt, 1959-re 87,3% -ra emelkedett, azaz csaknem megduplázódott. [49] Nemzetközi könyvkiállításokról hazahozott kitüntetések, díjak, a magyar kiadók közötti versenyekben elért rendszeres jó eredmények egészítik ki a sikerlistát.

Szólnunk kell azonban a periódus néhány jellegzetes, olykor ma is létező gondjáról, problémájáról, annál is inkább, mert azok az Akadémiai Kiadón keresztül egész művelődéstörténetünk egy fontos és nehéz időszakát jellemzik. A problémák egymással bonyolult, szövevényes kapcsolatban álltak, a szálak kibogozása, okozati sorrendiség felderítése korántsem egyszerű feladat. A láncban az "eredendő" problémát abban látjuk, hogy az Akadémiai Kiadó speciális tudománypolitikai szerepe, helye, és az ennek adekvát szervezeti forma a kiadványozásban nélkülözhetetlen rugalmasságot, gyorsaságot nem tette lehetővé. Az I. osztály — egyik beszámolójában, némileg túlzóan — úgy fogalmazott, hogy a Kiadó a szerzők számára más kiadónál "előnytelenebb feltételekkel" dolgozik, és az "aktuális témájú könyveket, tanulmányokat szinte teljesen kizárja az akadémiai könyvkiadásból." [50]

Az "előnytelenebb feltételek", a lassúság, az "akadémiai színvonal"-ra való törekvésből automatikusan adódtak. A Kiadónál a kéziratok sokkal tüzetesebb lektoráláson estek át — egyébként érthetően — mint másutt, ezzel viszont az átfutási idő jelentékenyen meghosszabbodott. A hosszas és sokszor túlzottan óvatos szakmai-ideológiai lektorálás táplálta az Akadémiai Kiadóval szemben sokszor hangoztatott "agyonlektorálás" vádját. Ennek illusztrálására csak egyetlen, túlzásaiban is jellegzetes példát említünk. A Cseh-Magyar Szótár ideológiai lektorai 1952-ben kihagyásra javasolták az "elad valamit", "középút", "jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök", "lakáshiány" stb. szavakat, kifejezéseket. Az ilyen és ehhez hasonló aggályoskodó, olykor a komikum határát súroló túlzások zömmel tárgyalt korszakunk első felében fordultak elő, és alkalmasak voltak arra, hogy a szerzők más kiadókhoz forduljanak kézírataikkal, vállalva annak a szakmai presztízsnak az elvesztését is, amelyet jól csengő nevével csak az Akadémiai Kiadó tudott biztosítani hazai tudományos kiadóink között. A nagyfokú ellenőrzés — ma már jól láthatóan — fölöslegesnek bizonyult. Az Akadémiai Kiadónál is jelentek meg szakmailag nívótlan munkák és fordítva, más kiadók is gondoztak az "akadémiai színvonalat" elérő könyveket.

A szerzőket persze nemcsak az "akadémiai színvonal" akár adminisztratív úton való biztosítása, az ebből származó meghosszabbodott megjelenési határidők, hanem a jobb honorárium-lehetőségek is más kiadók felé orientálták. A honorárium kérdésének, alakulásának akár külön tanulmányt is szentelhetnénk. 1952-ben, 1954-ben, 1955-ben, 1956-ban és 1958-ban jelentek meg a honorárium-tarifákat

szabályozó — Akadémián kívüli szerveknél született — módosító rendeletek, határozatok; ezek érintették a tudományos művek díjazását is. A honorárium-rendeletek az Akadémiai Kiadó vonatkozásában azonban nemhogy nem segítették, olykor inkább nehezítették a probléma megoldását: a tudós szerzők díjazása körüli zűrzavar megszüntetését. Korszakunk utolsó, átfogó igényű honorárium-rendelethe[51] pl. a levéltári publikációkat, tudományos szövegkritikai, és filológiai képzettséget, több éves elmélyült és precíz kutatómunkát igénylő kiadványokat — egy kalap alá véve a dokumentációs anyagokkal — számukra utóbbiakkal azonos díjakat állapított meg. Nem meglepő, hogy a rendelet megjelenésekor a Magyar Történelmi Társulat tiltakozását fejezte ki. [52] A rendelet pozitívumai sem éreztették jótékony hatásukat az Akadémiai Kiadónál. Az a bekezdése, mely a kiadókat feljogosítja arra, hogy a tervbevett ívkeret túllépése esetén se fizessen többet a szerződés szerinti jogdíjnál, éppen a rendelet "engedékenysége" folytán a gyakorlatban nemigen valósult meg, pedig az akadémiai kiadványozás egyik nagy gondjáról volt szó. Az egységes honorárium-rendelethez a Kiadó különben sem tudta magát tartani, az ettől eltérően kialakult akadémiai szokásjog mellett a munka várható jövedelmezősége a többi kiadónál jobban kényszerítette a kifizetések differenciálására. Hiszen a Gondolat, a Helikon, a Corvina stb. olyan önálló, felsőbb tudományos szerveknek felelősséggel nem tartozó vállalatok voltak, amelyeknek módjukban állt a leginkább jövedelmező, nyereséges vállalkozásokba fogni, egy-egy, vagy akár több veszteséges munka rentabilitásukat nemigen veszélyeztette. Ezért elmarasztalás nem is illetheti őket. Természetes volt, hogy a kiadói struktúrában elfoglalt helye és hivatása alapján a nagy szubvenciót igénylő, szűk szakmai közönséghez szóló és így eleve veszteséges munkák gondozását az Akadémiai Kiadónak kellett elvállalnia. És bár az Akadémiai Kiadó tevékenységében a gazdaságosság nem volt, nem is lehetett elsődleges szempont, azért nem tekinthetett el saját anyagi érdekeinek védelmétől. (Az általunk vizsgált időszakban 1 ív 1000 példányban való megjelentetése átlagosan 3000 Ft-ba került!) Szükségszerűen jelentkezett tehát időről-időre a tudánpolitikai és finansziális érdekek konfrontációja, mely esetenként a szerző vagy osztály és a Kiadó közötti "csatározás" formájában öltött testet.

A probléma-komplexum következő láncszemét a tudánpolitikai irányítást és szervezést is nehezítő — kiadók közötti — profilátfedésekben látjuk. Az még nem okozhatott volna bajokat, hogy a szerzők "válogathattak" kiadóink között, ezáltal is egészséges versenyre kényszerítve azokat. A tudományok dinamikus fejlődéséből adódott, hogy a szakkiadók és az Akadémiai Kiadó együtt igyekezett megoldani az eredmények publikálását. A problémát az jelentette, hogy néhány nagyfontosságú területről az Akadémiai Kiadó gondozásában egyetlen jelentős munka sem született. (Pl. az V. és VI. osztály egyes tudányszakaiból.) Másrészt — főleg a korszak elején — nem egy munka jelent meg az Akadémiai Kiadónál, amelyhez hasonlót szakkiadóknál is gondoztak. A kiadói profilok megfelelő koordinációjának hiánya, az ebből adódó átfedések segítették annak a képnek a kialakulását, hogy éppen az akadémiai könyvkiadás volumene kicsi, és csak szűk olvasótáborhoz szól. Nyilvánvaló, hogy a bírálók a "tükörképet" látták igaznak: a tudományos szakkiadók akadémiai szintet elérő publikációs tevékenysége nőtt meg — és

nem utolsósorban az említett okok: hosszú átfutás, honorárium, túl óvatos és hosszadalmas lektorálás, profilátfedések következtében — szükségszerűen.

Végül, ha röviden is, de szólnunk kell a terjesztés egyáltalán nem mellékes problémájáról. A tudományos könyv megjelenése mindenkor eseménynek számított nemcsak a hazai, de a nemzetközi tudományos életben is. A terjesztésre vonatkozóan azonban igen sok panasz merült fel, különösen külföldön. Ennek oka a terjesztés területén dolgozó tudományos szakkáderek hiánya volt. Hiába dolgozta ki a Kiadó az "egyéni szabott" terjesztés elvét, mely szerint a témában érdekelt megfelelő külföldi és hazai intézményeknek, szakembereknek kell eljuttatni a náluk megjelent munkát, azaz a "fogyasztót" minél közvetlenebbül kell kiszolgálni. A külföldi terjesztést végző Kultúra Vállalat, a folyóiratok belföldi terjesztését végző Posta Központi Hírlap Iroda, a könyveket forgalmazó Állami Könyvterjesztő Vállalat képtelen volt követni ezt a gyakorlatot, tapasztalat és szakember hiányában. A terjesztés szervei és a Kiadó közötti viszony ennek következtében meglehetősen feszült volt. Egy sor igen jó könyv, folyóiratcikk a terjesztés gyengesége miatt sem tölthette be azt a szerepet, amelyre egyébként tudományos eredményei, színvonala képessé tette volna. A terjesztés hibái a szélesebb értelemben vett átfutási időt növelték, amennyiben a végre elkészült könyv, tanulmány további késedelmeket szenvedve került az olvasóhoz; sokszor addigra már tudományos újdonság jellegük is kárba veszett. Ez pedig a forradalmi időszakát élő tudomány fejlődésének nemigen kedvezett.

Az Akadémiai Kiadó életében a vizsgált periódus az útkeresés, a módszerek, a könyv- és folyóiratkiadás-politika leghatékonyabb eszközeinek felkutatása jegyében eltelt, kísérletező időszak volt. A fogyatékokosságok és sikerek is ezt tükrözik. Erdei Ferenc szavaival szólva, "... Kiadónk a Nyomdával együtt a magyar tudományos könyvkiadás vezető intézményévé fejlődött, melynek nemcsak belföldön van kiemelkedő tekintélye, hanem külföldön is elismert." [54]

Amikor problémáiról is szoltunk, csak a megtett és előtte álló út nehézségét akartuk illusztrálni.

Konklúziók

A hetvenes évek végén a kiadás — s benne a tudományos publikáció — ügye széles tömegeket érintő és érdeklő kérdéssé vált. [55] Ennek alapjai az általunk vizsgált időszakban születtek meg.

Munkánkban az Akadémia által művelt tudományos kiadási tevékenység hosszú történetének legnehezebb fejezeteit mutattuk be, de igyekeztünk a vajúdas és újjászületés gyötrelmeit, és egyúttal szépségeit is felvillantani. A választott korszakok nemzeti sorsfordulókkal estek egybe, ez a tény természetesen a teljesítményben is tükröződött, és az értékeléskor erre is tekintettel kell lennünk. Noha az akadémiai kiadványozás csak egy része a nemzeti kiadványozás egészének, rajta keresztül mégis az egész terület jellegzetes vonásai is megmutatkoznak, hiszen az akadémiai könyv- és folyóiratkiadás a hazai publikáció élvonalába tartozott, és ott van ma is. Nem egy tapasztalatot az általános és tudományos publikáció más intézményei is innen vettek át. [56]

Az akadémiai kiadással kapcsolatos tevékenység nem egyenlő sem a magyar könyv- és folyóiratkiadással, sem pedig a tudományos könyv- és folyóiratkiadással. Utóbbi területnek azonban legrégibb, legfejlettebb és legátfogóbb, meghatározó jelentőségű művelője volt, és maradt — kiadója révén — az Akadémia. Így megállapításaink, a vázolt problémák és eredmények többé-kevésbé jellemzik az időszak magyar kiadványozását. Ha az olvasó számára úgy tűnt, hogy az eredményekhez képest a problémák nagyobb teret kaptak, emögött ne keresse se az előbbiekek lebecsülését, se valamiféle búsongó pesszimizmust. Úgy véljük, hogy az eredmények beszéljenek önmagukért, ahogyan normális esetben mindenféle munkatevékenység eredménnyel jár. A problémák történeti vizsgálata viszont információkkal szolgál a jelennek, segítséget nyújthat orvoslatukban is. Pontosan ez volt áttekintésünk célja.

A mérleg megvonásakor alapvető szempontunk egyetlen kérdés volt, melyet még 1953-ban Alexits György, az akadémiai könyvkiadás felszabadulás utáni történetének kimagasló egyénisége tett fel: "... elérte-e könyvkiadásunk azt a minőséget, amelyet Népköztársaságunk dolgozó népe legelső tudományos szervétől méltán elvár?" [57]. A teljesítményt ő maga akkor a körülmények figyelembevételére után az "elég jó" kifejezéssel jellemezte. Véleményét szép sikerek és fogyatékos-ságok mérlegelése után alkotta meg. Számunkra a véleményalkotásban minden szempont figyelembevételére természetesen nincs mód. A ténytérképek szépek, és valóban egy kulturális forradalom statisztikai adataiként értékelhetők. Munkánk a publikációs tevékenység történetét "mechanizmus-centrikusan", vagyis a közvetlenül produktív tényezők működésén keresztül igyekezett megragadni, jellegzetességeit feltárni, hogy ezáltal minél közvetlenebbül szólhassunk a szakma jelenlegi művelőjéhez. Éppen ezért az értékeléskor a kézirat kereskedelembe terjesztett nyomtatvánnyá alakulásának mindenkoron jelenlevő és átfogó, egyetlen mozzanatát választottuk mértékadónak: a tervmunkát, melyet az eddigiekben is igyekeztünk ezért fokozott figyelemmel vizsgálni.

A tervezés milyenségét elsősorban megvalósítása jellemzi. Korszakunkban a tervek megvalósítása nem volt megfelelő, és ennek főokát a kiadói tevékenység nem kellően kialakult mechanizmusának gyengeségében látjuk. A tervek azonban önmagukban is megdöbbentő képlékenységet mutattak, amiért a szerzőtől a Kiadóig mindenki felelős volt. A tervmunka fogyatékos-ságai eredményezték a legszembe-szököbb negatív okozatot: az olykor katasztrofálisan — és tudományos művek esetében megengedhetetlenül — hosszú átfutási időt. Sorolhatnánk konkrét példákat is állításunk igazolására, de feleslegesen tennénk, hiszen az időszakban szinte minden kézirat határidő után jelent meg. Már a szerzők zöme képtelen volt a szerződésben rögzített határidő betartására, viszont így az amúgyis időigényes kiadványozási folyamat részfázisai eleve "csúsztak". A munka minden színterén szüntelenül módosítani kellett a terveket. Az elvileg rögzített éves kiadványterv ílymódon csak süppedős, ingoványos alapja lehetett az erre épülő könyv- és folyóiratkiadás-nak. (Nyilvánvalóan nemcsak a szerző marasztalható azért, hogy nem volt tekintettel a könyvelőállítási technikai szempontjaira, a kéziratmegírás speciális és nehezen tervezhető igényeiről az előállítás szakmai vonalán is sokszor elfeledkeztek.)

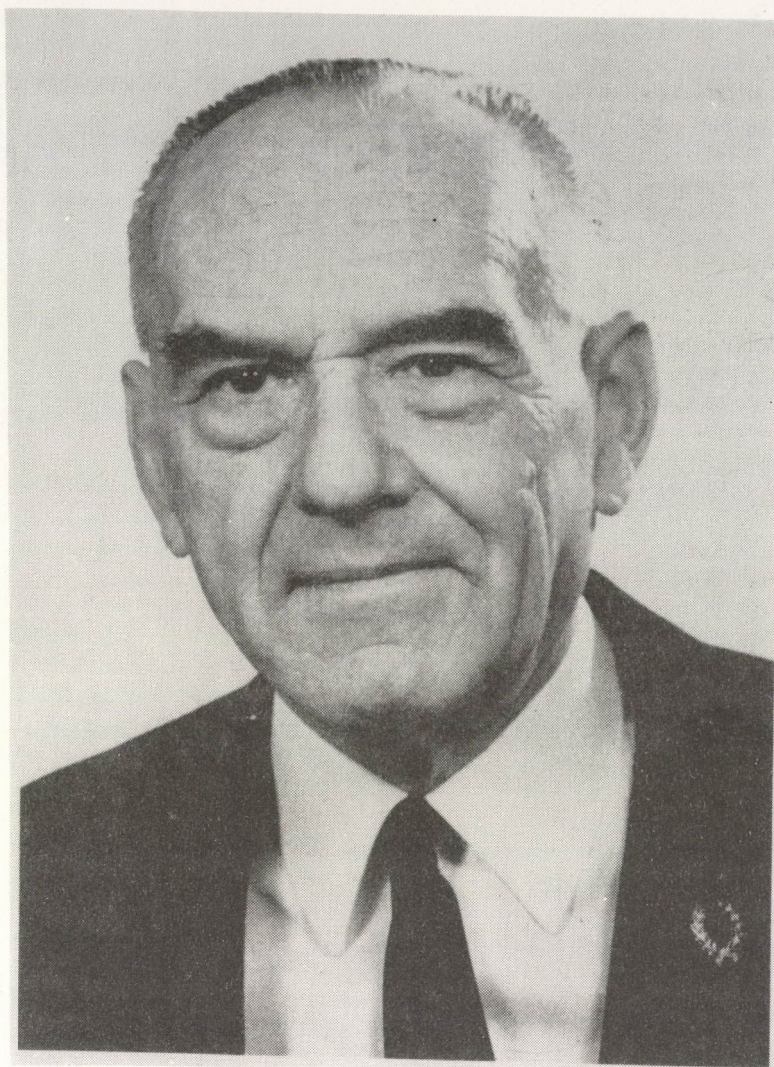
A KFB-ről szóló fejezetben szölvünk annak túlméretezett, a gyakorlatban nem kivitelezhető feladatairól, papíron maradó, nem teljesíthető hatásköréről. Itt ra-

gadható meg a tervmunka gyengeségét előidéző mechanizmusbeli fogyatékoság: a KFB időről-időre megnövelt hatáskörével sem volt képes az osztályok — különben saját szempontjukból teljesen érthető — kiadványozási maximalizmusának gátatvetni, "étvágyukat" csillapítani. Alexits György nem egyszer szemléleti gondokra hívta fel a figyelmet: a könyvterv összeállítását "bürokratikus, adminisztratív jellegű" feladatnak tekintik az érte felelős szakemberek."[58]

Úgy véljük, a ténylegesen létező szemléleti hibák egy fogyatékosan működő mechanizmussal álltak összefüggésben, és egymással kölcsönhatásban fejtették ki a fejlődést fékező hatásukat. És bár ezt a fejlődést imponáló számadatok jelzik, a tudományos-technikai forradalom kulcsévtizedében a kiadványok relatíve nagy mennyisége sem bizonyulhatott elegendőnek. Az MTA 1961. évi közgyűlésén a kritikus hangnemben fogalmazott főttkári beszámoló leszögezte, hogy az illetékes akadémiai szervek "... általában nem kielégítően foglalkoznak a kiadványok ügyeivel."[59]

A tudományos könyvkiadás ügyének javításához az őszinteség, a problémák tisztánlátása, pontos megfogalmazása elengedhetetlenül szükséges volt, és ez a hozzáállás a kiadványozás minden tényezőjét jellemezte.

És amikor szocializmuskori művelődéstörténetünk szép fejezeteként a tudományos kiadványozás minden vonatkozásban nagyarányú fejlődéséről számot adtunk, nem felesleges arra is újfent emlékeztetnünk, hogy ez a terület gyakorlatilag a nulláról indult. Szokványos mércékkel nem mérhető "hósi" korszakot vizsgáltunk. Változásban levő társadalomban, gazdaságban minden tevékenységi kör kereste, kutatta a maga számára legmegfelelőbb kereteket, formákat, így a kiadványozás is. Ezt aényt is figyelembe véve, a kudarcok — az olykor nyilvánvalóan elkerülhető —, hibák ellenére is a mérleg feltétlenül pozitív. A vizsgált időszakban Magyarországon meghonosodott a szervezett és tömegméretű tudományos kiadványozás. Sem több, sem kevesebb nem történt. Körülbelül ezt rögzíti a 133/1961. évi Elnökségi Határozat 1. pontja is: "... az Akadémia a szervezett tudományos publikálás megteremtésével létrehozta a kulturális forradalom fontos területének, a széleskörű tudományos irodalomnak az alapját."[60]

Alexits György (1899–1978), a felszabadulás utáni akadémiai
könyv- és folyóirat-kiadás egyik fő szervezője

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ

- [1] Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854-1949 Bp.1974. MTAK Kiadványai 43.o.
- [2] Ak. Ért. 1948. LVI.k./480. 18.o.
AL TFNV 17/1.
- [4] GF 701/12/1949. sz. határozat
- [5] GF 1225/22/1949. sz. rendelet
- [6] AL Alexits-iratok 9/1. (Szalai S. levele Kelt: 1949. XII.27.)
- [7] AL TFNV 17/11. (A TFNV levele a Magánalkalmazottak Szabad Szakszervezete Bérosztályának Kelt: 1949. XI.28.)
- [8] Uo.
- [9] GF 70/12/1949. sz. határozat
- [10] AL Alexits-iratok 9/1.
- [11] Uo. Alexits György főtitkár levele Gerő Ernő államminiszterhez Kelt: 1950.jan.21.
- [12] Uo. Kelt: 1950.febr.22.
- [13] AL MTA Könyvtára iratai 1/5/2.
- [14] AL Alexits-iratok 9. Alexits levele Darvas József VKM-miniszternek Kelt:1950.máj.2.
- [15] vö. Körmendy Adrienne: Magyar Tudományos Tanács (Bevezető) Repertórium 1969. Akadémiai Levéltár
- [16] Ak. Ért. 1951. 228.o.
- [17] Bővebbet erről "Az Akadémiai Kiadó..." című résznél
- [18] Ak. Ért. 1950. 79. s.k.l.
- [19] Alapszabályok 1949.]/6.
- [20] AL 430/22/1950 NT. sz. rendelet
- [21] AL Elnöki iratok 32/12/9.
- [22] A "külső szervek köre" meglehetősen széles, vizsgálatuk szétfeszítené a munka kereteit. Az elvi munkában legfontosabb ilyen szerv volt a Kiadói Fő(tanács) Igazgatóság, nyomdai vonalon a Könyvüipari Minisztérium Nyomdai Főosztálya. Nem térünk ki bővebben az Elnökségnek és a gazdasági szervezetnek a publikációs rendszerben játszott szerepére sem, mivel ahhoz csak esetleges, nem kifejezetten funkcionális kapcsolat fűzte őket.
- [23] AL Eln. ir. 1/1/2. (Ezen az ülésen születtek meg az új Akadémia első határozatai is.)
- [24] AL Eln. ir. I/2/1.
- [25] AL Eln. ir. 32/10/3. + melléklet
- [26] Vö. pl. AL I. osztály iratai (1950. ápr. 18-i OV ülés) 1/1. A többi osztály is hasonlóan járt el.

- [27] Bővebbet erről: a tudományos osztályokról szóló részénél.
- [28] AL Eln. ir. 1/2/4.
- [29] Vö. Csengery Antal ingerült hangú feljegyzése e tárgyban, 1865-ből. MTAKK RAL 34/1865.
- [30] AL KFB iratok 30/6.
- [31] Uo.
- [32] Ld.: 24.o.
- [33] Továbbiakban: osztályok. Ez a fejezet elsősorban az osztályok saját kiadványozási munkájukról készített beszámolóinak felhasználásával készült, melyeket az MSZMP illetékes fóruma kért be 1961-ben a KFB-n keresztül.
AL KFB iratok 30/6.
- [34] Ember Győző: A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának könyvkiadói tevékenysége (1950-1965) MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1966-67/15.
- [35] A Pszichológiai Bizottság létesítését a 22/1958. sz. Elnökségi határozat rendelte el, korszakunkban jelentős kiadványozást önállóan nem is folytathatott, így tárgyalására sem térünk ki.
- [36] AL Eln. ir. 1/2/4.
- [37] AL II. oszt. iratai (aktívaülések 1953.)
- [38] Uo.
- [39] AL Eln. ir. 2/1.
- [40] Egy jegyzet erejéig kitérünk annak bemutatására, hogy a szerző hogyan illeszkedett a kiadványozás mechanizmusába. Mint említettük, ezt a kérdést a legilletékesebbek, tehát maguk a szerzők sem ismerték. Ha a tudományterületét képviselő osztály felvette tervébe a szerző kézirat-javaslatát, vagy a kész művet, akkor a szerző munkája megtette a döntő lépést a publikáció felé.
- Az elkészült kéziratot a szerződéskötésben rögzített határidőre 3 példányban a Kiadóhoz nyújtotta be, ezek közül egyet a Kiadó az illetékes osztályhoz, egyet-egyet a szerkesztőhöz és lektorhoz juttatott el. (A lektorálás ideje az anyag természetétől függően kb. 10-20 ív/hónap volt.) A szerkesztő — saját és a lektor(ok) véleménye alapján, az esetleges korrekciók elvégzése után — az osztályvezetőségnek javasolta a kézirat elfogadását. Az Akadémia kiadványainak döntő többsége még a múlt század vége óta bevezetővel vagy előszóval készült. Ezek írójának személyére a szerkesztő vagy a szerző tehetett javaslatot. Az osztály a lektori vélemények alapján a már elkészült kézira-ra rávezette vagy csatolta a szedési engedélyt, amelyet az osztályelnök és a titkár látott el aláírásával. A szedés és korrektúra elkészülte után a szerző és az osztályelnök együttes aláírással engedélyezték a könyv nyomását. A kész mű terjesztési engedély alapján kerülhetett a kereskedelembe. Szólnunk kell még a szerkesztő kezdetben sokat vitatott személyéről is. Ezt az intézményt szovjet példa nyomán az 50-es évek elején vezették be az akadémiai kiadványozás gyakorlatába. Nem egy szerző mindebben az alkotói önállóság, a szerzői függetlenség sérelmét látta, és tudományos eredményeinek esetleges elvitatásától is tartott. A szerkesztői részvétel mégis szükséges eleme volt a kiadványozás nyilvánvalóan meghatározó fontosságú első fázisának, ti. a kézirat megírásának. A szerkesztő az olvasóközönség, a tudományos osztály, a Kiadó, tágabb értelemben az egész népgazdaság érdekeit képviselte — olykor akár a szerzővel szemben is. Hiszen a tudós szerző is közönség számára ír, művének megjelentetése nem lehet öncél — már csak a költségek miatt sem.
- [41] Ember Győző: id. mű 221.o.

- [42] Bár ilyen néven csak 1955-ben alakult meg, az V. osztály részeként korábban is meglehetősen elkülönült. Kiadványozását önállóan szervezte, így annak vizsgálata is csak az orvosi tudományoktól elválasztva lehetséges. Vö.: A Magyar Tudományos Akadémia 150 éve adatokban (melléklet) Akadémiai Kiadó 1975.
- [43] 430/22/1950. NT. vö. melléklet
- [44] A gyakorlati élet követelményeivel szemben az alapítólevélbe foglalt feladatkör maximalizmusnak bizonyult. Hozzávetőleges számításaink szerint a 10 év átlagában az Akadémiai Kiadónál megjelent mennyiségnek kb. kétszerese jelent meg más kiadóknál. Az arányt nehéz pontosan megállapítani abból adódóan, hogy egy-egy osztálynál (II., VI.) az arány magasabb, más osztályoknál alacsonyabb. Természetes is, hogy egyetlen kiadó nem képes a tudományos kiadványozás minden szakterületét kiszolgálni. Az adminisztratív úton esetleg biztosítható koncentráció valószínűleg egészségtelen torzulásokat okozott volna a kiadványozás tudományági struktúrájában.
- [45] AL Eln. Titk. ir. 13/2/16343
- [46] 1948. évi XXXVII. — a "Nemzeti Vállalatról" szóló — tv. 7., 8. és 13.§-a (Magyar Törvénytár, Millenáris kiadás 1948.)
- [47] A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei, Intézetei és Vállalatai Bp. 1975. 96-97.o.
- [48] Melléklet a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségi beszámolójához a CXX. közgyűlésen 1960. 153.o.
AL Közgy. ir.(13.
- [49] Uo.
- [50] AL KFB 30/6. I.oszt., 18.o.
- [51] 3/1958/VI.4./MM. sz. (Ak.Közlöny 1958. július 30.)
- [52] AL II.o. Magyar Tört. Társ. iratai
- [53] A 42/1960. évi Elnökségi határozat úgy igyekezett útját állni a terjengőségnek, a szerződésben feltüntetett íterjedelemhez képest, hogy csak + - 10 %-os eltérést engedélyezett.
- [54] Erdei Ferenc: Az Elnökség beszámolója az Akadémia 1960. évi közgyűlésén Magyar Tudomány 1960. 5-6. sz. 309.o. Klny.
- [55] A napisajtó, elsősorban a Népszabadság és a Magyar Nemzet rendszeresen közöl a területtel kapcsolatos írásokat. Legutóbb: MN 1978. 120. és 124. sz.
- [56] Az előállítás "komplexitását", egy kézben való összpontosítását más kiadók — pl. a Zrínyi, a Statisztikai, a Zenemű Kiadó — igyekeztek lehetőségeikhez képest átvenni és alkalmazni.
- [57] AL KFB iratok 1/2. 7.o.
- [58] Uo.
- [59] Magyar Tudomány 1961/5. Klny. 286.o.
- [60] AL Eln. ir. 8/5.

**A Magyar
Tudományos Akadémia
kiadványai
1828—1950**

Megjelent az akadémiai könyvkiadás 150. évében

Akadémiai Kiadó

Az Akadémiai Kiadó kiadvány katalógusai a 150 éves jubileum alkalmából

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KIADVÁNYAI 1828-1950

AKADÉMIAI KIADÓ
KATALÓGUS
1978

150 ÉVES AZ AKADÉMIAI KÖNYVKIADÁS

**AZ AKADÉMIAI KIADÓ
KÖNYVEINEK
ÉS FOLYÓIRATAINAK
BIBLIOGRÁFIÁJA
1950–1977**

Budapest, 1978

Másolat

Az MTA Elnöksége 42/1960.sz. határozata

/Elnökség 1960. június 24./

a publikációk túlzott terjedelmének korlátozásáról

Az Elnökség a publikációk túlzott terjedelmének korlátozására a KFB javaslata alapján az alábbi határozatot hozta:

- 1./ A Tudományos Osztályok csak olyan műveket állíthatnak tervbe, melyeknek témáját kiadási nyelvét és terjedelmét megvitatták és elfogadták. Az ívterjedelmet a téma ismeretében nagyobb pontossággal kell megállapítani és az Akadémiai Kiadó a tervben megjelölt ívterjedelemre köti meg a szerzői szerződést. A szerzői szerződésben feltüntetett ívterjedelemtől $\pm 10\%$ -os eltérés lehetséges.
- 2./ A tervezettnél nagyobb terjedelmű kéziratok esetén a lektorok joga és kötelessége nyilatkozni atekintetben, hogy a tervezettnél nagyobb ívterjedelem a téma feldolgozása szempontjából indokolt-e. A lektort az elkészült kézirat terjedelmének megfelelő honorárium illeti meg. A Tudományos Osztályok döntenek el a szerző és a lektorok közti nézeteltérés esetén, hogy az ívterjedelem megnövekedése indokolt-e, vagy nem.
- 3./ Az Akadémiai Kiadó nagyobb terjedelem esetén csak a szerződésben feltüntetett terjedelemnek megfelelő egy összegű honoráriumot fizethet ki. Ezt a körülményt a szerzői szerződésben fel kell tüntetni.
- 4./ A szerződéstől eltérő terjedelem esetén a szedési engedélyt a KFB titkára az illetékes Tudományos Osztályok indokolása alapján adhatja meg.

Budapest, 1960. június 30.

Rusznay István s.k.
elnök

Az MTA Elnöksége 42/1960.sz.határozata

MELLÉKLETEK

c/ Könyvek és folyóiratok nyomtatott ívszámának
alakulása évenként [x 1000]

Év	Ívszám	Fejlődés % -ban
1951	6,999	100
1952	10,636	152
1953	9,347	134
1954	12,026	172
1955	13,670	195
1956	14,374	205
1957	28,806	412 [!]
1958	26,185	374
1959	27,343	391
1960	29,146	416
Összesen:	178,532	

d/ Az Akadémiai Kiadó befejezett termelési értékének
fejlődése 1000 Ft-ban

Év	Összeg	Fejlődés % -ban
1951	9,400	100
1952	14,159	151
1953	13,213	141
1954	10,814	115
1955	14,926	158
1956	15,107	161
1957	32,297	344
1958	32,821	349
1959	48,110	512
1960	60,812	646
Összesen:	253,659	

I.

A megjelent munkák megoszlása

a/ műfajonként 1950-60 között

Osztály	Önálló munka	Krit. kiadás	Forrás- kiad- vány	Lexi- kon, bibli- ogr.	For- dítás	Tanul- mánykö- tet	Kézi- könyv	Fac- simi- le	Leí- ró	Össze- sen
I.	149	59	37	9	4	2	-	3	-	263
II.	117	-	57	9	41	12	-	-	-	236
III.	21	-	1	-	44	1	1	-	-	68
IV.	41	-	-	2	11	1	1	-	1	57
V.	65	-	-	-	14	1	14	-	1	95
VI.	74	-	-	-	19	-	3	-	13	109
VII.	13	-	-	3	15	-	1	-	-	32
Biol. Cs.	58	-	-	-	2	-	13	-	-	73
Pszich. Biz.	2	-	-	-	-	1	-	-	-	3
Össze- sen:	540	59	95	23	150	18	33	3	15	936

b/ szerzőik minősítése szerint

Osztály	Akadémikus	Lev. tag	Doktor	Kand.	Minősítés nélküli	Összesen
I.	33	20	31	92	87	263
II.	20	-	15	14	187	236
III.	13	2	5	5	43	68
IV.	11	4	13	12	17	57
V.	28	2	20	21	24	95
VI.	47	-	18	18	26	109
VII.	8	-	12	-	12	32
Biol. Cs.	7	-	12	18	36	73
Pszich. B.	-	-	1	2	-	3
Összesen:	167	28	127	182	432	936

e/ Az Akadémiai Kiadó kiadványexport-értékének alakulása 1000 Ft-ban

Év	Összeg	Fejlődés % -ban
1954	280	100
1955	1580	564
1956	2700	964
1957	8150	2910
1958	9644	3444
1959	14154	5055
1960	19679	7025
Összesen:	56187	

f/ Akadémiai ill. általa támogatott egyesületi, társulati folyóiratok létrejötte 1950-1961 között

Év	db
1950	7
1951	13
1952	8
1953	2
1954	6
1955	3
1956	-
1957	6
1958	1
1959	1
1960	2
1961	1
Összesen:	50

g/ Folyóiratok megoszlása típus szerint

Típus	db
Acták	25
Studiák	2
Bizottsági folyóiratok	5
Intézeti folyóiratok	6
Központi folyóiratok (MT, Ak. Közlöny)	2
Osztályközlemények	10
Összesen:	50

A 25 Acta közül 21 db-ot 1950 és 1954 között hoztak létre, annak a kiadványpolitikának az eredményeképpen, mely a legfrissebb hazai eredmények gyors külföldrejuttatását — helyesen — létfontosságúnak ítélte. Jelenleg 30 Acta és 3 Studia szolgálja az idegennyelvű tudományterjesztést, ill. a tudományos folyóiratcserét.

II.

Az újjászervezett Akadémia könyv- és folyóiratkiadásának helyzetét is minél előbb normalizálni kívánta. Az Akadémiai Kiadó összes jogelődjének kiadványterveit átvizsgálva és megszürvé 1950. májusában egy átfogó és részletezett terv készült, amely az ezév augusztus 2-án létesített Akadémiai Kiadó Nemzeti Vállalat legelső könyvtervének tekinthető. A jegyzékeket az Akadémia Pártkollégiuma elé terjesztették.

Mellékletünk mindebből az akadémiai folyóiratkiadásra vonatkozó összeállítást tartalmazza, melyet akadémikusok és a tudományos publikáció ügyében érdekeltek bizottsági formában — nem viták nélkül ugyan, de végül is — "közmegegyezéssel" alakítottak ki. E melléklet kiadástörténeti forrásértékét nemcsak költségvetésjellege, hanem a bizottságnak az egyes folyóiratokat értékelő megjegyzései is növelik. A benyújtott program az akadémiai folyóiratkiadással kapcsolatban 2,5 millió Ft deficittel számol [AL KFB 41/1].

III.

A KFB első tagjai 1950. március 11-én:

Szalai Sándor "titkár"

Waldapfel József
Ember Győző
Rényi Alfréd
Somos András
Rajka Ödön
Hevesi Gyula

[osztálytitkárok]

Ligeti Lajos
Gombás Pál
Erdey-Grúz Tibor
Alexits György
Fogarasi Béla
Bognár Rezső

IV.

a/ Másolat

Budapesti törvényszék, mint cégbíróság.

12.323/1950.

V é g z é s

70-642

A törvényszék a Magyar Tudományos Akadémia Titkári Hivatala 16.343/1950.sz. alatt kelt megkeresésére elrendeli, hogy a nemzeti vállalatok jegyzékébe a következő korlátlan felelősséggel alakult nemzeti vállalat és az alábbi tételek bejegyzetessenek.

A cégjegyzék "A" lapjára:

- 1/ a vállalat cégszövege: Akadémiai Kiadó Nemzeti Vállalat
- 2/ Székhelye: Budapest
- 3/ Telephelye: V. Szalay ucca 4 sz.

A cégjegyzék "B" lapjára:

a végzés száma: 12.323/1950. kelte: 1950. aug. 10.

- 1/ A Nv. alapításának elrendelésére vonatkozó Népgazdasági tanácsi határozat száma:

430/23/1950.N.T. kelte: 1950. július 1.

az alapítólevél száma: 16.342/1950. kelte: 1950. aug.2.

- 2/ a vállalat tárgya: az akadémikusok műveinek és általában az akadémiai színvonalon mozgó kiadványoknak, a Magyar Tudományos Akadémia által kijelölt könyveknek és egyéb közleményeknek (Akták, Osztályközlemények) stb.) kiadása és forgalomba hozatala.

- 3/ a vállalat tartalma: határozatlan idő.

- 4/ A főfelügyeleti h. jóváhagyása szükséges a 7.210/1948.Korm.sz. rendelet

4 § -ában illetékes miniszternek fenntartott ügyeken kívül az 50.000 (ötvenezer) forint értékhatárt meghaladó összegre kötött jogügyletek kötéséhez.

A cégjegyzék "G" lapjára:

a végzés száma: 12.323/1950. kelte: 1950. augusztus hó 10.

a cégjegyzés módja:

A vállalat cégjegyzése akként történik, hogy a vállalat írott, vagy nyomott, vagy nyomtatott cégszövege alá

- a/ a vezérigazgató ebbeli minőségének feltüntetésével nevét aláírja, vagy

- b/ a vállalat két cégjegyzésre jogosított munkavállalója nevét együttesen aláírja. A vállalat cégjegyzési joga megilleti a vezérigazgatót, valamint azokat a munkavállalókat, akiket a vezérigazgató a főfelügyeleti hatóság jóváhagyásával a cégjegyzésre feljogosít.

A vállalat vezérigazgatója: Mestyán János vezérigazgató XIII.Hajdu u.163.sz. lakos.

A bejegyzés fogantatását a cégjegyzékvezetőnek meghagyja.

Az alapításra vonatkozó okiratokat a cégbírószágon bárki megtekintheti. A bejegyzésről a megkereső hatóságot, és a nemzeti vállalat vezérigazgatóját, utóbbit 4 drb. címpéldány kiadása mellett azzal értesíti, hogy a most bejegyzett cégálírását mindenkor a cégjegyzéssel azonos alakban teljesítse.

Budapest 1950. augusztus hó 10.

dr. Babos sk. tszki bíró

a kiadmány hitelül:

olvashatatlan aláírás

sh. tisztv.

b/ Másolat

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
Titkári Hivatala.

ALAPÍTÓLEVÉL.

1./ Általános rendelkezések.

A Népgazdasági Tanács a 299/1949. számú minisztertanácsi határozattal átruházott hatáskörben az 1948. évi XXXVII. t. c. 8. § -a alapján 1950. július hó napján 430/22/1950. N. T. szám alatt kelt határozatában Akadémiai Kiadó N. V. alapítását határozta el.

A határozat szerint a Nemzeti Vállalat

cége: Akadémiai Kiadó Nemzeti Vállalat

székhelye: Budapest, V. Szalay-u. 4.

tárgya: az akadémikusok műveinek és általában az akadémiai színvonalon mozgó kiadványoknak, a Magyar Tudományos Akadémia által kijelölt könyveknek és egyéb közleményeknek (Akták, Osztályközlemények, stb.) kiadása és forgalomba hozatala.

tartama: határozatlan idő.

A vállalat felett a főfelügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia látja el.

Az Akadémiai Kiadó N. V. önálló alapításnak minősül.

2./ A cégjegyzés módja.

A vállalat cégjegyzése akként történik, hogy a vállalat írott, vagy nyomott, vagy nyomtatott cégszövege alá

a./ a vezérigazgató — ebbeli minőségének feltüntetésével, — nevét aláírja, vagy

c./ a vállalat két cégjegyzésre jogosított munkavállalója nevét együttesen aláírja.

A vállalat cégjegyzési joga megilleti a vezérigazgatót, valamint azokat a munkavállalókat, akiket a vezérigazgató a főfelügyeleti hatóság jóváhagyásával a cégjegyzésre feljogosít.

3./ Az ügyletek jóváhagyása.

A főfelügyeleti h. jóváhagyása szükséges a 7.210/1948.Korm.számú rendelet 4. § -ának illetékes miniszternek fentartott ügyeken kívül az 50.000.-(Ötvenezer) Ft értékhárt meghaladó összegre kötött jogügyletek megkötéséhez.

4./ Felszámolás.

A vállalat felszámolásának az 1948: XXXVII.t.c.15. § /2/ bekezdése értelmében a kormány határozata alapján van helye.- A felszámolás tekintetében az 1948:XXXVII.t.c.26-32. § -ában foglalt rendelkezések az irányadók.

Budapest, 1950. augusztus 2.

P.H.

Rónai Róbert
ügyvezető titkár.

ILLUSZTRÁCIÓK

MAGYAR TUDOMÁNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉRTESÍTŐJE

LXIII. KÖTET — ÚJ FOLYAM I. KÖTET

1956

Szemelvények a legrégebbi ma is élő magyar folyóirat történetéből:

a "Magyar Tudomány" első számának címlapja...

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Vadász Elemér</i> : Jegyzetek a földtan dialektikájához	361
--	-----

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉLETÉBŐL

<i>Fogarasi Béla</i> : A Politikai Tudományok Nemzetközi Szövetsége stockholmi kongresszusa	365
<i>Törő Imre</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Csoportjának jelentősége és feladatai	367
<i>Szabó Pál Zoltán</i> : A pécsi akadémiai napok	371

HÍREK

Elnökségi közlemények	375
A Tudományos Minőítő Bizottság hírei	377
Az MTA Könyvtárának mikrofilmszolgálat	381

A MAGYAR TUDOMÁNY NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

<i>Detre László</i> : A Nemzetközi Csillagászati Unió kongresszusa Dublinban	382
<i>Baló Józsefné</i> : A III. Nemzetközi Biokémiai Kongresszus	385
<i>Szőő Rezső</i> : Beszámoló a tatrai csehszlovák botanikai kongresszusról	388
<i>Csönka Pál</i> : A Miedzyzdrojei Építési Konferenciáról	390
<i>Littmann Imre</i> : Nemzetközi Sebész-kongresszus Kopenhágában	393
Zsuzsai Miklós	395

Pest, november 12-én.

202. szám.

IV. évfolyam 1871.

BORSSZEM JANKÓ

Előzetes: a Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói részvényszerzősággal. Pest, József tér 6-ik szám.
Előzetes díj: Képes öre 8 frt. — Főle 3 frt. — Negyedére 1 frt 50 kr.

Egykorú karikatúra Toldy Ferenc irodalomtörténeti szerepéről

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1928--1930. CYCLUS

A
MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG
FALUDITÓL PETŐFIIG

AZ 1928-İK ÉVI ILLETMÉNY

A
MAGYAR IRODALMI NÉPIESSÉG
FALUDITÓL PETŐFIIG

ÍRTA
HORVÁTH JÁNOS

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1927

A MAGYAROK EREDETE

ETHNOLOGIAI TANULMÁNY

IRTA

VÁMBÉRY ÁRMIN.

JELKÉZŐ: „Audistur et altera pars.”

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA EGYÜLETÉBEN.)

1882.

Egy nagy vitát elindító akadémiai kiadású könyv

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1911—1918. CYCLUS

A SZÁMÚZÖTT RÁKÓCZI
1715—35.

ÍRTA
SZEKFŰ GYULA

AZ 1913-DIK ÉVI ILLETMÉNY HARMADIK KÖTETE

A SZÁMÚZÖTT
RÁKÓCZI

*

ÍRTA
SZEKFŰ GYULA

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1918

ma sem ismeri a magyar bözség igazán. E mindenek felett tiétek és igaz ember teljes megismerésének az az akadály, hogy „Vallomások” nem jelennek meg magyarul. Ez pedig éppen Thaly Kálmán volt az, aki a latinul írt és az Akadémia által 1876-ban kiadott *Confessio magyarra* fordítását megakadályozta. A Szent István-társulat 1903-ban bözsé akarta tenni a „Vallomásokat”, de Thaly hívathozta Toldy Ferencz, Ipolyi Arnold és Horváth Mihály tekintélyére, kérte, hogy ne adják ki, mert ezek a lapok a nagy fejedelemnek megannyi hibáját és gyengeségét tárnák fel a szélesebb börs olvasóközönség előtt. Ha ilyen vérdésben eltérők lehetnek a nézetek az illetékes tudósok között, akkor tisztelet illeti meg most is az ellentétes véleményeket.

106. Ballagi újra szót kér és megnyilatkoztatja, hogy az elnökönek a véleményezabadságra vonatkozó nézetével ő mindenkor egyetért. Ha Székfü magánkiadványát adja ki Rákóczi életrajzát, ez ellen semmi kifogása sincs. De más történt. Az, hogy az Akadémia adta ki a bönyvet, mégpedig bírálat nélkül. Az Akadémia tekintélyével került piacra a munka. Ez pedig minden akadémián szemérem a figyelmét. Akkor csukjuk be az Akadémiát, ha kiadványait meg nem bírálja és meg nem bíraltatja. Hogy legyen tekintélye, ha maga sem tudja mit ad ki? Szabályaink vannak rá, hogy összes dolgaikat, még a tagokét is szigorú bírálat alá kell vennünk. Ha én e mellett eszállok eikre, akkor Széchenyi alkotását védem.

107. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére C s á n
K i D e z s ő r. és T a g á n y i K á r o l y 1. tagokat bírái fői és
az ülést berekeszti.

Hitelesítette
Tagányi Károly
1. tag
Szekfü Péter
2. tag

"Akkor csukjuk be az Akadémiát..."
Részletek egy viharos osztályülés jegyzőkönyvéből
A vitát Székfü A száműzött Rákóczi a váltotta ki

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BALKÁN-KUTATÁSAINAK
TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

SZERKESZTIK

GRÓF TELEKI PÁL és CSIKI ERNŐ

I. KÖTET.

CSIKI ERNŐ ALLATTANI KUTATÁSAI ALBANIÁBAN

EXPLORATIONES ZOOLOGICAE AB E. CSIKI IN
ALBANIA PERACTAE

1. füzet. — Pars I.

10 táblával és 14 szöveges ill. rajzzal.
Cum 10 tabulis et 14 figuris.

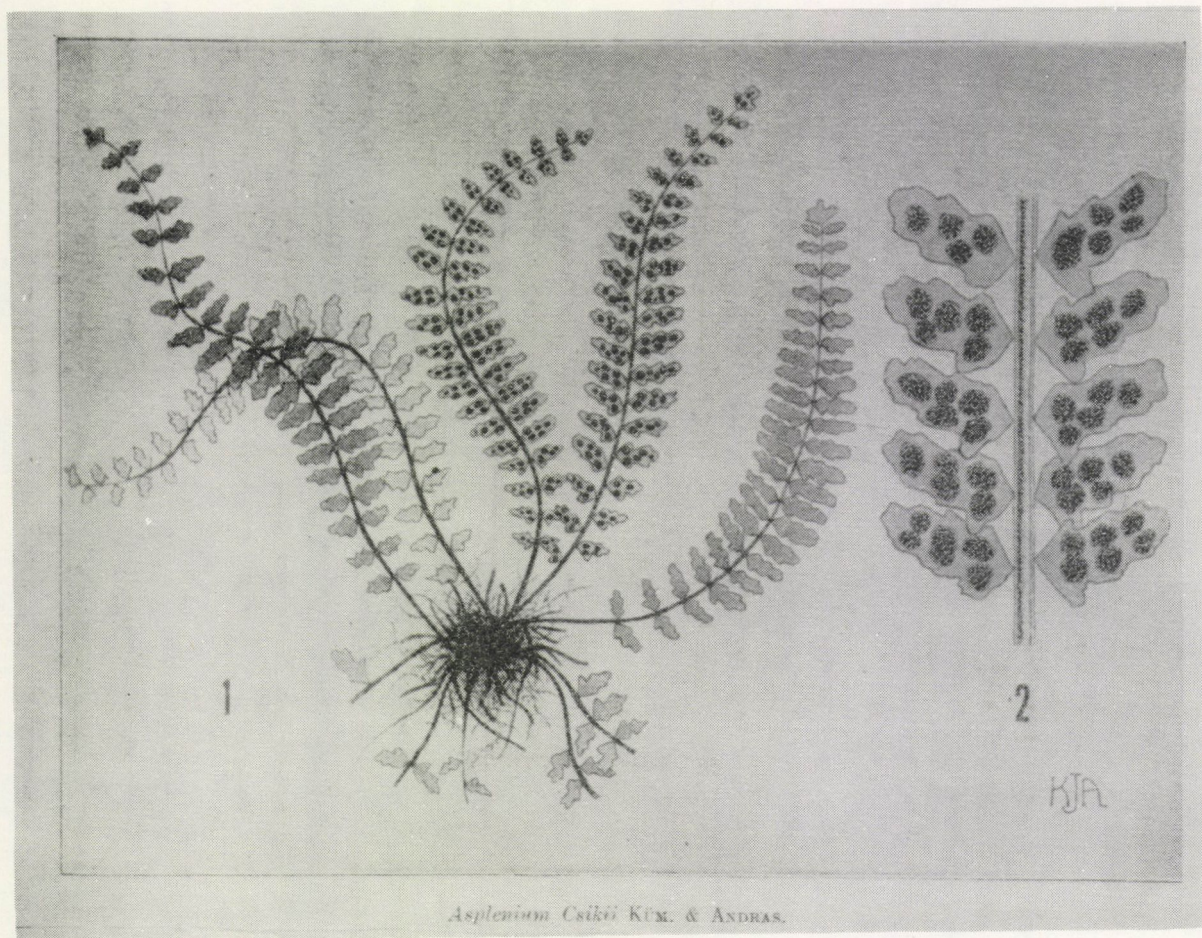
BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

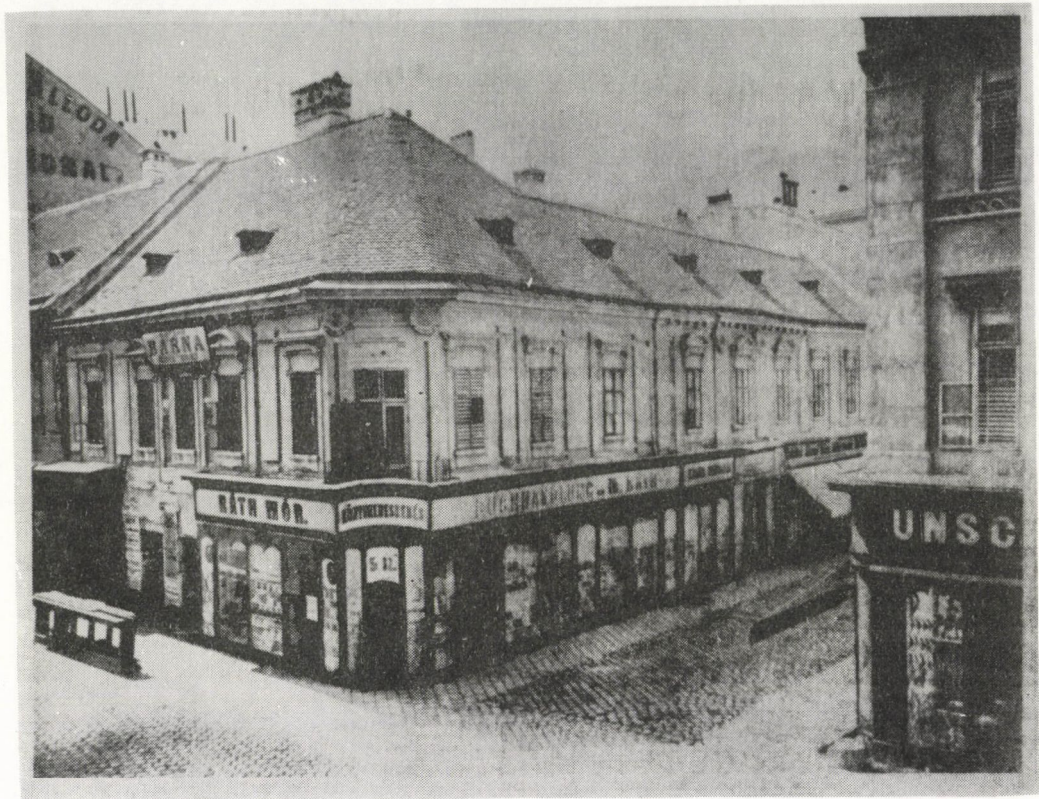
1923.

Alapár 10 korona.

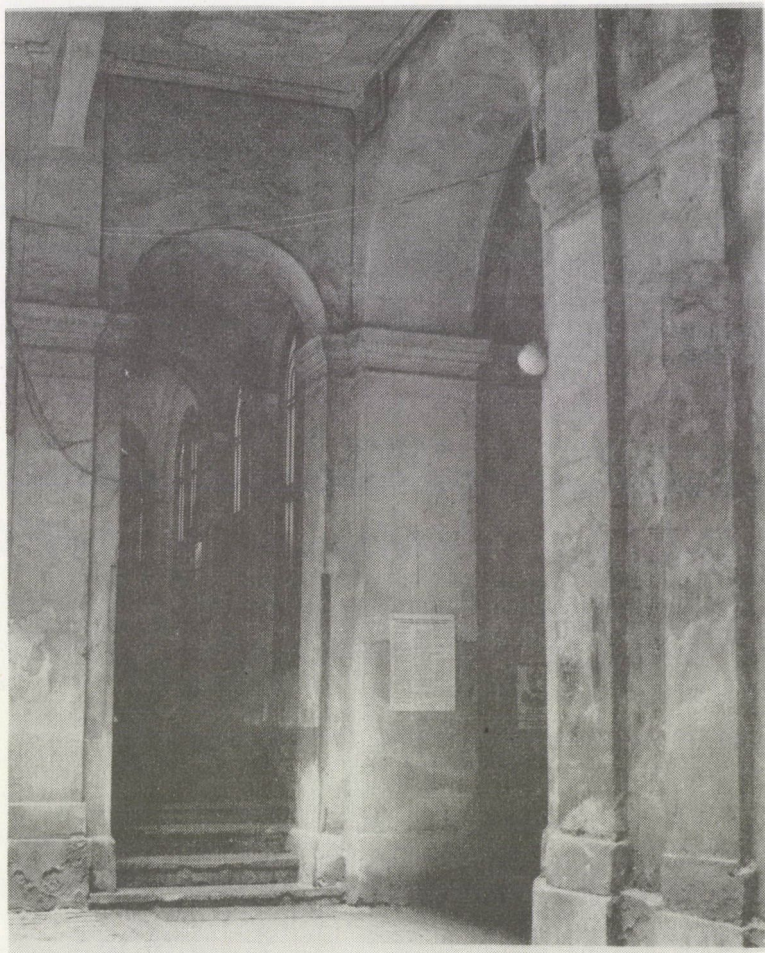
Az MTA Balkán Bizottságának egy kiadványa

Egy illusztráció a "Csiky Ernő állattani kutatásai Albániában" c. könyvből
(a magyar felfedező nevét őrző lelet)

Ráth Mór könyvüzlete a Váci utca és a Kishíd (ma: Türr István) utca sarkán.
 Ismeretlen fényképész felvétele.
 (A fotót a "Budapest Anno" című kiadvány közli)

Az Arany János utcai akadémiai bérház (1979. évi felvétel)
Itt volt az Akadémia könyvlerakata.

Részlet az Akadémia Székházából
 (Akadémia utca — Arany János utca sarok)
 Itt árusították egykor a Könyvkiadó Bizottság által megjelentetett könyveket

NÉVMUTATÓ

Alexits György 43, 48, 49, 52, 66,
67, 69[6, 10, 11, 14], 97
Angyal Dávid 33[15], 34[41]
Arany János 11, 12, 16, 17, 29, 31,
34[32]

dr. Babos (törvényszéki bíró) 99
Ballagi Aladár 29
Balogh Jenő 29
Balogh Pál 13, 14
Bártfai Szabó László l. Szabó László,
bártfai

Beksics Gusztáv = Censor, Timoleon
7, 33[7, 8], 35[55]

Beöthy Zsolt 13, 20, 22

Berryer, Pierre-Antoine 30

Berzeviczy Albert 26-29, 32

Bluntschli, Johann Kaspar 19

Bognár Rezső 97

Brandenstein Béla 29, 36[71]

Carlyle, Thomas 19

Censor l. Beksics Gusztáv

Concha Győző 23, 29, 36[60, 70]

Curtius, Ernst 19

Cziráky Antal 11

Csengery Antal 8, 12, 15-20, 22, 26,
30, 32, 33[14], 34[42], 35[49],
36[74], 48, 49, 70[29]

Dante, Alighieri 25, 30

Darvas József 69[14]

Dessewffy Aurél 13

Eckhardt Sándor 30

Eggenberger Ferdinánd 17

Eggenberger József 17

Elek Artúr 35[56]

Elekes Lajos 52

Ember Győző 70[34, 41], 97

Emich Gusztáv 8, 15, 17, 34[40]

Eötvös József 12, 14, 26

Eötvös Loránd 25, 26

Erdei Ferenc 65, 71[54]

Erdey-Grúz Tibor 97

Erkel Ferenc 12

Euripidesz 30

Falk Miksa 33[15]

Fáy András 30

Finácsy Ernő 29

Fogarasi Béla 97

Földes Béla 31

Fraknói (Frankl) Vilmos 16, 19,
20, 22

Fráter Jánosné 27, 34[30, 46],
36[67], 69[1]

Gábor Viktor 33[12]

Gergely Pál 29

Gerő Ernő 69[11]

Geszti P. Ottó 54

Goldziher Ignác 27

Gombás Pál 97

Gömöri Pál 54

Gyulai Pál 11, 12, 23-25

Heckenast Gusztáv 8

Heinrich Gusztáv 29

Heller Farkas 30

Hevesi Gyula 97

Holló Barnabás 26

Hornyánszky Viktor 18, 23, 35[52]
 Horváth János 31
 Hunfalvy Pál 19, 23, 25

Jekelfalussy József 33[4]
 Jókai Mór 8, 17
 József Ágost főherceg 27, 28

Kautz Gyula 16, 23, 26, 36[65]
 Kecskeméthy Aurél 33[15]
 Keleti Károly 7, 33[5, 10]
 Kemény Zsigmond 31
 Kner Imre 23
 Knoll Károly 18, 23
 Kodály Zoltán 30
 Kosáry Domokos 36[76]
 Kossuth Lajos 26
 Kovács Máté 35[54]
 König Gyula 26, 36[64]
 Körmendy Adrienne 69[15]

Lenin, Vladimir Iljics 30
 Ligeti Lajos 97
 Liszt Ferenc 55
 Lónyay Menyhért 23
 Lukács György 52

Macaulay, Thomas Babington 19
 Magyary Zoltán 33[12, 19]
 Mahler Ede 30
 Maine, Henry James Sumner 19
 Mestyán János 98
 Mikszáth Kálmán 22
 Mommsen, Theodor 30, 35[57]

Nendtvich Károly 16
 Nisard, Désiré 19

Pál Lénárd 54
 Papp Ferenc 31
 Pater, Walter Horatio 30
 Pauler Gyula 16, 25
 Perger János 13
 Petőfi Sándor 17, 55
 Pindaros 30

Rajka Ödön 97
 Rákóczi Ferenc II. 26, 28, 29, 36[67]
 Ranke, Leopold 30

Ranschburg Viktor 34[48], 35[51]
 Ráth Mór 17, 35[57]
 Rényi Alfréd 97
 Révai Leó 23
 Révai Mór János 8, 23, 33[17]
 Riedl Frigyes 28, 29, 36[68, 76]
 Rónai Róbert 101
 Rusznyák István 76

Schedel Ferenc 1. Toldy Ferenc
 Schedius Lajos 13
 Schliemann, Heinrich 30
 Semsey Andor 25
 Sennovitz Adolf 34[40]
 Somos András 97
 Stoczek József 20

Szabó József 16
 Szabó László, bártfai 34[20, 22]
 Szalai Sándor 42, 43, 69[6], 97
 Szász Károly 20
 Széchen Antal 1. Szécsen Antal
 Széchenyi István 11, 12, 26, 29, 34[20]
 Szécsen Antal 26
 Szekfű Gyula 28, 29, 36[70]
 Szentgyörgyi Mária 12, 26
 Szentpétery Imre 30
 Szily Kálmán 16, 19, 20, 23, 24, 29
 Sztalin, Joszif Visszarionovics 30

Timoleon 1. Beksics Gusztáv
 Toldy Ferenc 13-15, 19, 24, 34[28]
 Tóth Lőrinc 30
 Trefort Ágoston 12, 20

Vajda János 19
 Vásárhelyi Judit 33[2]
 Vergilius Maro, Publius 30
 Vigyázó Ferenc 29
 Villemain, Abel Francois 30
 Viszota Gyula 34[21]
 Voinovich Géza 29, 30, 31
 Vörös Antal 30, 53

Wagner, Richard 31
 Waldapfel József 97

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Ak. Ért.	Akadémiai értesítő
AL	Akadémiai Levéltár
Eln. ir.	Elnöki iratok
GF	Gazdasági Főtanács
Ig. Tan.	Igazgatótanács
KFB	Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság
KKB	Könyvkiadó Bizottság
Közy. ir.	Közyűlési iratok
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MT	Magyar Tudomány
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár
MTT	Magyar Tudományos Tanács
NT	Népgazdasági Tanács
Ö. jzk.	Összesülési jegyzőkönyvek
RAL	Régi Akadémiai Levéltár
TFNV	Tudományos Folyóiratkiadó Nemzeti Vállalat
TKNV	Tudományos Könyvkiadó Nemzeti Vállalat
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Felhasznált irodalom

Bak János: A magyar könyvkiadás 1945-1959.

Bp. 1960.

Bak János: Húsz év magyar könyvkiadása 1945-1950.

Bp. 1965.

Bak János: Magyarország könyvkiadása 1945-1969.

Bp. 1970.

Bak János: Az új magyar könyvkiadás tíz éve 1945-1955.

Bp. 1956.

(E munkák: adatsorok, melyek egész könyvkiadásunkat statisztikai szempontból dolgozzák fel. Az utóbb említett kiadvány előszavában Köpeczi Béla röviden összefoglalja a könyvkiadás-terjesztés 1945-1955 közötti szervezetének kialakulását.)

Erdei Ferenc: A magyar tudomány helyzete és fejlesztésének főbb irányai c. előadása

Erdey-Grúz Tibor, Kiss Árpád, Kónya Albert, Tolnai Gábor hozzászólásai Magyar Tudomány 1958. 495-530. o.

Ligeti Lajos (szerk.): A magyar tudomány tíz éve 1945-1955. Bp. 1955.

TARTALOM

I. Közművelődés és könyvkiadás a régi Akadémián	3
1. A közönség	7
2. Kiadványpolitika a tudmánypolitika szolgálatában (Vissza- tekintés)	11
3. A Könyvkiadó Bizottság	15
4. A könyvkiadás hanyatlása	25
Jegyzetek az I. fejezethez	33
II. Az Akadémia kiadói tevékenysége a felszabadulás után	39
Újrakezdés	44
A tudományos osztályok	50
Konklúziók	65
Jegyzetek a II. fejezethez	69
Mellékletek	77
Illusztrációk	103
Névmutató	119
Rövidítések jegyzéke	121
Felhasznált irodalom	122

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója

Szerkesztette: S. Fürth Éva

Alak: B/5 — Terjedelem: 9/1 (A/5) iv

Megjelenés: 1983 — Példányszám: 800

Készült az MTA Könyvtára házi
sokszorosító részlegében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

1. *Haraszthy Gyula*: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 p.
2. *Berlász Jenő* – *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. 30 p.
3. *Csapodi Csaba*: A legrégibb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. 1957. 13 p.
4. *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár kéziratárának átalakulása. Bp. 1957. 21 p.
5. *Haraszthy Gyula*: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései. Bp. 1958. 16 p.
6. *Gergely Pál*: Arany János és az Akadémia Könyvtára. Bp. 1958. 8 p.
7. *Moravek, Endre*: Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen. Wien, 1957. 16 p.
8. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója. Bp. 1958. 14 p.
9. *Gergely Pál*: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában. Bp. 1958. 11 p.
10. *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1958. 18 p.
11. *Moravek Endre*: Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. Bp. 1958. 12 p.
12. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: A központi folyóirat címjegyzék kérdései. Bp. 1959. 44 p.
13. *Csapodi, Csaba*: L'avenir des périodiques scientifiques. La Haye, 1958. [2] p.
14. *Fülöp[ne] Csanak Dóra*: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig. 1826–1849. Bp. 1959. 29 p.
15. *Moravek, E[ndre]* – [*Weger*] *Veger, [Imre]*: Kratkij slovar' vengerszkijh bibliograficszkijh terminov i szokrascsenij. Bp. 1959. 48 p.
16. *Csapodi, Csaba*: Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek. Wien, 1959. 11 p.
17. *Csapodi Csaba*: A proveniencia elve a könyvtárban. Bp. 1959. 14 p.
18. *Rásonyi László*: Stein Aurél és hagyatéka. Bp. 1960. 40 p. 1 t.
19. *Sáfrán Györgyi*: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960. 178 p. 11 t.
20. *Rózsa György*: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban – Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 p.
21. *Gergely Pál*: Pápai Párizs-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 9 p.
22. *Gergely Pál*: Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 15 p.
23. *Sarlóska Vince Ernő*: Bolyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. Bp. 1961. 14 p.
24. *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 25 p.
25. *Moravek, Endre* – *Weger, Imre*: Abbreviaturae cyrillicae. Bp. 1961. 138 p.
26. *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962. 19 p.
27. *Tőkés László*: Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyv gyűjteménye és fotolaboratóriuma. Bp. 1962. 13 p.
28. *Fráter Jánosné*: „Nemzeti részvét emelte”. 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp. 1962. 14 p.
29. *Büky Béla*: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1962. 24 p.
30. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 p.
31. *Méreiné Juhász Margit*: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 65 p.
32. *Rózsa, [György] George*: The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information. Bp. 1962. 13 p.
33. *Gergely Pál* – *Molnár Zoltán*: Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840–1960. Bp. 1962. VI, 377 p.
34. *Csapodi Csaba*: Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? Bp. 1963. 18 p.
35. *Tőkés László*: A mikrokártya és a kutatók. Bp. 1963. 18 p.
36. *Büky Béla* – *Csengeryné Nagy Zsuzsa*: Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz. Bp. 1963. 15 p.
37. *Gergely Pál*: Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Bp. 1963. 9 p.
38. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica. Bp. 1963. VI, 377 p.
39. *György, [József] Josef*: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp. 1963. 29 p. 12 t.
40. *Rózsa György*: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Bp. 1964. 17 p.

41. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. Bp. 1964. 26 p.
42. *Rózsa György*: Hagyomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről. Bp. 1964. 13 p.
43. *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegosztási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. 16 p.
44. *Csapodi, Csaba*: Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results. (1949–1964). Bp. 1965. 48 p. 16 t.
45. *Fráter Jánosné*: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875). Bp. 1965. 59 p. 7 t.
46. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum. Bp. 1965. 621 p.
47. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis. Bp. 1966. XXII, 355 p.
48. *Sáfrán, Györgyi*: Lettres de Romain Rolland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Bp. 1966. 195 p. 4 t.
49. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio. Bp. 1966. XVIII, 211 p.
50. *Rózsa [György] George*: Some considerations of the role of scientific libraries in the age of the scientific and technical revolution. — An essay and approach to the problem. Bp. 1970. 25 p.
51. *Simon Mária Anna*: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 52 p.
52. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Bp. 1966. 61 p. 3 t.
53. *Csapodi Csaba*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymotatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. 34 p.
54. *H[aranginé] Boros Vilma*: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 57 p. 5 t.
55. *György József*: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 p.
56. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 50 p.
57. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969. XIX, 556 p.
58. *Szelei László*: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970. 60 p.
59. *Sz[abóné] Garai Judit — Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. — Ocsérki isztorii knigoobmena Biblioteki Vengerszkoi Akademii Nauk sz ruszszkimi szovetszkimi bibliotekami. Bp. 1970. 46 p.
60. *Molnár Imre*: Peremlyukkártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban. Bp. 1970. 134 p.
61. *H[aranginé] Boros Vilma*: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp. 1971. 148 p.
62. *Apor, [Éva] Eve*: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest. Bp. 1971. 19 p. 1 t.
63. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyonsors. Bp. 1971. 97 p. 8 t.
64. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis. Bp. 1971. XXI, 559 p.
65. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. 232 p. 2 t.
66. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes litteraturamque spectantia cum siglis periodicorum additis. Bp. 1972. XIX, 477 p.
67. *Vitályos László — Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. XXV, 425 p.
68. *Botka Ferenc*: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921–1945. Bibliográfia. — Vengerszkaja szocialiszticeszkaja literatura na ruszszkom jazüke 1921–1945 gg. Bibliograficeszkij obzor. Bp. 1972. XIII, 127 p. 9 t.
69. *Szentgyörgyi Mária*: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián. 1831–1945. Bp. 1973. 170 p.
70. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1949. Bp. 1974. 430 p.
71. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirtárának Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 360 p.
72. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirtárának Mikoviny-térképeire. 2. köt. [Térképek]. Bp. 1976. 24 t.
73. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. A–L. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 473 p.
74. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. M – R. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 475–846 p.

75. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. S – Z. Repertórium 1840–1970. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. A repertóriumot összeáll. *Pétervári Lászlóné és Sz[abóné] Garai Judit*. Bp. 1975. 847–1242 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1 (76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézné*. Bp. 1976. 80 p.
- 2 (77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3 (78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4 (79). *Vitályos László*: Ady-Léda-Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő életrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5 (80). Scientia et virtus. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boèce. Introduit et publié par *Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6 (81). *Rozsondai Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.
- 7 (82). *Körmendy Kinga*: A Knauz-hagyaték kódextörredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979. 150 p. 17 t.
- 8 (83). *Bibó István*: A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky – Vigyázó kastély története. Bp. 1979. 84 p.
- 9 (84). *Vitályos László – Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1977. 2. bőv. kiad. Bp. 1980. 408 p.
- 10 (85). *Rolla Margit*: A fiatal Kaffka Margit. Bp. 1980. 178 p.

23,- Ft